FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARİ KORUMA–RESTORASYON PROGRAMI

İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİNİN TARİHİ HAMAM YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİ VE SORUNLARI: ÜSKÜDAR YEŞİL DİREKLİ HAMAM ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞULE YILDIRIM

İSTANBUL 2021

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
MİMARİ KORUMA–RESTORASYON PROGRAMI

İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİNİN TARİHİ HAMAM YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİ VE SORUNLARI: ÜSKÜDAR YEŞİL DİREKLİ HAMAM ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞULE YILDIRIM
(190211019)

Danışman
(Prof. Dr. Suphi SAATÇİ)

İSTANBUL 2021

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
TEZ ONAY FORMU

05/ 07/2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Anabilim Dalı'nda 190211008 numaralı Şule YILDIRIM'ın hazırladığı "İşlev Değişikliğinin Tarihi Hamam Yapıları Üzerindeki Etki ve Sorunları: Üsküdar Yeşil Direkli Hamam Örneği " konulu Mimari Koruma-Restorasyon Tezli Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 05/07/2021 Pazartesi günü saat 18:00 'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** karar verilmiştir.

Düzeltme verilmesi halinde:
Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı …/…/20.. tarihinde, saat ..:,, da yapılacaktır.

Tez Adı Değişikliği Yapılması Halinde: Tez adının ……
……..
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Tarih	İmza
(Danışman) Prof. Dr. Suphi SAATÇİ	05/07/2021	**KABUL**
Doç. Dr. Emine Sibel HATTAP	05/07/2021	**KABUL**
Dr. Öğr. Üyesi Alidost ERTUĞRUL	05/07/2021	**KABUL**
(İkinci Danışman) *.....	…/ …/20…	**…….**
*.....	…/ …/20…	**…….**

*2. Danışman varsa doldurulacak

BEYAN/ ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Şule Yıldırım

İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİNİN TARİHİ HAMAM YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİ VE SORUNLARI: ÜSKÜDAR YEŞİL DİREKLİ HAMAM ÖRNEĞİ

Şule Yıldırım

ÖZET

Tarih boyunca dinimiz gereği temizlik ve yıkanma arzusu Türkler için hep önemli olmuştur. Bu yüzden Osmanlı'da padişahlar ve vakıflar tarafından bir çok özel ve halk hamamı yaptırılmış, zaman zaman gelirleri çok farklı yerlerde kullanılmıştır. Zamanla hamamlara olan ilginin azalması dolayısıyla gelirleri de etkilemiş ve yapılar vakıflardan özel mülklere geçerek asıl serüven başlamıştır. Yapılar uzun süreçler şahıs ellerinde bakımsız kalmış, kaderine terkedilmiş, doğal afetlere uğramış ve bir kısmı yok olmuştur. Azınlık kısmı özgün işlevine uygun kullanımına devam ederken, bir çoğu farklı işlevlere dönüştürülmüştür. Yapılar farklı işlevlere uymak adına mekânsal ve fiziksel müdahalelere hiç acımadan ve hiçbir kurumun denetiminde olmadan maruz kalmıştır.

Tez kapsamında tespit edilebilen mevcut İstanbul hamamlarının özgün, değişen ve günümüzdeki işlevleri araştırılarak, kronolojik tablo ve grafikler hazırlanmıştır. Günümüz mevcut işlevlerine göre tekrar sınıflandırılmış; Harabe ve Atıl olanlar, Yeniden İşlevlendirilenler ve İşlev Değiştirip Tekrar Hamam Olarak Kullanılanlar başlıkları altında tablo ve grafikleri hazırlanmıştır. Araştırılan grafiklere göre farklı işlevlerde kullanılan ve kalıcı hasarlar görmüş olan 5 hamam; Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa (Hoca Sinan Paşa) Hamamı, Samatya – Yakup Ağa Hamamı ve Ayakapı (Valide Sultan-Havuzlu) Hamamı; Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama, İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler, İşlev Değişikliğinin Hamamlar Üzerindeki Etki Ve Sorunları başlıkları altında gözlemlere,

ulaşılan belgelere, fotoğraflara ve yazılı belgelere dayanılarak anlatılmıştır. Ayrıntılı çalışmada ise Üsküdar Yeşil Direkli (Büyük-Çarşı-Valide Sultan) Hamam; Yeri Ve Konumu, Tarihçesi, Mimari Tanımlama, Hamamın Geçirdiği İşlev Değişiklikleri, İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler, İşlev Değişikliğinin Yeşil Direkli Hamam Üzerindeki Etki Ve Sorunları, Koruma Ve Restorasyon Önerileri başlıkları altında gözlemlere, ulaşılan belgelere, fotoğraflara ve yazılı belgelere dayanılarak anlatılmıştır.

Yapılan inceleme ve araştırmalarla mekânsal kurgunun yeni işlevler doğrultusunda bozulduğu pek çok hamam örneğini tez süresince anlatılmıştır. Uygulamalar sırasında mekân aralarına açılan kapılar, kaldırılan duvarlar, nişlerin pencerelere çevrilmesi ve yol çalışması sırasında tamamen yıkılan bölümler.. Böylece kimliği okunamayan pek çok hamamın ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimerler; Üsküdar Yeşil Direkli (Büyük-Çarşı-Valide Sultan) Hamamı, Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa (Hoca Sinan Paşa) Hamamı, Samatya – Yakup Ağa Hamamı ve Ayakapı (Valide Sultan-Havuzlu) Hamamı

EFFECTS AND PROBLEMS OF FUNCTIONAL CHANGE ON TURKISH BATH STRUCTURES: USKUDAR GREEN MAST BATH EXAMPLE

Şule Yıldırım

SUMMARY

Throughout the history, the desire to clean and wash has always been important for Turks, as required by our religion. For this reason, many private and public baths were built by the sultans and foundations in the Ottoman Empire, and their revenues were used in many different places from time to time. As the interest in baths decreased over time, it also affected the revenues and the real adventure has begun by shifting from foundations to private properties. The buildings have been exposed to natural disasters, neglected, abandoned to their fate and some of them have been destroyed. While the minority continues to be used in accordance with its original function, most of them have been transformed into different functions. The buildings have been exposed to spatial and physical interventions in order to comply with different functions, without mercy and under the control of any institution.

Chronological tables and graphics were prepared by investigating the original, changing and current functions of the existing Istanbul baths that could be determined in this study. It has been reclassified according to its current functions; Tables and graphics were prepared under the titles Ruins and Inactive, Re-functionalized and Those Who Changed Its Function and Used It Again as a Bath. 5 baths used for different functions and permanently damaged according to the graphics researched; Mahmut Pasha Bath, Tahtakale Bath, Hoca Pasha (Hoca Sinan Pasha) Bath, Samatya-Yakup Aga Bath and Ayakapi (Valide Sultan-Pool) Bath; Architectural Description before the Restoration, Architectural Changes Occurring with Functional Change, Effects and Problems of Functional Change on Baths are explained based on observations, documents, photographs and written documents. In detail study, Üsküdar

Green Mast (Big - Bazaar - Mother Sultan) Bath; The Place and Location, History, Architectural Description, Functional Changes of the Bath, Architectural Changes that Occur with the Functional Change, Effects and Problems of Functional Change on Baths are explained based, Protection and Restoration Suggestions are explained on the basis of observations, documents obtained, photographs and written documents.

During the thesis, many examples of baths, in which the spatial setup has been disrupted in line with new functions, have been explained through the studies and researches. During the applications, doors opened between spaces, removed walls, turning niches into windows and parts that were completely destroyed during road works .. Thus, it has been observed that many hamams whose identity cannot be read.

Keywords; Uskudar Green Mast (Big-Bazaar-Mother Sultan) Bath, Mahmut Pasha Bath, Tahtakale Bath, Hoca Pasha (Hoca Sinan Pasha) Bath, Samatya - Yakup Aga Bath and Ayakapı (Mother Sultan- with Pool)

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezimin her aşamasında bana yol gösteren, destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Suphi SAATÇİ'ye, konu seçimim ve kaynak araştırmalarım sırasında tecrübesi ve fikirleriyle beni yönlendiren Prof. Dr. M.Bülent ULUENGİN'e göstermiş oldukları ilgi ve sabır için sonsuz teşekkür ederim

Yüksek lisans eğitimim boyunca bölüm dersleriyle bizleri tez aşamasına getiren; bilgisi, tecrübesi, değerli fikir ve katkılarıyla çalışmamın bir çok bölümünün aydınlanmasında katkısı geçen tüm program hocalarma teşekkürü borç bilirim.

Alan çalışmalarım sırasında pandemi koşullarına rağmen yardımlarını gördüğüm yerel yöneticiler, hamam işletmecileri, içerideki esnaf ve yerel halka ilgi ve yönlendirmeleri için teşekkür ederim.

Tezimin her aşamasında beni yalnız bırakmayan, alan çalışmalarında hep yanımda olan aileme, eğitim hayatım boyunca bana verdikleri emekten dolayı sevgili Anneme ve Babama destekleri için sonsuz sevgi ve saygılarımı sunarım.

Tüm araştırmalarım ve çalışmalarım sonucu gözlemlediğim, tarihi yapıların; özellikle günümüzde özgün işlevini kaybetmiş olan hamam yapılarının, verilen yeni işlevler ile özgün mekânsal şemasının ve birbiriyle olan bağlantılarının bozulduğu, yeni işleve ait olmak adına bir çok müdahale tekniğinin uygulandığı yönündedir. Yeni bir işlev vermenin bir amaç değil, yapının koruma ve teknik yöntemlerinden biri olan, gelip geçici bir araç olduğu bilinmelidir. Zamanı geldiğinde kaldıran işlev ardında kalıcı hasarlar bırakmamış olmalı, her müdahale geri dönüşü olabilir olmalıdır.

Bu çalışmamın sektöre, uygulamacılara, bilim dünyasına ve tüm ilgilenenlere katkı sağlayacağını umarım.

Şule Yıldırım

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**
SUMMARY ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **viii**
FOTOĞRAF LİSTESİ ..... **xv**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xxv**
KISALTMALAR ..... **xxvii**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **5**
1. KORUMA KAVRAMI **5**
1.1. KORUMA DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ 5
1.1.1. Yeniden Kullanım, Yeniden İşlevlendirme **8**
1.1.1.1. İşlev Verilmesinin Tarihsel-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri **9**
1.1.1.2. Yapılara Yeni İşlev Kazandırılmasıyla İlgili Yasal Düzenlemeler **11**
1.1.1.2.1. Uluslararası Yasal Düzenlemeler **11**
1.1.1.2.2. Ulusal Yasal Düzenlemeler **12**
İKİNCİ BÖLÜM **15**
2. MİMARİ KÜLTÜR VARLIĞI OLARAK HAMAM **15**
2.1. HAMAM KÜLTÜRÜNÜN YERİ VE GELİŞİMİ 15
2.2. HAMAM MİMARİSİ TARİHÇESİ 17
2.2.1. Erken Dönem Hamamları **17**
2.2.2. Roma Hamamı **18**
2.2.3. Bizans Hamamı **20**
2.2.4. Anadolu Dışındaki İslam Hamamları **21**
2.2.5. Selçuklu Devri Hamamı **22**
2.2.6. Osmanlı Devri Hamamı **24**
2.2.7. Cumhuriyet Dönemi Ve Günümüze Kadar Hamamlar **31**
2.3. OSMANLI HAMAMLARINDA MEKÂN DÜZENLEMELERİ 32

2.3.1. Soyunmalık **34**
2.3.2. Aralık **37**
2.3.3. Ilıklık (Soğukluk) **38**
2.3.4. Sıcaklık **40**
2.3.4.1. Hamamlarda Sıcaklık Tipleri: **43**
2.3.4.1.1. Haçvarî Dört Eyvanlı Ve Köşe Hücreli Tipi **45**
2.3.4.1.2. Yıldızvari Sıcaklıklı Tip **46**
2.3.4.1.3. Kare Bir Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip **46**
2.3.4.1.4. Çok Kubbeli Sıcaklıklı Tip **47**
2.3.4.1.5. Ortası Kubbeli, Enine Sıcaklıklı ve Çift Halvetli Tip **47**
2.3.4.1.6. Soğukluk, Sıcaklık ve Halvetin Eş Odalar Halinde Olduğu Tip **47**
2.3.5. Su Depoları, Külhan, Isıtma Sistemi ve Cehennemlik **48**
2.3.5.1. Sıcak Ve Soğuk Su Depoları **48**
2.3.5.2. Külhan **49**
2.3.5.3. Isıtma Sistemi **51**
2.3.5.4. Cehennemlik **52**
2.4. TÜRK HAMAMI YAPIM TEKNİĞİ, KULLANILAN MALZEMELER VE MİMARİ ELEMANLAR 53
2.4.1. Duvarlar **53**
2.4.2. Kolonlar Ve Sütunlar **53**
2.4.3. Nişler **54**
2.4.4. Üst Örtü Ve Geçiş Elemanları **55**
2.4.5. Silmeler Ve Kornişler **57**
2.4.6. Aydınlatma **57**
2.4.7. İç Mekân Tasarımı **58**
2.4.8. Pencereler **59**
2.4.9. Kapılar **60**
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **62**
3. MEVCUT İSTANBUL HAMAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ, İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİ VE ETKİLERİ **62**
3.1. MEVCUTTA TESPİT EDİLEBİLEN İSTANBUL HAMAMLARI 62

3.1.1. Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Kullanımının Kronolojik Değerlendirilmesi 69
3.1.1.1. Mimar Sinan Eseri Hamamlar 69
3.1.2. Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Özgün ve Günümüzdeki İşlevlerinin Değerlendirilmesi 70
3.2. MEVCUT TESPİT EDİLEBİLEN HARABE VE ATIL İSTANBUL HAMAMLARI 71
3.3. MEVCUT TESPİT EDİLEBİLEN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEN İSTANBUL HAMAMLARI 76
3.4. MEVCUT TESPİT EDİLEBİLEN İŞLEV DEĞİŞTİRİP TEKRAR HAMAM OLARAK KULLANILAN İSTANBUL HAMAMLARI 83
3.5. İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİNE GELENE KADAR Kİ SÜREÇTE RESTORASYON AŞAMALARI 86
3.5.1. Restorasyon Kriterleri 86
3.5.2. Restorasyonu yapılan İstanbul Hamamları 88
3.6. HAMAMLARDA İŞLEV DEĞİŞİMİ VE İÇ-DIŞ MEKÂN KURGUSUNA ETKİLERİ 88
3.6.1. Hamamın Özgün Yapısının Korunması 88
3.7. HAMAMLARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNDE MEKÂNSAL ÇİZGİLER 89
3.7.1. Plan Şeması Ve Mimari Elemanlar 89
3.7.2. Teknik Nitelikler 91
3.7.2.1. Işık 91
3.7.2.2. Isıtma 91
3.7.2.3. Akustik 91
3.8. İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİN TARİHİ HAMAM YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİ VE SORUNLARI 92
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 96
4. GÜNÜMÜZDE TESPİT EDİLEBİLEN İŞLEV DEĞİŞTİRMİŞ HAMAM ÖRNEKLERİ 96
4.1. MAHMUT PAŞA HAMAMI 1466 97
4.1.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama 98
4.1.1.1. Mekânsal 98
4.1.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişiklikleri 99

4.1.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler 100
4.1.4. İşlev Değişikliğinin Mahmut Paşa Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları 107
4.2. TAHTAKALE HAMAMI 15.YY 1470 109
4.2.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama 110
4.2.1.1. Mekânsal **110**
4.2.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi **112**
4.2.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri 112
4.2.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler 114
4.2.4. İşlev değişikliğinin Tahtakale Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları 122
4.3. HOCA PAŞA (HOCA SİNAN PAŞA) HAMAMI 15.YY 125
4.3.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama 126
4.3.1.1. Mekânsal **126**
4.3.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi **127**
4.3.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri 128
4.3.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler 130
4.3.3.1. Çağdaş Ek **139**
4.3.4. İşlev Değişikliğinin Hoca Paşa Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları 141
4.4. SAMATYA – YAKUP AĞA HAMAMI 16.YY 1545 143
4.4.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama 144
4.4.1.1. Mekânsal **145**
4.4.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi **147**
4.4.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri 147
4.4.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler 149
4.4.3.1. Mimari Elemanlar **163**
4.4.3.1.1. Pencereler **163**
4.4.3.1.2. Kapılar **164**
4.4.4. İşlev Değişikliğinin Ağa Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları ... 165
4.5. AYAKAPI (VALİDE SULTAN-HAVUZLU) HAMAMI 16.YY 1582 168
4.5.1. Mimari Tanımlama 169

4.5.1.1. Mekânsal 169
4.5.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi 172
4.5.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri 172
4.5.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler 173
4.5.4. İşlev Değişikliğinin Ayakapı Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları 183
BEŞİNCİ BÖLÜM 186
5. AYRINTILI ÇALIŞMA 186
5.1. ÜSKÜDAR YEŞİL DİREKLİ (BÜYÜK-ÇARŞI-VALİDE SULTAN) HAMAM 16.YY 1583 186
5.1.1. Yeri Ve Konumu 187
5.1.2. Tarihçesi 188
5.1.3. Mimari Tanımlama 189
5.1.3.1. Özgün Plan Özellikleri 190
5.1.3.1.1. Soyunmalık 191
5.1.3.1.2. Ilıklık 193
5.1.3.1.3. Sıcaklık 194
5.1.3.1.4. Su Deposu 195
5.1.3.1.5. Külhan 196
5.1.3.1.6. Süslemeler 196
5.1.4. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişiklikleri 199
5.1.5. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler 202
5.1.5.1. Mekânsal 203
5.1.5.1.1. Soyunmalık 203
5.1.5.1.2. Ilıklık 205
5.1.5.1.3. Sıcaklık 211
5.1.5.1.4. Çağdaş Ek 217
5.1.5.2. Cepheler 223
5.1.5.2.1. Batı Cephesi 223
5.1.5.2.2. Kuzey Cephesi 224
5.1.5.2.3. Doğu Cephesi 227
5.1.5.2.4. Güney Cephesi 228

5.1.5.3. Üst Örtü **231**
5.1.5.4. Mimari Öğeler **232**
5.1.5.4.1. Pencereler **232**
5.1.5.4.2. Kapılar **233**
5.1.6. İşlev Değişikliğinin Yeşil Direkli Hamam Üzerindeki Etki Ve Sorunları **235**
5.1.7. Koruma Ve Restorasyon Önerileri **240**
5.1.7.1. Restorasyon Çalışmasının ilkeleri **241**
5.1.7.2. Genel Müdahale Kararları **241**
5.1.7.3. Müdahale Önerileri **242**
5.1.7.3.1. Kubbelerin Onarımı **242**
5.1.7.3.2. Cephelerde Uygulanacak Müdahaleler **242**
5.1.7.3.3. İç Mahallerde Uygulanacak Müdahaleler **243**
5.1.7.3.4. Ek Yapıya İlişkin Müdahaleler **244**
5.1.7.4. Sonuç **245**
SONUÇ **246**
KAYNAKÇA **252**

FOTOĞRAF LİSTESİ

Sayfa

Fotoğraf 1: Roma'daki Caracalla Hamamı'nın Kalıntıları (M.S. 216)..... 20
Fotoğraf 2: İstanbul Kalenderhane Camii Yanında Ortaya Çıkarılan Bizans Dönemi Hamamı..... 21
Fotoğraf 3: Edirne Sokollu Mehmed Paşa Hamamı Revak ve Taş Süslemeli Kapı. (TDV İslam Ansiklopedisi)..... 33
Fotoğraf 4: İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Soyunmalık Sedir, Seki ve Nişleri. (T. Cem Yaman)..... 35
Fotoğraf 5: Vezneciler Hamamı'nın Kahve Ocağı (Yılmazkaya, O., 2002. Türk Hamamı) **Fotoğraf 6:** İstanbul Örücüler Hamamı Kahve-Çay Ocağı (T. Cem Yaman) 36
Fotoğraf 7: İcadiye Dağ Hamamı Havlu Kurutma Ocağı (Esra Yegül, 2007-08) **Fotoğraf 8:** Havlu kurutma ocağı (Aru, 1941, Türk Hamamları Etüdü)..... 37
Fotoğraf 9: Soyunmalık Ve Ilıklık Arasındaki Yaşmaklı Kapı (Karl Klinghardt) **Fotoğraf 10:** Çemberlitaş Hamamı, Yaşmaklı Hava Bacası (T. Cem Yaman)..... 38
Fotoğraf 11: Galatasaray Hamamı, Buhar Yaşmağı (Gülşah Cebioğlu, 2011) **Fotoğraf 12:** Haseki Hürrem Sultan Hamamı, Yaşmaklı Hava Bacası..... 38
Fotoğraf 13: İstanbul Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman) **Fotoğraf 14:** İstanbul Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman) 39
Fotoğraf 15: Beyazıt Hamamı, Fil Gözleri (Gülşah Cebioğlu, 2012) 40
Fotoğraf 16: Vezneciler Hamamı Kurna Örneği (T. Cem Yaman) **Fotoğraf 17:** Havuzlu Hamam Kurna Örneği..... 41
Fotoğraf 18: Cağaloğlu Hamamı, Sıcaklık Eyvanı (T. Cem Yaman)..... 41
Fotoğraf 19: Topkapı Sarayı Harem Dairesi Hünkâr Hamamı, Sıcaklık Halvet Hücresi 20.02.2010 (Mustafa Cambaz Arşivi) **Fotoğraf 20:** Cağaloğlu Hamamı, Sıcaklık Halvet Hücreleri (T. Cem Yaman)..... 42
Fotoğraf 21: Beyazıt Hamamı, Sıcaklık Bölümü Göbek Taşı (Gülşah Cebioğlu, 2012) **Fotoğraf 22:** Mahmut Paşa Hamamı, Sıcaklık Bölümü, Göbek Taşı . (Yerasimos, S., İstanbul İmparatorluklar Başkenti 2000) 42
Fotoğraf 23: Tekirdağ Yalı Hamamı, Su Deposundan Bir Görünüm..... 49
Fotoğraf 24: Beypazarı Paşa Hamamı, Gözlem Penceresinin Görünümü (Dişli, G. (2008))..... 49
Fotoğraf 25: Şengül Hamamı, Fırın Bölümü Görüntüleri (Dişli, G. 2008.)..... 51
Fotoğraf 26: Mudurnu Yıldırım Beyazıt Hamamı, Cehennemlik (Dişli, G. 2008.) . 52

Fotoğraf 27: Cağaloğlu Hamamı, Büyük Niş (T. Cem Yaman) **Fotoğraf 28:** Cağaloğlu Hamamı, Küçük Niş (T. Cem Yaman) 54
Fotoğraf 29: Ankara Karacabey Hamamı, Soyunmalık Mahali Ahşap Kırma Çatı ve Ahşap aydınlık feneri (www.dijimecmua.com) 55
Fotoğraf 30: Cağaloğlu Hamamı, İç Kubbesi (T. Cem Yaman)..... 56
Fotoğraf 31: Çemberlitaş Hamamı Soyunmalık Mahalli Kubbesi Aydınlık Feneri (TDV İslam Ansiklopedisi)..... 58
Fotoğraf 32: Cağaloğlu Hamamı, İçlik Dışlık Pencereleri (T. Cem Yaman)..... 60
Fotoğraf 33: Mahmutpaşa Hamamı, Yuvarlak Filgözü Kayıtlı Dışlık Penceresi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 34:** İstanbul Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı, Kayıtlı Dışlık Penceresi (T. Cem Yaman)..... 60
Fotoğraf 35: Mahmutpaşa Hamamı, Cümle Kapısı (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 36:** Tahtakale Hamamı Cümle Kapısı (T. Cem Yaman)..... 61
Fotoğraf 37: Mahmut Paşa Hamamı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İBB Şehir Haritası 2020)..... 97
Fotoğraf 38: Mahmut Paşa Hamamı Genel Görünümü (M. Nermi Haskan)..... 97
Fotoğraf 39: Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 40:** Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi Ana Giriş Kapısı (Ş.Y.2020) 98
Fotoğraf 41: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 42:** Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık Kubbesi (Ş.Y.2020) 102
Fotoğraf 43: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık Şadırvanına Ait İzler (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 44:** Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık Değişen Mermer Döşemesi (Ş.Y.2020)..... 102
Fotoğraf 45: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalıktan Ilıklığa Geçerken Oluşturulan Koridor (Ş.Y.2020) 103
Fotoğraf 46: Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Yarım Kubbesi Ve Alçı Süslemeleri (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 47:** Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Kubbesi (Ş.Y.2020) 103
Fotoğraf 48: Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Kuzey Hücreleri (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 49:** Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Güney Hücreleri (Ş.Y.2020)..... 104
Fotoğraf 50: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Eyvanı 1900'ların Başı **Fotoğraf 51:** Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Eyvanı 2008..... 104
Fotoğraf 52: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık **Fotoğraf 53:** Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık (Yalçın Şen, 2008) 105
Fotoğraf 54: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Halvetinde Bulunan Yok Olmuş Mermer Kurna Ve Ayna Taşı **Fotoğraf 55:** Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Halvetinde Bulunan Mermer Kurna Ve Ayna Taşı (T. Cem Yaman) 105
Fotoğraf 56: Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi 1900'ların Başı **Fotoğraf 57:** Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi (Ş.Y.2020) 106
Fotoğraf 58: Mahmut Paşa Hamamı Giriş Kapısı Basamak Ve Eşiği (Ş.Y.2020) . 106
Fotoğraf 59: Tahtakale Hamam'ı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İBB Şehir Haritası 2020)..... 109

Fotoğraf 60: Tahtakale Hamam'ı Restorasyon Sonrası Genel Görünüm (Kuban, Doğan, 1993)..... 109
Fotoğraf 61: Tahtakale Hamam'ı Kahvehane-Kafe Kullanımı 113
Fotoğraf 62: Tahtakale Hamam'ı Kantarcılar Cad. Çağdaş Ek Taç Kapı Girişi (Ş.Y.2020)..... 114
Fotoğraf 63: Tahtakale Hamam'ı Erkekler **Fotoğraf 64:** Tahtakale Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Galeri Katları (Deniz Alkan, 2015) Soyunmalık Galeri Katları (Deniz A. 2015) 115
Fotoğraf 65: Tahtakale Hamam'ı Taç Kapının Yıkıldığı Güneydoğu Duvarı Restorasyondan Önce (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4]) **Fotoğraf 66:** Tahtakale Hamam'ı Taç Kapının Analoji Yapılarak Tamamlanması (Deniz Alkan, Mart 2014) 116
Fotoğraf 67: Tahtakale Hamamı Soyunmalık Kubbelerinde Oluşan Fiziksel ve Biyolojik Sorunlar (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4]) 117
Fotoğraf 68: Tahtakale Hamamı Üst Örtü ve Çağdaş Konik Kubbelerin Dıştan Genel Görünümü (Kuban, Doğan, 1993) 117
Fotoğraf 69: Tahtakale Hamamı Çağdaş Konik Kubbeleri İçten Görünümü (Ortaylı, İlber, Engin, Vahdettin, Afyoncu, Erhan, 2008)..... 118
Fotoğraf 70: Tahtakale Hamamı Ilıklık ve Sıcaklık duvarlarının üstüne yapılan muhdes katlar (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4])..... 119
Fotoğraf 71: Tahtakale Hamamı Kantarcılar C. Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarı Genel Görünüm (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 72:** Tahtakale Hamamı Kantarcılar C. Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarı Bütünlemesi (Ş.Y.2020)..... 119
Fotoğraf 73: Tahtakale Hamamı Çağdaş Ek Çarşı Yapısının Hallaç Abdullah Sokak'tan Girişi Ve Görünümü (Ş.Y.2020) 120
Fotoğraf 74: Tahtakale Hamamı Kantarcılar Caddesi Genel Görünümü (Ş.Y.2020)..... 120
Fotoğraf 75: Tahtakale Hamamı Kantarcılar C. Sıcaklık Duvar Ve Çağdaş Ek Birleşimi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 76:** Tahtakale Hamamı Çağdaş Ek Yapı Girişi (Ş.Y.2020) 121
Fotoğraf 77: Tahtakale Hamamı Külhan Temizlikten Önceki Durumu (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4])..... 121
Fotoğraf 78: Tahtakale Hamamı Külhan Duvarı Ve Galeri Boşlukları (Kuban, Doğan, 1993) **Fotoğraf 79:**Tahtakale Hamamı Külhan Duvarı Ve Çağdaş Ek Arasında Galeri Boşlukları (Deniz Alkan 2014)..... 122
Fotoğraf 80: Hoca Paşa Hamam'ı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İbb şehir haritası 2020)..... 125
Fotoğraf 81: Hoca Paşa Hamam'ı Hamam Sokak'tan Genel Görünüm (Ş.Y.2020)..... 125
Fotoğraf 82: Hoca Paşa Hamam'ı Cumhuriyet Gazetesi 9 Aralık 1985 Çarşıya Dönüşüm Haberi 129
Fotoğraf 83: Hoca Paşa Hamam'ı Hoca Paşa Sokak Erkekler Soyunmalık Giriş Kapısı (Ş.Y.2020)..... 130
Fotoğraf 84: Hoca Paşa Hamam'ı Kahvehane Olarak Kullanılan Kadınlar Soyunmalık Bölümüne Yapılan Betonarme İki Kat (K.V.K.K. Arşivi, EK-4[1])..... 131
Fotoğraf 85: Hoca Paşa Hamam'ı Yok Olan Soyunmalık Kubbeleri Yerine Yapılan Ahşap Fenerli, Kiremit Çatı 132

Fotoğraf 86: Hoca Paşa Hamam'ı Restorasyon Sonrası Yapılan Betonarme Kubbe 132
Fotoğraf 87: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Sıcaklık Kısmı Temsili Göbek Taşı (Deniz Alkan 2015) **Fotoğraf 88:** Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Sıcaklık Kısmı Ortasındaki Havuz (Deniz Alkan 2015) 133
Fotoğraf 89: Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Sıcaklığı Sekizgen Galeri Boşluğu Ve Korkuluk (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 90:** Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Soyunmalığı Sekizgen Galeri Boşluğu Ve Korkuluk (Ş.Y.2020) 134
Fotoğraf 91: Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Sıcaklığı Dükkân Olan Eyvan Ve Halvetler (Ş.Y.2020) 134
Fotoğraf 92: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kahvehane Girişi (K.V.K.K. Arşivi, EK-4[1]) **Fotoğraf 93:** Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Bitişiğindeki 2 Katlı Dükkânlar (K.V.K.K. Arşivi, EK-4[1]) 135
Fotoğraf 94: Hoca Paşa Hamam'ı Bütünleme Yapılan Sıcaklık Duvarında Sonradan Açılan Vitrin (Ş.Y.2020) 135
Fotoğraf 95: Hoca Paşa Hamam'ı Güneybatı Erkekler Soyunmalık Duvarı (Ş.Y.2020) 136
Fotoğraf 96: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalığı, Kültür M. Giriş Kapısı (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 97:** Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalığı Hamam Sokak (Ş.Y.2020) 136
Fotoğraf 98: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kültür Merkezi, Danışma Ve Karşılama (Ş.Y.2020) 137
Fotoğraf 99: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kültür M. Girişi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 100:** Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kemer İçi Lavabo (Ş.Y.2020) 137
Fotoğraf 101: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Cafe-Sergi Alanı ve Sergi Aydınlatması İçin Duvarlarda Oluşturulan Çelik Kasnak 138
Fotoğraf 102: Hoca Paşa Hamam'ı Gösteri ve Etkinlik Merkezi (www.hodjapasha.com 2015) 138
Fotoğraf 103: Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Çarşı Yapısının Hamam Sokak'tan Girişi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 104:** Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Restoran Girişi (Ş.Y.2020) 139
Fotoğraf 105: Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Yapısından Hamama Geçiş (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 106:** Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Bina İle Hamam Arasında Olan Galeri Boşlukları (Deniz A.2015) 140
Fotoğraf 107: Ağa Hamam'ının Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İBB şehir haritası 2020) 143
Fotoğraf 108: Ağa Hamam'ı Restorasyon Sonrası Genel Görünüm 2014 (Demirdal M.) 143
Fotoğraf 109: Ağa Hamamı Gravürü, Thomas Allom Tarafından Yapılan 144
Fotoğraf 110: Ağa Hamamı Restorasyon Sonrası Görünümü 2021 (Cenan T.) 150
Fotoğraf 111: Ağa Hamamı Ön Cephesi (Mehmet Dilbaz 2019) 152
Fotoğraf 112: Ağa Hamamı Kadınlar Soyunmalık Betonarme Katlar 2015 (Zarbakhsh) 152

Fotoğraf 113: Ağa Hamamı Soyunmalık Bölümü Betonarme Katlar 2012 (agahamam.com) 153
Fotoğraf 114: Ağa Hamamı Erkekler Soyunmalık Bölümü Betonarme Katlar 2015 (Zarbakhsh) 153
Fotoğraf 115: Ağa Hamamı Soyunmalık B. **Fotoğraf 116:** Ağa Hamamı Soyunmalık Sekizgen Galeri Boşluğu 2012 (agahamam.com) B. Çatısı 2012 (agahamam.com) 154
Fotoğraf 117: Ağa Hamamı Soyunmalık Bölümleri Arası Geçiş (agahamam.com) 154
Fotoğraf 118: Ağa Hamamı Soyunmalık Batı Cephesi (agahamam.com) 155
Fotoğraf 119: Ağa Hamamı Doğu Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (agahamam.com) 155
Fotoğraf 120: Ağa Hamamı Doğu Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (agahamam.com) 156
Fotoğraf 121: Ağa Hamamı Batı Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (agahamam.com) 156
Fotoğraf 122: Ağa Hamamı Batı Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (Şen Y., 2008) 157
Fotoğraf 123: Ağa Hamamı Batı Cephesi Restorasyon Sonrası Görünümü (agahamam.com) 157
Fotoğraf 124: Ağa Hamamı Sıcaklık Doğu Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (Ertuğrul, A., 2002) 158
Fotoğraf 125: Ağa Hamamı Restorasyon Sonrası Görünümü 2021 (Cenan T.)..... 158
Fotoğraf 126: Ağa Hamamı Restorasyon Öncesi Ilıklık Görünümü (Şen Y., 2008) 158
Fotoğraf 127: Ağa Hamamı Ilıklık Bölümü Ve Cehennemliği 2012 (agahamam.com) 159
Fotoğraf 128: Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü 2012 (agahamam.com) **Fotoğraf 129:** Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü 2015 (Zarbakhsh) 159
Fotoğraf 130: Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü Kubbeleri 2012 (agahamam.com) . 159
Fotoğraf 131: Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü Eyvan Ve Kurnası 2012 (agahamam.com) 160
Fotoğraf 132:Ağa Hamamı Doğu Cephesi Bitişik Ek Yapı 2018 (googlemaps, Muhammet) **Fotoğraf 133:**Ağa Hamamı Doğu Cephesi Bitişik Ek Yapı 2021 (Cenan T.) 160
Fotoğraf 134: Ağa Hamamı Doğu Cephesi Bitişik Ek Yapı 2012 (agahamamı.com) 161
Fotoğraf 135: Ağa Hamamı Kuzey Cephesi Sıra Dükkânlar 2021 (Cenan T.) 161
Fotoğraf 136: Ağa Hamamı Bodrum Kat Pvc Panel ve Moloz Taş Ayak 2012 **Fotoğraf 137:** Ağa Hamamı Bodrum Kat Kemerli Duvar Boşluğu 2016 (Demirdal, M.,) 162
Fotoğraf 138: Ağa Hamamı Tip 1 Pencere **Fotoğraf 139:** Ağa Hamamı Tip 2 Pencere **Fotoğraf 140:** Ağa Hamamı Tip 3 Pencere 163
Fotoğraf 141: Ağa Hamamı Tip 1 Kapı **Fotoğraf 142:** Ağa Hamamı Tip 2 Kapı **Fotoğraf 143:** Ağa Hamamı Tip 3 Kapı..... 164
Fotoğraf 144: Ayakapı Hamam'ı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İbb şehir haritası 2020)..... 168

Fotoğraf 145: Ayakapı Hamamı Abdülezelpaşa Caddesi, Kuzey Cephesi Havadan Görünüm (T24 İnternet Gazetesi 2019) 168
Fotoğraf 146: Ayakapı Hamamı Batı Cephesi Cümle Kapısı (Ş.Y.2020)..... 170
Fotoğraf 147: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Batı Duvarı, Cümle Kapısı Ve Kapatılmış Pencere (Ş.Y.2020) 170
Fotoğraf 148: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Bölümü Kuzey Tonozu Ve Orta Kubbesi (Ş.Y.2020)..... 170
Fotoğraf 149: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık - Soyunmalık Birleşimi (Ş.Y.2020)... 171
Fotoğraf 150: Ayakapı Hamamı Abdülezelpaşa Caddesi, Kuzey Cephesi Genel Görünüm (Ş.Y.2020)..... 173
Fotoğraf 151: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Kapatılan Pencere Ve Niş (Ş.Y.2020) 173
Fotoğraf 152: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Kapatılan Pencere Ve Açılan Giriş Kapısı (Ş.Y.2020)..... 174
Fotoğraf 153: Ayakapı Hamamı Batı Cephesi Yıkılan Ek Yapı 174
Fotoğraf 154: Ayakapı Hamamı Batı Cephesinden Kaldırılan Ek Yapının Hasarları (Ş.Y.2020)..... 175
Fotoğraf 155: Ayakapı Hamamı Kuzey Soyunmalık Ek Betonarme Döşeme (Ş.Y.2020)..... 175
Fotoğraf 156: Ayakapı Hamamı Güney Soyunmalık Ek Betonarme Döşeme (Ş.Y.2020)..... 176
Fotoğraf 157: Ayakapı Hamamı Soyunmalığa Eklenen Oda (Ş.Y.2020)..... 176
Fotoğraf 158: Ayakapı Hamamı Soyunmalığa Eklenen Odadan Çıkan Soba Bacası ve Seyyar Merdiven (Ş.Y.2020) 177
Fotoğraf 159: Ayakapı Hamamı Kuzey Cephesi Betonarme Döşemenin Kestiği Soyunmalık Penceresi (Ş.Y.2020) 177
Fotoğraf 160: Ayakapı Hamamı Soyunmalık Kubbesi Yok Olan Aydınlık Feneri (Ş.Y.2020)..... 178
Fotoğraf 161: Ayakapı Hamamı Ilıklık Güney Hücresi (Ş.Y.2020)..... 178
Fotoğraf 162: Ayakapı Hamamı Ilıklık Kapatılan Kubbe (Ş.Y.2020) 179
Fotoğraf 163: Ayakapı Hamamı Sıcaklık Güneybatı Halveti Ve Giriş Eyvanı Kalıntıları (Ş.Y.2020)..... 179
Fotoğraf 164: Ayakapı Hamamı Sıcaklık İçerisine Yapılan Ek Ofis Yapısı (Ş.Y.2020) 180
Fotoğraf 165: Ayakapı Hamamı Sıcaklık Güney Duvarı Ve İzleri (Ş.Y.2020) 181
Fotoğraf 166: Ayakapı Hamamı Kuzey Cephesi Ek Yapı (Ş.Y.2020)..... 181
Fotoğraf 167: Ayakapı Hamamı Kuzey Cephesi Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarlarının Briket ile İç İçe Girişi (Ş.Y.2020)..... 182
Fotoğraf 168: Ayakapı Hamamı Külhan Bölümüne Ait Duvar Kalıntısı (Ş.Y.2020)..... 182
Fotoğraf 169: Ayakapı Hamamı Külhan Sonunun Betonarme İle Devam Etmesi (Ş.Y.2020)..... 183
Fotoğraf 170: Yeşil Direkli Hamam Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (eart.google 2020) 186
Fotoğraf 171: Yeşil Direkli Hamam 1. Jacques Pervititch Sigorta Haritaları Pafta 63, 1932..... 186
Fotoğraf 172: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Yönü Genel Görünümü (Ş.Y.2020) .. 187
Fotoğraf 173: Yeşil Direkli Hamam 1930'lu Yıllarda Soyunmalık Kubbeleri 189

Fotoğraf 174: Yeşil Direkli Hamam Kuzeybatı Yönü Soyunmalık Kubbeleri Ve Aydınlık Feneri 1900'lerin başı (Besim Çeçener Arşivi) 191
Fotoğraf 175: Yeşil Direkli Hamam 1942 yılı hava fotoğrafı **Fotoğraf 176:** Yeşil Direkli Hamam 1954 yılı hava fotoğrafı 192
Fotoğraf 177: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Yıkılan Erkekler Soyunmalığı Duvar Kalıntısı (Ş.Y.2020) 193
Fotoğraf 178: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Yıkılan Erkekler-Kadınlar Soyunmalığı Duvar Kalıntısı (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 179:** Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Yıkılan Kadınlar Soyunmalığının Yeniden Örülen Duvarı (Ş.Y.2020) ... 193
Fotoğraf 180: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Halvet Hücresi Mukarnasları (Ş.Y.2020) 197
Fotoğraf 181: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Halvet Hücresi Mukarnasları (Ş.Y.2020) 197
Fotoğraf 182: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığına Geçiş Açıklığı (Ş.Y.2020) 198
Fotoğraf 183: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığına Geçiş Açıklığı (Ş.Y.2020) 198
Fotoğraf 184: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıkl. Orta Kubbesi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 185:** Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıck. Ana Kubbesi Ve Fil Gözleri (Ş.Y.2020) 198
Fotoğraf 186: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Kirpi Saçak Kullanımı (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 187:** Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Kirpi Saçak Kullanımı (Ş.Y.2020) 199
Fotoğraf 188: Yeşil Direkli Hamam Planlanan Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Maketi 199
Fotoğraf 189: Yeşil Direkli Hamam Güneydoğu Yönü Üsküdar Meydanı Yenileme Ve Zemin Altı Otopark Çalışması (Ş.Y.2021) 201
Fotoğraf 190: Yeşil Direkli Hamam Kuzeybatı Yönünden Kapatılan Çevresi (Ş.Y.2020) 202
Fotoğraf 191: Yeşil Direkli Hamam Güneyden Genel Görünüm Ve Soyunmalık Kubbeleri (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar Kitabı'ndan) 203
Fotoğraf 192: Yeşil Direkli Hamam 1942 yılı hava fotoğrafı **Fotoğraf 193:** Yeşil Direkli Hamam 1954 yılı hava fotoğrafı 204
Fotoğraf 194: Yeşil Direkli Hamam Yıkılan Erkekler-Kadınlar Ilıklığı Arası Duvar (İlk Foto. Kadınlar Kısmından Bakış, İkincisi Erkekler Kısmından Bakış) (Ş.Y.2020) 205
Fotoğraf 195: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Alüminyum Doğrama Kullanımı 2020 (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 196:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Alüminyum Doğrama Kullanımı (Ş.Y.2020) 208
Fotoğraf 197: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Raspası (Orta Kubbeli Kısmın Giriş Açıklığının Yanı) (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 198:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Raspası (Tıraşlık Giriş Açıklığının Yanı) (Ş.Y.2020) 209
Fotoğraf 199: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Güney Kubbeli Kısım Raspaları 2020 (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 200:** Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Orta Kubbeli Kısım Raspası (Sıcaklığa Geçiş Yanı) (Ş.Y.2020) 209

Fotoğraf 201: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Tıraşlık Döşemesi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 202:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Cehennemliği (Ş.Y.2020) 210
Fotoğraf 203: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Güney Kısım Döşemesi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 204:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Orta Kubbeli Kısım Döşemesi (Ş.Y.2020) 210
Fotoğraf 205: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Sıcaklık Görünümü Sıcaklığı Halvet Ve Eyvan Görünümleri (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 206:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler 211
Fotoğraf 207: Yeşil Direkli Hamam Kaldırılan Erkekler-Kadınlar Sıcaklık Duvarı (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 208:** Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Genel Görünüm (Ş.Y.2020) 211
Fotoğraf 209: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Güneybatı Halveti Asma Tavan (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 210:** Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Güneybatı Halveti Alüminyum Doğrama (Ş.Y.2020) 212
Fotoğraf 211: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Doğu Eyvanı Asma Tavan (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 212:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Doğu Eyvanı Muhdes Ekler (Ş.Y.2020) 212
Fotoğraf 213: Yeşil Direkli Hamam Erkekler, Kadınlar Sıcaklık Arası Aplik Kullanımı Ve Taşan Sergi 2017 **Fotoğraf 214:** Yeşil Direkli Hamam Sıcaklığın Çarşı Olarak Kullanımı (Ş.Y.2020) 213
Fotoğraf 215: Yeşil Direkli Hamam Halvetlerde Floresan Lamba Kullanımı 2012 **Fotoğraf 216:** Yeşil Direkli Hamam Halvetlerde Klima Kullanımı 2012 213
Fotoğraf 217: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Sıva Raspası (Kuzey Eyvanı) (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 218:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Sıva Raspası (Güneydoğu Halveti) (Ş.Y.2020) 214
Fotoğraf 219: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Sıva Raspası (Güneydoğu Halvet Nişi) (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 220:** Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Ana Kubbe (Ş.Y.2020) 214
Fotoğraf 221: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Güneydoğu Halvet Nişi Altındaki Toprak Künk (Ş.Y.2020) 215
Fotoğraf 222: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Doğu Eyvanı Döşemesi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 223:** Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Güneybatı Halvet Döşemesi (Ş.Y.2020) 215
Fotoğraf 224: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Kuzey Eyvan Döşemesi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 225:** Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Kuzeydoğu Halvet Döşemesi (Ş.Y.2020) 216
Fotoğraf 226: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Külhan Kısmı (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi) **Fotoğraf 227:** Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Restorasyon Süreci 217
Fotoğraf 228: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Modern Ek Yapı 217
Fotoğraf 229: Yeşil Direkli Hamam Taklit Cepheli Ek Yapısı Saçaksız (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi) 218

Fotoğraf 230: Yeşil Direkli Hamam Günümüz Taklit Cepheli Ek Yapısı (Ş.Y.2020) 218
Fotoğraf 231: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Ek Yapı Çukur Dükkânlar (Ş.Y.2020) 220
Fotoğraf 232: Yeşil Direkli Hamam Ek Yapının Güney Cephesi Ve Üst Kata Çıkan Merdivenler (Ş.Y.2020) 221
Fotoğraf 233: Yeşil Direkli Hamam Ek Yapının Kuzey Cephesi (Ş.Y.2020)..... 221
Fotoğraf 234: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Yok Olan Külhan Bölümü (Ş.Y.2020) 222
Fotoğraf 235: Yeşil Direkli Hamam Külhan Kotuna İnilen Basamaklar (Ş.Y.2020)
Fotoğraf 236: Yeşil Direkli Hamam İle Çukur Dükkânlar Arasına Geçiş (Ş.Y.2020) .
Fotoğraf 237: Yeşil Direkli Hamam Külhan Boşluğuna Eklenen Lavabo (Ş.Y.2020) 222
Fotoğraf 238: Yeşil Direkli Hamam Külhan Boşluğu Güney Kısmı (Ş.Y.2020) 223
Fotoğraf 239: Yeşil Direkli Hamam Ortadaki Çukur Dükkân (Ş.Y.2020) 223
Fotoğraf 240: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Restorasyon Öncesi Hali 1962 yılları (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu) 224
Fotoğraf 241: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi (Ş.Y.2020)..... 224
Fotoğraf 242: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Görünümü Kuzeybatı Cephesi (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi'nden) 224
Fotoğraf 243: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Görünümü Kuzey Cephesi (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi'nden) 225
Fotoğraf 244: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Görünümü (Ş.Y.2020)..... 225
Fotoğraf 245: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Duvarına Bitişik YapılanTenteler (Ahmet Emre Bilgili, 2018) 226
Fotoğraf 246: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Duvarında Kalan Tente İzleri (Ş.Y.2020) 226
Fotoğraf 247: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Hela Duvarına Bitişik Yapılan Tente (Erol Şaşmaz, 2019)
Fotoğraf 248: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Hela Duvarında Kalan Tente İzi (Ş.Y.2020) 227
Fotoğraf 249: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Görünümü (Ş.Y.2020) 227
Fotoğraf 250: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Sıralı Çukur Dükkânlar (Ş.Y.2020) 228
Fotoğraf 251: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (İst. 6 No.lu KVKBK) 228
Fotoğraf 252: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi)
Fotoğraf 253: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Halvet Hücreleri (KVKBK) 229
Fotoğraf 254: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Genel Görünümleri (Ş.Y.2020) 229
Fotoğraf 255: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Duvarına Bitişik Yapılan Tente 2018
Fotoğraf 256: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Duvarına Bitişik Yapılan Tente İzleri (Ş.Y.2020) 230
Fotoğraf 257: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Kubbe Görünümleri (Hamamın Girişinde Bulunan Tanıtım Panosundan) 231

Fotoğraf 258: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Kubbe Görünümleri (Hamamın Girişinde Bulunan Tanıtım Panosundan) 231
Fotoğraf 259: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Yönü Kubbelerin Genel Görünümü (Ş.Y.2020) 231

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1: Roma Hamamı Şeması (Kemal Ahmet ARU) **Şekil 2:** Roma – Diocletianus Hamamı (Orhan Yılmazkaya) 19
Şekil 3: İstanbul Kalenderhane Camii Yanındaki Bizans Dönemi Hamamı Planı (wikipedia.org) 21
Şekil 4: Selçuklu Osmanlı Dönemi Hamam Örneklerinin plan ve Mekân Özellikleri 24
Şekil 5: Bursa Orhangazi Hamamı Planı (Ayverdi) 27
Şekil 6: Bursa Orhangazi Hamamı Kesiti (Ayverdi) 27
Şekil 7: Osmanlı Dönemi Bazı Hamamların Plan ve Mekânsal Özellikleri 30
Şekil 8: Roma Hamamlarının Mekân Dağılımını Gösteren Şematik Çizim (Kemal Ahmet Aru) **Şekil 9:** Türk Hamamlarının Mekân Dağılımını Gösteren Şematik Çizim 34
Şekil 10: Türk hamamlarının sıcaklıklarına göre ayrıldığı tiplerin karakteristik örneklerine ait planlar 44
Şekil 11: Türk Hamamlarının Sıcaklık Tiplerine Göre Şemaları (Düzenleme Ş.Y) . 45
Şekil 12: Türk Hamam Külhanı ve Isıtma Sistemi (ARU, K. (1941). s.37) 49
Şekil 13: İstanbul Kılıç Ali Paşa Hamamı, Külhanı (Ali Saim Ülgen) 50
Şekil 14: Ayasofya Hamamı, Yükseltilmiş Döşemesine Ait Çizim (Ülgen, 1950, s.181.) 51
Şekil 15: Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Kronolojik Kullanımı Tablo 1 (Ş.Y.2020) 64
Şekil 16: Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Özgün ve Günümüzdeki İşlev Oranlarının Pasta Grafiği (Ş.Y.2020) 70
Şekil 17: Mevcut Tespit Edilebilen Harabe ve Atıl İstanbul Hamamları Tablo 2 (Ş.Y.2020) 73
Şekil 18: Mevcut Tespit Edilebilen Yeniden İşlevlendirilen İstanbul Hamamları Tablo 3 (Ş.Y.2020) 78
Şekil 19: Mevcut Tespit Edilebilen Yeniden İşlevlendirilen İstanbul Hamamları İşlev Oranlarının Pasta Grafiği (Ş.Y.2020) 81
Şekil 20: Mevcut Tespit Edilebilen İşlev Değiştirip Tekrar Hamam Olarak Kullanılan İstanbul Hamamları Tablo 4 (Ş.Y.2020) 84
Şekil 21: Hamamı Oluşturan Mekânların Plan Şeması (Ş.Y.2020) 90
Şekil 22: Mahmut Paşa Hamamı Erkekler Bölümü Özgün Planı (M. Nermi Haskan) 99
Şekil 23: Mahmut Paşa Hamamı 2017 Rölöve Planı (Kutup Mimarlık) 100
Şekil 24: Mahmut Paşa Hamamı 2017 Rölöve Kesit (Kutup Mimarlık) 101
Şekil 25: Tahtakale Hamam'ı Glück Tarafından Alınan Rölöve 1917 110
Şekil 26: Tahtakale Hamam'ı Restorasyon Projesi Planı 114
Şekil 27: Hoca Paşa Hamam'ı Restitüsyon Planı (Ayverdi, Ekrem Hakkı, 1974) .. 126
Şekil 28: Hoca Paşa Hamam'ı Restorasyon Projesi Planı 130
Şekil 29: Ağa Hamamı Özgün Planı (agahamam.com) 145

Şekil 30: Ağa Hamamı Heinrich Glück Tarafından Çizilen Plan, Kesiti (Haskan M. N.,1995, İstanbul Hamamları)..... 145
Şekil 31: Ağa Hamamı Atölye Olarak Kullanımındaki Planı (Onur, 1991)..... 149
Şekil 32: Ağa Hamamı Atölye Olarak Kullanımındaki Kesiti (Onur, 1991) 149
Şekil 33: Ağa Hamamı Restorasyon Projesi Planı 150
Şekil 34: Ağa Hamamı Restorasyon Projesi Kesiti 150
Şekil 35: Ağa Hamamı Ön Cephe Restorasyon Önerisi 1 (Halil Onur, 1991, s.276)..... 151
Şekil 36: Ağa Hamamı Ön Cephe Restorasyon Önerisi 2 (Halil Onur, 1991, s.276)..... 151
Şekil 37: Ağa Hamamı Ön Cephe Restorasyon Önerisi 3 (Halil Onur, 1991, s.276)..... 151
Şekil 38: Ayakapı Hamamı Planı Ve 2001 Mevcut Kısımlar (Alidost Ertuğrul, 2001) 169
Şekil 39: Yeşil Direkli Hamam Hali Hazır Haritadaki Yeri (İ.B.B) 187
Şekil 40: Yeşil Direkli Hamam Özgün Planı (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu) 190
Şekil 41: Yeşil Direkli Hamam Soyunmalıklar Yıkıldıktan Sonra, Restorasyon Öncesi Planı (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi)..... 190
Şekil 42: Yeşil Direkli Hamam Soyunmalıklar Yıkıldıktan Sonra, Restorasyon Öncesi Planı (M. Mermi Haskan, 1995, İstanbul Hamamları) 191
Şekil 43: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Yıkılan Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarları 202
Şekil 44: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Batı Cephesi Erkekler Ilıklığına Geçiş (Ş.Y.2020)..... 206
Şekil 45: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Batı Cephesi Kadınlar Ilıklığına Geçiş (Ş.Y.2020)..... 207
Şekil 46: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Külhan Kısmı 1962 (B. Cantok) ... 217

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
i.b.b.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
i.t.ü	İstanbul Teknik Üniversitesi
k.v.k.k.	Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
k.v.t.k.k	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
m.s.	Milattan Sonra
s.	Sayfa/sayfalar
t.d.k.	Türkiye Diyanet Vakfı
u.r.l.	Uniform Resource Loader

GİRİŞ

TEZİN AMACI

İslamiyette vucut temizliği ibadetlerin başında geldiğinden dolayı, hamam yapıları Türkler için ayrı bir önemli olmuştur. Bu yüzden Batı dünyası ve gelen turistler içinde Türk Hamamı ayrı bir şöhret kazanmıştır. İstanbul'un fethi ile şehrin bir çok yerinde çarşı ve saray hamamları yapılmıştır. Osmanlı'da hamamlar çoğunlukla külliye gibi büyük yapıların inşaat süreçleri yıllarca sürdüğü için işçilerin temizliğinin sağlanması ya da vakıf yapısı olarak padişahlar tarafından yaptırılan hamamların gelirleri ile külliye ve camilerin bakımlarının ve masraflarının karşılanması ya da çeşitli hizmetlere yardım eden vakıflara gelir sağlaması için yapılmıştır. Temizlenme ihtiyacının karşılanması ve iyi gelir getirmesinin yanı sıra bir sosyalleşme alanı olmaları nedeni ile de toplumsal bir ihtiyaca da cevap veren yapılardır. 19.yy ikinci yarısından sonra özel mülk hamamları da yapılmaya başlanmış fakat sayısı azdır. 1. Dünya savaşı sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılar ve evlerde banyo kullanımı ile hamamlara olan rağbet dolayısıyla da gelirleri her geçen gün azaltmıştır. Böylece vakıf mülkü olan hamamlar, gelirlerinin azalmasını gerekçe göstererek, yapıları 300 sene gibi uzun vadeler ile şahıslara kiraya vermeye başlamışlardır. Hamamların özel mülkiyete geçmesiyle çok az kısmı günümüze kadar korunarak ulaşmış, birçoğunun yıpranma ve bozulmasının önü açılmıştır. Bunların yanı sıra belediyelerin yoğun imar çalışmaları ve yol genişletme çalışmaları da hamamların bazen belli bölümlerinin bazen ise tamamının yok olmasına yol açmıştır. Bu süreçte yapılar mekânsal genişliklerinden dolayı depo, atölye, çarşı ve sergi alanı gibi birçok alanda kullanılmıştır.

Günümüz koşullarında neredeyse çoğu hamam özgün işlevselliğini yitirmiştir. Sebepleri ise bugün herkesin evinde 7/24 sıcak su bulunması, sosyal açılardan hamamlara artık ihtiyaç duyulmaması, yapının bulunduğu konumdaki arsa fiyatları, rantın artması ve ticari rekabet olarak gösterilebilir. Mevcutta işlevselliğini hala

sürdüren hamamlar ise ya turistler tarafından rağbet gören yada özel organizasyonlar için günlük kiralanan mekânlar haline gelmiştir. Ama bu demek değildir ki az da olsa yıkıntılara uğrayarak günümüze ulaşmış olan hamam yapılarının, tamamı ile yok olmasına göz yummak ya da gözden çıkartmak. Aksine dönemlerinin sosya-kültürel özelliklerini en iyi yansıtan yapı tipleri olarak korunmalılardır. Korumanın günümüz koşullarında en olabilir yöntemlerinden biri olan farklı işlevlere yönelmek, yapının uzun süre ayakta kalmasını sağlayabilmektedir.

Tezin yazılma amaçlarından biri olarak da anlatılmak istenen; yapının verilecek yeni işlevine gelmeden önce, devrinin yapısal özelliklerini yaşatacak şekilde ve modern restorasyon olanakları çerçevesinde restore edilmesi gerektiğinin vurgusudur. İlk olarak yapının hiç ellenmemiş halinin fotoğraflar ve ölçümler ile belgelenmesi, sonrasında rölövelerinin çıkartılması ve restitüsyon projelerini de yaparak geçmişteki izlerini ortaya koymak önemlidir. Daha sonra yapılacak mühendislik ve mimarlık çalışmaları ile hamamlara uygulanacak restorasyon müdahale yöntemleri ortaya konulmalıdır. Yani uygulanan koruma ve restorasyon çalışmaları yeni işleve yönelik düşünülmemelidir. Restorasyon uygulamasında en ideal yaklaşım yapıya yapılan müdahalenin asgari düzeyde tutulması ve özgün dokunun azami oranda muhafaza edilebilmesidir.

Verilecek her işlevde mekânsal şemanın okunmaya devam etmesi, birbiriyle bağlantılarının iyi kurgulanması şarttır. Hamamın özgün olan plan örüntüsünün asla bozulmaması gerekir. Yeniden işlev vermenin bir amaç değil gelip geçici bir araç olduğu bilinmelidir. Asıl sebebinin koruma teknik ve yöntemlerinden biri olduğunu unutmamalıdır. Zamanı geldiğinde kaldıran işlev ardında kalıcı hasarlar bırakmamış olmalı, her müdahale geri dönüşü olabilir olmalıdır.

Bu bağlamda, günümüze gelene kadar çeşitli işlevlerde kullanılmış, işleve uygun olmak adına restorasyonları yapılmış, çeşitli yıkım ve müdahalelere mağruz kalmış olan; Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa (Hoca Sinan Paşa) Hamamı, Samatya – Yakup Ağa Hamamı ve Ayakapı (Valide Sultan-Havuzlu) Hamamı, detaylı çalışmada Üsküdar Yeşil Direkli (Büyük-Çarşı-Valide Sultan) Hamamı incelenmiştir.

TEZİN KAPSAMI

Tez çalışması kapsamında ilk olarak Koruma Kavramı ve Yapılara Yeni İşlev Kazandırılmasıyla İlgili Yasal Düzenlemelere yer verilmiştir. Bunun sebebi ise yapılara yeni işlev verilmesinin aslında Koruma Teknik ve Yöntemlerinden biri olması ve bu yüzden işleve yönelik müdahale kararları düşünmek yerine, yapıda özgün dokuyu korumaya yönelik kararlar alınması yönünde olduğu içindir. Sonrasında hamamın tanımı, Anadolu'da hamamların kısa gelişim tarihi ve Osmanlı Hamamı bölümleri araştırılmıştır. İstanbul'un Türkler tarafından fethinden günümüze kadar, tarihi sur içi ve dışında yapılmış olan hamamlardan tespit edilebilen mevcut hamamların özgün, değişen ve günümüzdeki işlevleri araştırılarak, kronolojik tablo ve grafikler hazırlanmıştır. Günümüz işlevlerine göre tekrar sınıflandırılmış; Harabe ve Atıl olanlar, Yeniden İşlevlendirilenler ve İşlev Değiştirip Tekrar Hamam Olarak Kullanılanlar başlıkları altında tablo ve grafikleri hazırlanmıştır. Araştırılan grafiklere göre farklı işlevlerde kullanılan ve kalıcı hasarlar görmüş olan 5 hamam; Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa (Hoca Sinan Paşa) Hamamı, Samatya – Yakup Ağa Hamamı ve Ayakapı (Valide Sultan-Havuzlu) Hamamı; Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama, İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler, İşlev Değişikliğinin Hamamlar Üzerindeki Etki Ve Sorunları başlıkları altında incelenmiştir. Ayrıntılı çalışmada ise Üsküdar Yeşil Direkli (Büyük-Çarşı-Valide Sultan) Hamam; Yeri Ve Konumu, Tarihçesi, Mimari Tanımlama, Hamamın Geçirdiği İşlev Değişiklikleri, İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler, İşlev Değişikliğinin Yeşil Direkli Hamam Üzerindeki Etki Ve Sorunları ve Koruma Ve Restorasyon Önerileri başlıkları altında incelenmiştir.

TEZİN YÖNETİMİ

Tezin hazırlanmasında yöntem olarak, konuyla ilgili kitap, dergi, bildiri, makale ve bilimsel tezler; kütüphane, kitaplık ve internet ortamında araştırmıştır. Öncelikle üniversitelerin kütüphaneleri, uluslararası elektronik veri tabanları, Alman Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesi ve fotoğraf arşivi, İstanbul Üniversitesi Fotoğraf Arşivi, Beyazıt kütüphanesi ve Atatürk kitaplığına gidilmiştir. Gerekli tezlere online ulaşabilmek için uluslararası elektronik veri tabanları ve YÖK Tez platformları ziyaret edilmiştir. Güvenilir internet sitelerinden genel olarak görsel veri ve restorasyonlarda iş yapan

firmaların kayıtlı internet sitelerinden görsel veri ve bilgi temininden yararlanılmıştır. Edinilen bilgiler ışığında tespit edilebilen mevcut hamamların özgün, değişen ve günümüzdeki işlevleri araştırılarak, kronolojik tablo ve grafikler hazırlanmıştır. Günümüz işlevlerine göre tekrar sınıflandırılmış; Harabe ve Atıl olanlar, Yeniden İşlevlendirilenler ve İşlev Değiştirip Tekrar Hamam Olarak Kullanılanlar başlıkları altında tablo ve grafikleri hazırlanmıştır.

Restorasyonu başlatılmak üzere içi boşaltılıp, kullanıma kapatılan ve tez kapsamında detaylı araştırması yapılan Üsküdar Yeşil Direkli Hamam'ı inceleyebilmek için; Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversite'sinden alınan araştırma izin yazısı ile ilgili kurumlar olan İstanbul 2 Numaralı Yenileme Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne başvurularak; hamam yapısı yerinde gözlemlenmiş, gerekli detay fotoğrafları çekilmiş, gözlemlerin ve kullanıcılara sorulan soruların cevaplarının yazıldığı notlar tutulmuş, çevredeki esnaftan bilgiler alınmıştır. Araştırma kapsamında detaylı incelenen diğer 5 hamam içinde; Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa (Hoca Sinan Paşa) Hamamı, Samatya – Yakup Ağa Hamamı ve Ayakapı (Valide Sultan-Havuzlu) Hamamı yerinde gözlemlenerek, fotoğraflar çekilmiş, gözlemlerin ve kullanıcılara sorulan soruların cevaplarının yazıldığı notlar tutulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KORUMA KAVRAMI

1.1. KORUMA DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Koruma kuramının önemi nedir? Avrupa'da 19.yy'da bu kuram nasıl ortaya çıkmıştır? İlk uygulamalardan Rönesans'a kadar olan koruma örnekleri nelerdir? Sorularına cevap olarak, Babil kralı döneminde eski bir tapınağın, siyasi reformlarla bağlantılı olarak restore edilmesini. Çin'de eski mezar rölyeflerinin Taipei'deki saray müzesine taşınmasını örnek verebiliriz.

Peki nasıl korumalıyız? Bu soruya verilecek ilk ve en önemli yanıt şudur: Kimliğimizin kültürel dayanağını oluşturan fiziksel tanıkların yaşatılması ve gelecek kuşakların da bu tanıklıktan yararlanabilmeleri için içerdikleri/sergiledikleri bilgileri yanılgıya neden olmayacak bir biçimde aktarmaya yönelik müdahalelerin tümü "koruma" olgusunu tanımlar.

Üslup Birliğine Ulaşma düşüncesi; Fransız Devrimiyle halk tepki olarak çok sayıda kilise, şato ve saray yapılarını yıkmış, uzun süre bu şekilde kalmıştır. Sonrasında uzun bir süre onarım yapılmadığı için uygun ortam hazırlanmış ve öncü olarak da Viollet le Duc seçilmiştir. Bir sözlük çıkararak, restorasyon kavramına burada yer vermiştir. Ve şu sözleri söylemiş, "Bir yapıyı restore etmek onu korumak, onarmak veya yeniden yapmak değil, belirli bir zamanda, hiç var olmadığı biçimiyle tam bitmiş bir yapı haline getirmek demektir." Tek aşamada bitmeyen yapılarda, yüzyıl ekleri problem olmuş, haliyle her yüzyılda farklı ekler getiren mimarların bu ekleri yıkılmış, 'ilk üsluba uygun' tasarımlar yaparak tek dönem yapısı zihniyeti oluşmuştur. Yaptığı uygulamalar ve yazdıkları arasında uyuşmayan şeyler olduğu gibi günümüzle bağdaşan maddelerde çoktur. Örneğin belgeleme, araştırma yapılması, strüktür durumunun incelenmesi gibi. Ayrıca üslup birliğine gidilmede eklerin her zaman kaldırılmasının doğru olmadığını, sanat tarihinin herhangi bir noktasını aydınlatıyorsa

korunabileceğini savunulmuştur. Sonuç olarak bu akımla birçok sanat değeri olan ek yok olmuş, mimarın yorumuna bağlı birçok uydurma Klasik ve Gotik bütünleme ortaya çıkmıştır.

Tüm bu üslup birliğine ulaşma kaygısıyla yapılan uygulamaların karşısındaki eleştiriler John Ruskin öncülüğünde **Romantik Görüş (anti–restorasyon)** akımıyla hazırlanmıştır. Zamanla yapının tamamlanmasında ki yüzyıl farkından kaynaklı eklerin kaldırılıp, güya ilk üsluba uyularak yapılan eklerin yanlış olduğunu savunmuş. Hiçbir şey yapmamanın daha iyi olduğunu söylemiş ve şu sözleri eklemiş. "Anıtlarınıza iyi bakınız; o zaman restorasyona gerek kalmayacaktır..." "Nasıl ölüleri diriltmek mümkün değilse, mimarlıkta da bir zamanlar muhteşem ve güzel olanı restore etmek olası değildir. Öyleyse restorasyondan söz etmeyelim. O baştan sona bir yalandır." Sonuç olarak bu görüşün temelinde sanat yapıtının dokunulmazlığı ilkesi yatmaktadır. Sonunda SPAB derneği kurucusu Morris bir bildiri yayınlayıp Ruskin'inin düşüncelerini tekrar gündeme getirmiş. Son elli yıldır yapılanların, tahrip edilen yapılardan daha kötü olduğunu bu gidişle ilerde kimsenin eskiyi araştırmayacağını, eklerin yıkılıp yenisini yaparken yapıya daha çok zarar verildiğini bildirmiş.

Bu iki düşüncenin karşısına yeni iki yaklaşım ortaya çıkmış. Bunlardan birisi Luca Beltrami tarafından öne sürülen **Tarihi Restorasyon** kuramıdır. Anıtlar tarihi belgelerden, somut veriler üzerine restore edilmelidir. Böylece tarih kitapları, pullar, resimler ve anıt üzerinde yaptığı araştırmalara dayanak hazırlıyordu. Buradaki eleştiride belgelerin yeterliliği ve güvenilirliği olmuştur. Örneğin Milano'daki Sforza Şatosu'nun yıkılan kulesi restorasyonu çizim, maket ve tabloların sağladığı bilgilere göre yapılmış. Verilerin eksikliği nedeniyle birçok ayrıntı mimarın yorumuna bırakılan yeni tasarımlar olmuştur.

Çağdaş Restorasyon daha önce uygulanan Üslup Birliği, Romantik Görüş ve Tarihi Restorasyon anlayışlarının birleşimi olmuştur. Ve Camillo Boito tarafından ilkeleri yayınlamıştır.

İlkelerin kabulü ve yayınlamasıyla gelişimini sağlayan Gustavo Giovannoni görüşleri **Atina Konferansında** uzmanlar tarafından tartışılıp benimsenmiştir. Yapıların

yaşamlarını sürdürebilmeleri için korunması önerilir, ancak bu kullanımda yapıların estetik ve tarihine saygı duyulmalıdır.

Atina kararlarından sonra İtalya da kaleme alınan **Restorasyon Tüzüğü** Carta Del Restauro ilkeleri belirlenmiştir. Bu ilkelere göre hazırlanan projeler sorumlu kurulun onayından önce uygulamaya geçemeyecekti. 1930'lu yıllar böylece restorasyonun bilimsel bir disiplin olarak yerleşmeye başladığı dönem olmuştu.

II. Dünya Savaşı sonrası yeniden yaptırımlar neler olacaktı? Savaş sonrası yıkılan anıt ve sitler nasıl yaşatılacaktı? "Eski yapıların korunması ve onarımıyla ilgili ilkeler üzerinde karara varmak ve bunları uluslararası bir temele yerleştirmek" amacıyla Venedik'te toplanılmış ve **Venedik Tüzüğü** adıyla kararlar alınmıştır. Tarihi anıt kavramı yeniden anlam kazanmış. "yalnız büyük sanat eserlerini değil, zamanın geçmesiyle kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri" içine alacak şekilde genişletilmiş. 1970'li yılların ortasına gelinmeden çeşitli tartışmalar başlamış. Avrupalılar tüzüğün hızla gelişen toplumun ihtiyaçlarına göre sürekli yenilenen bir düzende olması gerektiğini, ülkelerin kendi kültür yapılarına uygun tüzükler hazırlamayı önermiştir. Tartışmalar sonucu Venedik Tüzüğüne ellenmemiş.

Avustralya ICOMOS komitesi, kendi ülkesinde geçerli olmak ve geliştirmek üzere Burra Charter'i geliştirmiş**. UNESCO, ICOMOS** ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlar sık sık yapılan toplantılar ile koruma ilkelerini tekrar tartışarak uygun yol gösterici ilkeler belirlemekte ve geniş kitlelere, kamuoyuna duyurmaktadır.

Tarihsel Korumanın Nedenleri

-Eserin kullanım değeri

-Maddi açıdan korumanın daha avantajlı olması

-Dini/ Manevi duygular sebebiyle koruma

Günümüzde Korumanın Nedenleri

-Belgesel Değeri

-Kültürel Değeri

-Estetik Değeri

-Politik Değeri

-Ekonomik Değeri

Koruma Teknik Ve Yöntemleri

-Koruma

-Temizleme

-Bakım

-Onarım

-Sağlamlaştırma

-Bütünleme

-Yenileme

-İyileştirme

-Restorasyon

-Yeniden yapım

-Taşıma

-Yeniden Kullanım

Özgünlük işlevi azalıyor

(Bu kısım, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Koruma Ve Restorasyon Yüksek Lisans Bölümü, Şule Yıldırım (2020) ders notları baz alınarak yazılmıştır.)

1.1.1. Yeniden Kullanım, Yeniden İşlevlendirme

Binaların Yeniden İşlevlendirilmesi, mevcut bina stokunun değerlendirilmesi açısından hem dünyada hem de Türkiye özelinde her zaman tartışmalara konu olmuştur. İşlevsel olarak eskimiş fakat yapısal ömürlerini tamamlamamış binalara gereğince önem verilmemiş ve yeni akımlara uydurulmak için yok edilmiş; bazen de ilk yapıldıkları durumlarına geri döndürülmeye çalışılmış ve maalesef çoğu zaman da kendi haline yalnızlığa bırakılmış veya çürümeye terk edilmiştir.[1] Günümüzde işlevini

[1] Zarbakhsh, F. (2016). Tarihi Hamam Yapılarında Yeniden İşlevlendirme Süreci / İran Ve Türkiye'den Seçilmiş Örneklerin Analizi. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarım Anabilim Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara. s.9.

yitiren veya yok olmaya yüz tutmuş birçok yapı vardır. Bunlar hamam, tekke, medrese, kervansaray, kilise, fabrika, gazhane, değirmen gibi yapılardır.

1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesinde de bahsedildiği gibi, değişiklikler yapılırken anıtın bütünlüğünün, tipolojik özelliklerinin, mekânsal ilişkilerinin zedelenmemesine önem verilmeli. Kentsel alanın karakteriyle uyumlu ve yerli halkın günlük hayatını engellememelidir.

Yeni bir işlev verilmeden önce; kullanacak kişi sayısı, kullanılacağı süre, var olan işlevle uyumu ve geleneksel doku üzerindeki etkisi sorgulanmalıdır.

1.1.1.1. İşlev Verilmesinin Tarihsel-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri

Değişmeyen ve hiçbir zamanda kaybolmayacak tek şeyin değişim olduğu ve bu değişimin ivmesinin sürekli arttığı süreçte toplumun algısı, yapısı, kimliği ve ihtiyaçları da değişmektedir. Hamam yapıları özgün işlevini nadiren sürdüren ve çoğunlukla kullanım dışı kaldığı için tahrip olan bir yapı türüdür. Yeni yıkanma alışkanlıkları hamamların, okulların varlığı medreselerin, otellerin yapılması hanların, mevcut çevrede cemaatin azalması çeşitli dini yapıların işlevlerini yitirmesine neden olmaktadır.

Tarihi yapıların çağdaş fonksiyonlarla tekrar canlandırılması, kültürel mirasa sahip çıkma konusunda önemli bir adım olmakla beraber ekonomik getirileri de vardır. Eski yapıyı yeniden işlevlendirmek ile o işleve göre yeni bina yapmak arasında enerji verimliliği açısından önemli farklar vardır.

Koruma sektöründe, kültür varlıklarının yeni işlevler kazanarak günümüz dünyasında hayatlarını devam ettirmeleri, arzu edilen ve teşvik edilen bir yaklaşımdır. Yeni işlevler bazı durumlarda yüksek miktarda gelir getirici olabilir. Dolayısıyla kültür varlıklarını korumak isteyen yatırımcılar artabilir. Fakat bu artışa bağlı olarak kültür varlığını kapasitesi üzerinde kullanmak, deformasyonlara ve önemli değerlerin yitirilmesine yol açabilir. [2]

[2] Madran E., Özgönül N. (2005). *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. Mimarlar Odası yayınları, Ankara. S. 47-48.

Eski yapılara, gelir getirecek bir meta olarak bakmanın yanı sıra, bundan da önemlisi bu yapılara değerlendirilmesi gereken, kullanılması gereken, yaşatılması, gelecek kuşaklara aktarılması gereken kültür ürünleri olarak bakmak daha doğru bir görüştür.

Çevre değişimleri yapının yeniden değerlendirilmesini gerektirebilir. Konut alanlarının ticaret baskısı altında kalması veya bir bölgenin herhangi bir amaç için kullanımı üzerine kararlar, değişimin nedenleri olabilir. Örneğin İstanbul ticaretinin nabzı konumundaki Tahtakale sınırları içerisindeki Tahtakale Hamamı, ticaret çevresel ve ekonomik nedenlerle çarşı olarak işlevlendirilmiştir.[3]

Ortaya çıkan yeni işlevlerde yapıların bulundukları noktaların konumu da önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda günümüze ulaşan Osmanlı dönemi hamam yapılarının onarımlarıyla beraber üstlendikleri yeni işlevler genel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

Ticari olarak işlevlendirilen hamam yapıları;

- Çarşı olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Restoran, bar olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Mağaza olarak işlevlendirilen hamam yapıları

Kültürel amaçlı işlevlendirilen hamam yapıları;

- Kültür merkezi olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Müze olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Gösteri merkezi olarak işlevlendirilen hamam yapıları

Diğer amaçlarla işlevlendirilen hamam yapıları;

- Tasarım atölyesi olarak işlevlendirilen hamam yapısı
- Eğitim yapısı ek binası olarak işlevlendirilen hamam yapısı
- Sivil toplum kuruluşu şubesi olarak işlevlendirilen hamam yapısı

[3] Şen, Y. (2008). 15 – 17. Yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması. Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s. 6.

1.1.1.2. Yapılara Yeni İşlev Kazandırılmasıyla İlgili Yasal Düzenlemeler

1.1.1.2.1. Uluslararası Yasal Düzenlemeler

Mimari kültür varlıklarına yeni işlev verilmesiyle ilgili uluslararası yasa ve bildiriler düzenlenmiştir. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Carta Del Restauro (1931)

Madde 4- Yaşayan, yani ayakta duran anıtlara, yalnızca özgün işlevinden çok uzak olmayan ve binada gerekli uyarlamaların önemli hasara neden olmayacak şekilde yapılabileceği yeni kullanımlar verilmesi kabul edilir.

Venedik Tüzüğü (1964)

Madde 5- Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı, ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir.

Madde 11- Anıta mal edilmiş farklı dönemlerin geçerli katkıları saygı görmelidir; zira onarımın amacı üslup birliği değildir. Bir anıt üst üste çeşitli dönemlerin izlerini taşıyorsa, alttaki dönemleri açığa çıkarmak ancak bazı özel durumlarda yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihi, arkeolojik ya da estetik değer taşıyorsa ve korunma durumu böyle bir davranışı gerekli gösterecek kadar iyi ise haklı çıkarılabilir. İlgili unsurların öneminin değerlendirilmesi ile ilgili yargı üzerinde ve neyin yok edileceği üzerinde kararı vermek, sadece bu işi üzerine almış kimseye bırakılamaz.

Tarihi Alanların Korunması Ve Çağdaş Rolleri Konusunda Tavsiyeler

UNESCO, 30 Kasım 1976, NAİROBİ:

Madde 33- Koruma ve onarım çalışmaları, yeniden yaşama katma etkinlikleri ile birlikte yürütülmelidir. Böylece uygun mevcut işlevleri özellikle ticaret ve zanaatı yerinde tutmak; uzun vadede ülke, bölge veya kentin sosyo-ekonomik yapısı ile bağdaşacak yenilerini getirmek temel olacaktır. Koruma uygulamalarının maliyeti yalnız yapıların kültürel önemleri açısından değerlendirilmemeli, onarılan yapıların kullanımları dolayısıyla kazanacakları değerde göz önünde tutulmalıdır. Her iki değer

skalası kullanılmadıkça korumanın sosyal sorunları doğru gözlenemez. Bu işlevler alanın kendine özgü karakterini bozmadan alanda yaşayanların sosyal, kültürel, ekonomik gereksinimlerini karşılayabilmelidir. Kültürel bir yeniden canlandırma politikası tarihi çevreleri kültürel etkinlik merkezi yapmalı ve çevrelerindeki kültürel gelişmede öncü bir rol oynamalıdır.

Tarihi Kentlerin Ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü

Washington Tüzüğü – 1987:

Madde 8: Yeni işlev ve etkinlikler, tarihi kent veya kentsel alanın karakteriyle uyumlu olmalıdır. Bu alanların çağdaş yaşama uyarlanması için gerekli teknik servislerin getirilmesi veya iyileştirilmesi işlemleri özenle yapılmalıdır.

1.1.1.2.2. Ulusal Yasal Düzenlemeler

Türkiye'de kültür varlıklarının korunmasıyla ilgili ilk yasal düzenleme 13 Şubat 1869'da yürürlüğe giren Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir. Değişen koşullar ve gereksinimler doğrultusunda yasa 1874, 1884 ve 1906 yıllarında değişikliklerle genişletilmiştir. 23 Nisan 1906 tarihinde çıkarılan 4. Asar-ı Atika Nizamnamesi, 1912 tarihli Muhafaza-i Abidat Kanunu ve 13 Mart 1930 tarihli "Esvar ve Kala-i Atikadan belediyelere, vilayete terk olunacak yerler hakkında kanun" Cumhuriyet döneminde de kullanılmıştır. 1951'de yurt içinde korunması gerekli mimari ve tarihi anıtları koruma (bakım, onarım, restorasyon) işlerinde uyulacak ilkeleri ve bunlarla ilgili programları saptama, uygulamaları izleme ve denetleme anıtlarla ilgili konularda görüş bildirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Anıtlar Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Koruma konusundaki çağdaş gelişmeleri yansıtan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yurdumuzda tarihi çevrenin doku bütünlüğüyle korunmasına olanak veren ilk yasa olarak koruma tarihimizde önemli bir aşama oluşturmaktadır. Yaklaşık on yıl yürürlükte kalan Eski Eserler Kanunu 21 Temmuz 1983'de kaldırılmış, yerini 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu almıştır. İlk maddesinde belirtildiğine göre yeni yasanın amacı: “Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımlamalar belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir." Bu yasayla, daha önce geçerli olan "eski eser" deyimi

bırakılarak yerine UNESCO tarafından benimsenen "kültür varlıkları" terimi konulmuştur. Kültür varlıkları: "Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan, yer üstünde, yer altında ve su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarıdır." [4]

2863 sayılı yasa ile, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kaldırılmış ve yerini Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ve Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları almıştır. Yasada yeni kurulların görevleri şöyle tanımlanmıştır: Yurt içinde bulunan ve bu kanunda tanımlanan korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hizmetlerin bilimsel esaslara göre yürütülmesini sağlamak üzere, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı, merkezi Ankara'da Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca tespit edilecek bölgelerde Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları kurulmuştur.[5]

Taşınmaz Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu 28.12.195 Gün Ve 378 Sayılı İlke Kararı:

D maddesi: Yeni işlev verilecek yapılarda, yapılacak eklerin niteliği ve tarihi yapıyla bütünleşmesi bir tasarım sorunu olarak tasarımı yapan mimar tarafından önce bir avan proje niteliğinde hazırlanarak koruma kuruluna sunulacaktır.[6]

Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü:

Madde 5: Geleneksel yapıların yeni işleve uyarlanması ve yeniden kullanımında, yapılar kabul edilebilir, yaşam standardına yükseltilirken bütünlüğü karakteri ve biçimi saygı görmelidir. Eğer geleneksel biçimler halen kullanılıyorsa, müdahaleler toplumun kabul edeceği bir etik kurallar çerçevesinde yapılabilir.[7]

Turizm Tesisleri Yönetmeliği:

"Bakanlıkça desteklenmeleri uygun görülen ve yönetmelikte belirlenmiş olan bu tür nitelikleri tam olarak sağlayamayan ancak yapı, yöre, çevre, sokak, doğa, sanat, tarih

[4] Ahunbay, Z. (2004). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. Yapı Endüstri Merkezi Yayını, İstanbul. s.136
[5] A.g.e., s.171.
[6] A.g.e., s.171.
[7] A.g.e., s.177.

gibi özelliği bulunan veya özgünlük, üstün hizmet, ulusal veya uluslararası şöhret gibi nitelikleri nedeniyle işletme özelliği arz eden tesislerdir" tanımı bulunmaktadır. Bu tanım geleneksel dokuların bulunduğu yerlerdeki geleneksel konutların ya da han, medrese vb. anıtsal nitelikli yapıların çağdaş turizm kullanımlarına tahsis edilerek korunmalarını sağlayan çok önemli bir yaklaşımın sonucudur. Turizm potansiyeli olan birçok yerleşmemizde çok sayıda geleneksel yapı bu yaklaşımdan yararlanılarak onarılmış ve kullanıma sunulmuştur.[8]

[8] Madran E., Özgönül N. (2005). *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. Mimarlar Odası yayınları, Ankara. s.99.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MİMARİ KÜLTÜR VARLIĞI OLARAK HAMAM

2.1. HAMAM KÜLTÜRÜNÜN YERİ VE GELİŞİMİ

Arapçada ‘ısıtmak: sıcak olmak’ anlamındaki hamm kökünden türeyen hamam kelimesinin sözlük anlamı "ısıtan yer" demek olup "yıkanma yeri" mânâsında kullanılmaktadır.

Yeme içme gibi temel gereksinimlerden olan temizlenmek için insanlar önceleri su kenarlarını tercih etmişlerdir. Yaşanılan yere, inanç sistemlerine göre de temizlenme için gerekli olan yıkanmanın gerçekleştiği akarsulara kutsallık atfetmişlerdir. Hintliler için Ganj, Asurlular için Fırat, Mısırlılar için Nil nehri gibi nehirler hem bedensel hem de ruhsal temizliğin gerçekleştiği yerler olarak önem taşımıştır. İnsanlar temizlenmek için çeşitli yollar deneseler de bunun en pratik şekli su ile yapılanı olmuştur. Gerek iklimsel koşullar, gerekse de mahremiyet düşünceleriyle yerleşik hayatla birlikte temizlik yapabilmek için bir mekâna yani hamamlara ihtiyaç ortaya çıkmıştır.[9]

Eski devirlerden bu yana insanlar tabii sıcak su kaynaklarından faydalanmışlardır. Bunlar için yapılan mekânların üstü açık olanlarına ılıca, örtülü olanlarına da kaplıca denilmektedir. Bazen bu yapılar için hamam tabiri kullanılsa da hamam kelimesi sun’i ısıtma sistemi ile ısıtılan, yıkanmak için yapılmış binaların genel adıdır. Kaplıcaları hamamlardan ayıran en ayırt edici özellik kaplıcaların yıkanma mekânının ortasında bulunan havuzdur.[10]

Hamamlar kullanım şekillerine göre özel ve genel hamamlar olarak sınıflandırıldığı gibi, erkekler ve kadınlar için ayrı kısımların yapılıp yapılmamasına göre de tek ve çift hamamlar olarak adlandırılmıştır. Tek hamamlar erkekler için yapılmış olup, günün

[9] Ertuğrul, A. (2009). Hamam Yapıları Ve Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. s. 241.
[10] Eyice, S. (1997). Hamam (Tarih ve Mimari). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 15. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 402-430, İstanbul. s. 402-430.

belli saatlerinde kadınların kullanımına tahsis edilir. Çifte hamamlar ise, biri erkeklere diğeri kadınlara ait olmak üzere birbirine bitişik olarak inşa edilen iki hamamdan oluşur. Çifte hamamlarda genellikle erkekler kısmı kadınlar kısmından büyük tutulmuş, bunların giriş kapıları bir meydana veya ana yola açılırken kadınlar kısmının giriş kapıları ise mahremiyet düşüncesiyle tali yola açılmıştır. Çok az örnekte giriş kapılarının aynı sokağa açıldığı görülür.[11]- [12]

Özel hamamlar köşk, konak, kışla, saray ve tekke hamamları gibi sınırlı sayıda insanın kullanımına sunulmuş ve hacimleri buna göre boyutlandırılmış küçük ölçekteki tek hamamlardır. Bu tür hamamlar bazen müstakil yapı gibi düşünülmüş, bazen de büyük yapı kütlesinin içinde yer alan hacimler olarak planlanmıştır. Sayıca az olan özel hamamlar genel hamamların küçük birer örneği olarak düşünülmüş, gerek görülmediği için soyunma mahalleri ve bazen de ılıklık kısımları dahi yapılmamıştır. Bazı özel hamamlar, içinde bulunduğu yapı grubunun mülkiyetinin değişimine bağlı olarak, ticari faaliyet gösteren genel hamamlara dönüşmüştür. Buna örnek olarak Şehzadebaşı'ndaki Yeniçeri Kışlası içinde yer alan Acemi Oğlanlar Hamamı gösterilir. Halk hamamı, çarşı hamamı olarak da adlandırılan genel hamamlar genelde vakıf olarak yapılır ve mimari külliyenin veya küçük yapıların parçasını oluştururlar. Diğer taraftan birçok vakıf sahibi kurdukları hayır eserlerine gelir getirmesi için şehrin başka yerlerinde bazen de başka şehirlerde hamamlar yaptırmışlardır.[13]

Semavi Eyice Osmanlı tarihi boyunca çok sayıda hamam inşa edilmesinin iki nedeni bulunduğunu belirtir: "Bunlardan biri, hamamların iyi gelir getirmeleri sebebiyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesidir. İkincisi hamamların ait oldukları yapı topluluğunun merkezi olan cami cemaatine hizmet vermesidir."[14] Bu konuda Bahaettin Yediyıldız ise kamu kuruluşlarına gelir sağlamak için yapılan hamamların paralı olduğunu; fakat bunun dışında fakirlerin bedava yıkanabilecekleri hamamlar da

[11] Kuban, D. (1977). *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi,* 7. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi. s. 197.
[12] Eyice, S. (1997). Hamam (Tarih ve Mimari). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 15. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 402-430, İstanbul. s. 174.
[13] Ertuğrul, A. (2009). Hamam Yapıları Ve Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (7): s.242-243.
[14] Eyice, S. (1997), a.g.m., s. 414.

bulunduğunu anlatır.[15] Hamamlar kârlı kuruluşlar olduğu için İstanbul'un her yerinde sayıları çok hızlı artınca büyük ölçüde su ve odun harcanmaya başlanmış, bunun önüne geçebilmek için XVIII. yüzyılda yeni hamam yapımını önleyen düzenlemelere gidilmiştir.

Orta Asya'dan Küçük Asya'ya gelen Selçuklu Türkleri, vücut bakımı ve dinin emrettiği temizlik ve ananelere göre basit ihtiyaç binaları inşa ettirmişlerdir. Osmanlı Türkleri zamanında Bursa'da Birinci Murat ilk olarak Eski kaplıcayı bir Bizans yapısının malzeme bakayasi ile Christodulos namında bir Rum mimarına yaptırmıştır. Büyük hamam inşaatları Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra başlar. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'da sırası ile: Ağa hamam, Araplar Hamam'ı, Ebuvefa hamamı, Eyüb hamamı ve Çukur hamam isimlerindeki beş büyük hamamı inşa ettirmiştir. (1463-141)[16] Fetihten sonrada büyük hamam inşaatları devam etmiştir.

2.2. HAMAM MİMARİSİ TARİHÇESİ

2.2.1. Erken Dönem Hamamları

Tarihin en eski devirlerinden itibaren temizlenme ihtiyacına paralel olarak meydana getirilen hamam yapıları, birçok medeniyette önemli yer tutmaktadır. En erken yapılan hamamlarla ilgili kazılarda bugün Pakistan'ın batısında yer alan Sind'de M.Ö. 2500-1500 yıllarındaki İndus medeniyetinin en önemli şehri olan Mohenjo-Daro'da ortaya çıkan gelişmiş su ve kanalizasyon sistemi burada hamamlar bulunduğunu düşündürmektedir. Bundan başka, Mezopotamya'da yapılan kazılarda dünyanın en eski hamamı olduğu düşünülen Asurlulara ait bir yıkanma tesisi bulunmuştur.[17]

İlkel olmakla birlikte, erken hamam örneklerine Mısır'da Tell el-Amarna'da da rastlanmaktadır. Anadolu'da bugünkü Suriye-Türkiye sınırı yakınlarında Viranşehir yakınlarında M.Ö. III. yüzyıla ait şehir kalıntılarında yıkanmak için özel mekânların bulunduğu görülmektedir. Yine Anadolu'da Gaziantep yakınlarında Zincirlihöyük'te

[15] Yediyıldız, B. (1982). Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü. Vakıflar Dergisi XIV, Ankara. s. 6, 1-13.
[16] Aru, K.A. (1949). Türk Hamamları Etüdü. (Doçentlik Tezi) İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. s. 29-30.
[17] Eyice, S. (1997). Hamam (Tarih ve Mimari). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 15. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 402-430, İstanbul. s. 402.

yapılan kazılarda M.Ö. 1200 yıllarında yapıldığı düşünülen hamam kalıntısına rastlanılmıştır.[18]

Eski Yunan medeniyetinde, büyük ölçüde genel hamamların bulunmadığını, ancak çeşitli sporların yapıldığı "gymnassion" ların içinde bugünkü anlamda duş gözleri gibi yıkanma yerlerinin bulunduğunu Semavi Eyice anlatmaktadır.[19]

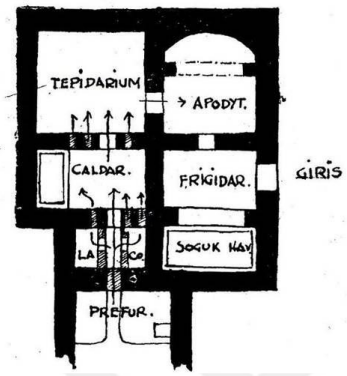
Yapılan arkeolojik çalışmalarda çeşitli coğrafyalara ve tarihlere atfen hamam kalıntıları bulunduğu kaydedilse de, bugünkü hamamlara çok benzer işlevler gören, içi ısıtılan, sıcak su akan binaların yapılmasına yaygın olarak ilk kez M.Ö.5. yüzyılda Atina'da rastlandığı kabul edilmektedir. Daire planlı bu yapılar, dikdörtgen planlı yan odalarla destekleniyordu ve sobayla ısıtılıyordu. Antik Yunan'da su, bedensel temizliğin yanı sıra, ruhsal temizliğin de aracıydı. Bu çağda kutsal alanlara yıkanılmadan girilmiyordu ve bayramlarda bazı heykeller de dini gerekçeyle yıkanıyordu.[20]

2.2.2. Roma Hamamı

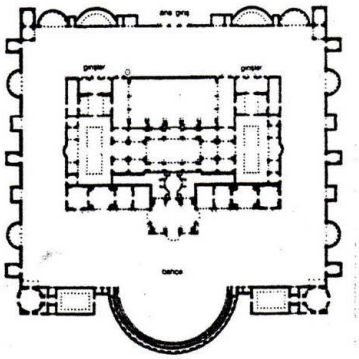
Roma hamamlarının kökeni Yunan hamamıdır; fakat Romalılar hamamı geliştirmişlerdir. İmparatorluk devrinden sonra Roma'da halka açık hamam mimarisi ortaya çıkmıştır. Milattan önce I. yüzyılda yaşadığı sanılan Sergius Orata adlı bir mimarın ilk defa sıcak hava ile merkezi ısıtma sistemini meydana getirdiği ve bu sistemin uygulanmasıyla hamam yapılarının yaygınlık kazandığı düşünülür.[21] Roma hamamlarının ısıtılması, hypocaust adı verilen kısımda yakılan ateş ile sağlanır. Suyun ısıtılması işlemi için metal kazan kullanılır. Sıcak su kazanı, kübik şekilli, taş ve tuğla ile örülmüş bir ocak üstüne yerleştirilmiştir. Hamamın ısıtılması, yanan ateşin dumanlarının, caldarium ve tepidarium zeminlerinin tuğladan bodur sütuncuklar üzerine oturtulmasıyla elde edilmiş boşluklarda ve duvarın içindeki künklerde dolaşması ile sağlanır. Roma evlerinde de kullanılan bu sistem, M.Ö. I.yy'da Sergius

[18] Ülgen, A. S. (1950). *Hamam.* İslam Ansiklopedisi, İstanbul. s. 174.
[19] Eyice, S. (1997). a.g.m. s. 402.
[20] Yılmazkaya, O. (2002). Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hamamı. Çitlembik Yayınevi, İstanbul. s.10.
[21] Eyice, S. (1997). a.g.m.; Ülgen A. S. (1950). a.g.m., s. 402.

Orata tarafından tasarlanmıştır.[22] Roma hamamlarının alttan ısıtmalı mimarisi, iç süslemeleri ve büyük ölçülerde yapılmış olmaları bu yapıları sanat tarihi açısından önemli kılmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun genişlediği bütün bölgelerde genel hamamlar ve zenginlerin evlerine de özel hamamlar yapılmıştır.[23]

Şekil 1: Roma Hamamı Şeması (Kemal Ahmet ARU)

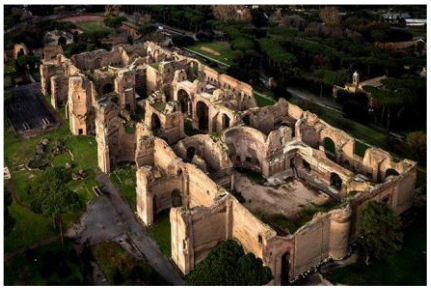

Şekil 2: Roma – Diocletianus Hamamı (Orhan Yılmazkaya)

Roma hamamları ev ve halk hamamları olarak ikiye ayırmak mümkündür. Halk hamamları, yıkanma işlevinin yanı sıra, eğlence ve yarışların düzenlendiği, spor ve beden eğitimlerinin yapıldığı kültürel ve sosyal içerikli yapılardı. Apodyterium, frigidarium, tepidarium ve caldarium adını alan yıkanma bölümlerinin dışında, eğitim ve toplantı salonları, vücut geliştirilen palaestra'lar, gymnasium ile ilgili bölümler ve dükkân gibi pek çok bölümden oluşmaktaydı.[24]

Roma'da inşa ettirilen hamamlardan en önemlileri Caracalla, Titus, Diocletianus ve Constantinus hamamları, 1857 yılında Pompei kazılarında ortaya çıkarılan Stabiane hamamıdır. Anadolu da ise Ankara'da Çankırıkapısı semtinde ve Ephesos, Miletos, Pergamon, Priene, Perge ve Side'de değişik hamam örneklerine rastlanılmıştır.

[22] Ch. Dremberg-Edm. Saglio , "Dietionnaire des Antiquite's Grecques at Romanies", t, V, Graz, 1963,s.215.
[23] Eyice, S. (1997). a.g.m.; Ülgen A. S. (1950). a.g.m., s. 402.
[24] Arseven, C. E. (1983). Hamam maddesi. Sanat Ansiklopedisi, C. II, İstanbul. s. 678-689;

Fotoğraf 1: Roma'daki Caracalla Hamamı'nın Kalıntıları (M.S. 216)

2.2.3. Bizans Hamamı

Bizans Döneminde inşa edilen hamamlar, Roma döneminin devamı niteliğindedir.

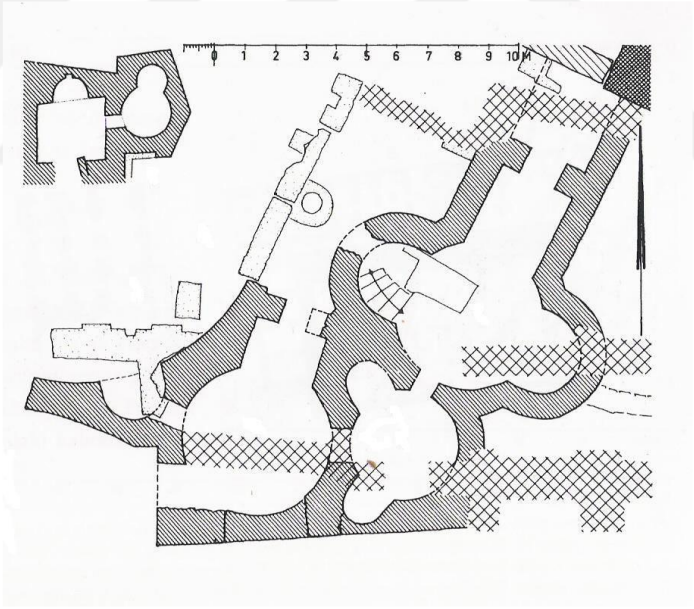
Bizans dönemi İstanbul hamamlarının en meşhurlarından birisi, Sultanah-met civarında olduğu düşünülen, İmparator Septimus Severus tarafından yaptırılan daha sonra I. Constantinus tarafından büyütülerek kullanılan Zeuk-sippos Hamamı'dır. Bu hamamdan başka Kalendu Hamamı, Konstantinianai ve İmparator Arkadios'un kızının yaptırmış olduğu Arkadien Hamamı önemli Bizans hamamlarından sayılmaktadır. Bizans imparatorunun ve ileri gelenlerinin saraylarında da özel hamamlar olduğu bilinmektedir.[25]

Günümüzde İstanbul'da Bizans hamamı olarak bilinen bir hamam bulunmamasına rağmen, pek çok hamamın varlığına dair bilgi bulunmaktadır. Şehzadebaşı'nda eski kilise olan Kalenderhane Camii'nin yanında ve Arkeoloji Müzesi kazısında Bizans hamamı olduğu düşünülen temeller bulunmuştur.[26]

[25] Yegül, F. (2006). Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma. çev. Emel Erten, Homer Kitabevi, İstanbul.
[26] Eyice, S. (1997). a.g.m., s. 404.

Fotoğraf 2: İstanbul Kalenderhane Camii Yanında Ortaya Çıkarılan Bizans Dönemi Hamamı

Şekil 3: İstanbul Kalenderhane Camii Yanındaki Bizans Dönemi Hamamı Planı (wikipedia.org)

2.2.4. Anadolu Dışındaki İslam Hamamları

İslam ülkelerindeki eski hamamlarla ilgili çok geniş bilgiler yoktur. Doğu Roma'nın hamam kültürü ile karşılaşan İslam dünyasında, dinin emri olan temizlik anlayışı ile beraber hamamların önemi daha da artmıştır. Burada pek çok ilkçağ hamamı İslamiyetin yayılmasıyla birlikte yeni yapılan hamamlara ilham kaynağı olmuştur.

Müslümanların ortaya koyduğu hamamlar içinde en önemlileri VIII. yüzyılda Emeviler devrinde ortaya konulmuştur. Bunların en önemlileri; Kusayru Amra, Kasrü'l-Hayr, Hamamü's-Sarah ve Hırbetü'l-Mef-cer'de bulunan hamamlardır.[27]-[28]

Suriye'de 12.-13. yüzyıllarda inşa edilmiş Buzûriye, El Afif, Sıtkı Abhra, Eş-Şafi hamamları gibi halk hamamları da, genellikle dört eyvanlı soyunma mahalleri, merkezi mekânlar etrafında radyal tertipli nişleri ve halvetleri içeren geniş ılıklıkları, Roma hamamlarını hatırlatan sıcaklıkları ve çift kazanlı sıcak su depoları ile Anadolu Türk hamamlarından ayrı özellikler gösterirler.[29]

2.2.5. Selçuklu Devri Hamamı

Anadolu'ya gelmeden önce Türklerin yaşadıkları ülkelerde inşa edilmiş ve tarihi kaynaklarda ismi geçen özel ya da genel hamamlar hakkında yeterli bilgi yoktur. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlamalarıyla birlikte, antik şehirlerdeki hamamları İslami temizlik şartlarına uygun hale getirmiş oldukları düşünülse de bu durumun yalnızca kaplıcalar ve ılıcalar için geçerli olduğu, ısıtılmış su ile çalışan hamamlarda bu durumun geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi Türkler tarafından inşa edilen hamamlarda kullanım İslam'ın kuralları dolayısıyla akan sudan yapılmakta, bu yönüyle de tarz olarak Antik devir hamamlarından ayrılmaktaydı. Diğer bir sebep ise mimari geleneklerdeki farklılıklardı. Selçukluların Anadolu'da yapmaya başladıkları hamamlarda kurna başında su dökünülerek yıkanılır. Terleme için ayrı kapalı bir mekân değil de göbektaşı kullanılmıştır. Soyunma yerleri de büyük anıtsal mekânlar haline gelmiş, dinlenme ve ferahlamayı sağlaması için orta kısma şadırvan yapılmaya başlanılmıştır. Selçuklu hamamlarının Orta Asya'dan gelen bir planlama anlayışını devam ettirmekle birlikte komşu bölgelerden, burada olduğu gibi Suriye'den, esinlendiğini görmekteyiz.[30]

Selçuklu hamamları özel ve genel hamamlar olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Özel hamamlar az kişinin kullanımı için yapılmış, küçük boyutlu ve genellikle saray, köşk,

[27] Ülgen, A. S. (1950). s. 175.
[28] Grabar, O., İslam Sanatının Oluşumu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 148.
[29] Önge, Y. (1988). Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar. Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1-2, (1): s.403.
[30] Önge, Y. (1988), a.g.m. s.403-428

han, kışla ve tekke gibi yerlerde yapılmış hamamlardır. Genel hamamlar ise köy ve şehirlerde halkın kullanması için yapılmış tek ya da çifte olarak yapılmış müstakil yapılardır.[31]

Selçuklu Dönemi'nin çifte hamamlarının plan şeması, aradaki aks boyunca ve iki kısımdan da ardada sıralanan soyunmalık, aralık-soğukluk, sıcaklık ve bunların sonunda ortak olarak yer alan su deposu-külhandan oluşmaktadır. Cümle kapısından girilen soyunmalık, sağır ve yüksek duvarlı bir mekândır. Duvarların üst kısmındaki küçük mazgal pencereler ve tavan örtüsünün ortasında yer alan ışıklıklar ya da fenerler ile aydınlatılmıştır. Soyunmalık içeride ahşap direklerle ya da kâgir kemerlerle desteklenen, ahşap kirişleme tavanlarla ya da kâgir tonozlarla örtülmüştür. Sadece soyunmalıkta mermer döşeme kullanıldığı görülmektedir.[32]

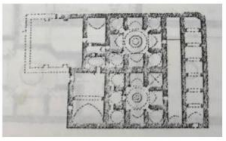
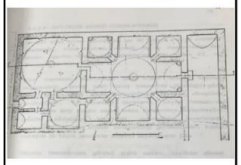
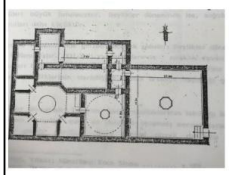
Anadolu'daki 12. ve 13. yüzyıllarda yapılan hamamların hepsinde, soyunmalıktan soğukluğa geçişte, boyutları değişmekle birlikte üzeri tonoz ya da kubbe ile örtülü bir mekân bulunmaktadır. Buraya Aralık adı verilmektedir. Bu alan hem geçiş alanı olarak kullanılmakta ve hem de tuvaletleri barındırmaktadır. Selçuklu hamamlarında, soğuklukta kurna ya da musluk izine rastlamaması, bu mekânın dinlenme, soğuk havalarda da soyunma yeri olarak kullanıldığını göstermektedir.[33]

14. Yüzyıldan başlayarak soyunmalık büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Anadolu'daki ilk hamam örneklerinde eyvanların örtüsü genellikle sivri tonoz, yuvarlak tonoz, çapraz tonoz iken 14. yüzyıldan itibaren aynalı tekke tonoz, mukarnaslı tonoz, kubbe gibi daha değişik örtü biçimleri kullanılmaya başlanmıştır.[34]

Anadolu'da bilinen en eski çifte hamamlardan olan Kayseri Kölük, Sultan Hamamı ile ardından yapılan Selçuklu çifte hamamlarında, planlama aradaki ortak duvar boyunca sıralanan soyunma, aralık, soğukluk, sıcaklık mekânları ve sonda yer alan su depoları ve külhandan oluşan düzenlemeye göre oluşturulmuşlardır. Kayseri Hunad Hatun Camii yanındaki 1230'lu yıllarda yapılmış olan hamamda da sıcaklı bölümlerinde dört

[31] Önge, Y. (1995). Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk hamamları. Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul. s.8-13.
[32] Önge,Y. (1988), a.g.m. s.409.
[33] Atlı, S. (1990). Mimar Sinan Hamamları Konusunda Bir Araştırma. Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s.13.
[34] Önge, Y. (1988), a.g.m. s.404-405.

eyvanlı ve köşelerde halvetli bir düzenleme görülmektedir. Konya'da Sâhip Ata Külliyesi'nin vakıflarından olan, 1258'lere tarihlenen çifte hamamda, her iki kısım eşit ölçülerde ve yanyana düzenlenmiştir. Bu hamam kare mekânlı soyunmalık kısmı, kubbeli bir büyük mekân ve yanlarındaki iki küçük mekân ile klasik planlama anlayışına uygun olarak yapılan sıcaklıktan oluşur.[35]

HAMAM ADI	YAPIM TARİHİ/YERİ	PLAN ÖZELLİKLERİ	MEKAN ÖZELLİKLERİ	PLAN
Huand Hatun Hamamı	XIII.YY. / Kayseri	-Çifte hamam -Sıcaklığı haçvari plan şeması	Benzeri sadece Selçuklu saraylarında görülen, üzeri figürlü,yıldız ve haçvari parçalardan oluşan çini panoları ile özellik kazanmaktadır.	
Süleyman Bey Hamamı	1296-97/Konya-Beyşehir	-Çifte hamam -Haçvarı Sıcaklık Şeması	Sıcaklığın eyvan ve halvet duvarlarına sıva üzeri kalıp basma usulü ile yapılmış süsleme dikkat çekicidir.	
Sultan Hamamı (Keseciler Hamamı)	Konya	-Çifte hamam -Haçvarı Sıcaklık Şeması	Sıcaklıkta, ışık kubbedeki beş adet küçük ve yuvarlak pencereden sağlanmaktadır.	

Şekil 4: Selçuklu Osmanlı Dönemi Hamam Örneklerinin plan ve Mekân Özellikleri

(Çizimler: Ayla Ödekan, Yılmaz Önge, Celal Esad Arseven)

2.2.6. Osmanlı Devri Hamamı

Osmanlı devrinde hamama büyük önem verilmiş ve devletin kuruluşundan itibaren çeşitli bölgelere birçok hamam yapılmıştır. Şehir merkezlerinde yapılan çarşı hamamlarından başka, konak ve yalılarda esas binaya bitişik veya ayrı şekilde özel hamamlar inşa edilmiştir. Osmanlı'da hamamlar çoğunlukla külliye gibi büyük yapıların inşaat süreçleri yıllarca sürdüğü için işçilerin temizliğinin sağlanması ya da vakıf yapısı olarak padişahlar tarafından yaptırılan hamamların gelirleri ile külliye ve camilerin bakımlarının ve masraflarının karşılanması ve çeşitli vakıflara gelir

[35] Önge, Y. (1995), a.g.m.s. 12.

sağlaması için yapılmıştır. Osmanlı devrinde soyunmalık, ılıklık, sıcaklık-halvet ve külhan sıralamasıyla oluşturulan hamam planlama anlayışı değişmemiş, içerideki mimari detaylar geliştirilerek kullanılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet 19 adet 'çarşı hamamı' yaptırmıştır. Evliya Çelebi, ünlü Seyahatname 'sinde 17. yüzyılda İstanbul'da 168 adet çarşı hamamı olduğunu yazmıştır. Mimar Sinan ise 20 adet çarşı ve konak hamamı yapmıştır. 1638'de ise İstanbul'da (Boğaziçi ve uzak semtler dışında) 302 umumi ve 14234 hususi hamam mevcuttur. Mimar Sinan'ın eserleri olan Ayasofya Hamamı, Çinili Hamam, Çemberlitaş Hamamı, Ortaköy Hamamı, Kılıç Ali Paşa Hamamı, Süleymaniye ve Beyazıt hamamları büyük kubbeli hamam yapılarına örnektir.[36]

1299-1453 yıllarında inşa edilen hamamlar Erken Dönem Osmanlı Hamamları başlığı altında toplanmaktadır. İslami kurallara uygun olarak ve sadece temizlik anlayışıyla yapılan Anadolu Türk hamamlarında, daha önceleri ev, cami, medrese, tekke gibi yapılarda rastlanan aksiyal eyvanlı, köşe halvetli, haçvari plan şemasının uygulanması, başlıca plan özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.[37]

Erken dönem hamamlarının boyutları küçük, planları asimetriktir. Klasik Dönem'de ise Sinan'ın Haseki Hürrem Sultan'a yaptığı Ayasofya Hamamı gibi (1556), tamamen simetrik, çift hamamlar ortaya çıkmıştır. İstanbul'da Fatih döneminde inşa edilen ilk Türk hamamları sırasıyla; Irgat Hamamı, Azablar Hamamı, Vefa Hamamı, Eyüp Hamamı ve Çukur Hamam'dır. Daha geç dönemlerin ilginç örnekleri arasında İstanbul'da 16. yüzyıl sonuna ait Çemberlitaş ve 18. yüzyılda yapılmış olan Cağaloğlu Hamamları sayılabilir.

Bu dönemde birbirinden değişik örtü sistemleri yoğun şekilde kullanılmıştır. İlk örneklerinden itibaren örtü sistemine geçiş ve örtü elemanları, hareketli bir iç mimari ortamının yaratılmasına yol açmıştır.[38]

Genel hamamlarda soyunmalığın 14. yüzyıldan başlayarak, büyük bir kubbe ile örtülmeye başlandığı söylenebilir. Anadolu'daki ilk hamam örneklerinde eyvanların

[36] Ürük F. Z. (2016). Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi Ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 28, Temmuz 2016, s.198.
[37] Önge, Y. (1988), a.g.m., s.404.
[38] Sözen, M. (1975). Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan. İstanbul. s.115

örtüsü genellikle sivri tonoz, değirmi tonoz, çapraz tonoz iken, 14. yüzyıldan itibaren aynalı tekke tonoz, mukarnaslı tonoz, kubbe gibi daha değişik örtü biçimleri kullanılmaya başlanmıştır.[39] Klasik devir ılıklık bölümleri ise giderek üstü küçük kubbe veya tonozlarla örtülmüş bir koridor halini almış çoğu zaman bunun bir tarafına "tıraşlık", diğer tarafına "hela" bölmeleri yerleştirilmiştir.

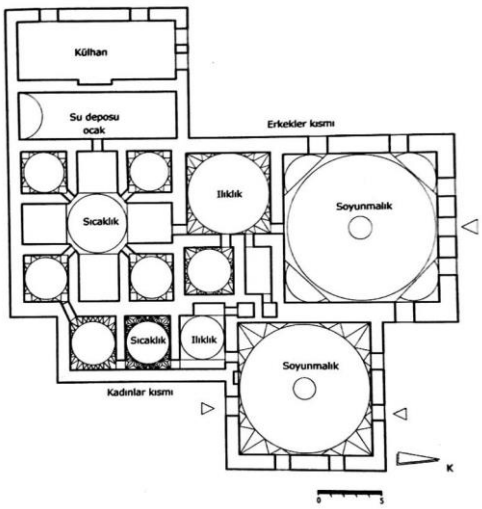
Erken Osmanlı dönemi hamamlarında göze çarpan diğer bir özellik ise, kubbelerin içeriden yıldızlı, spiralli ve dilimli olarak süslenmeleridir. İznik'te Orhan Hamamı ve XV. yüzyıl başında yapılan Hacı Hamza Hamamı, İsmail Bey Hamamı, Bursa'da Demirtaş Hamamı, Mudurnu Yıldırım Hamamı, Bolu ve Bergama'daki hamamlar zengin süslemeleri ve çeşitli kubbe şekilleriyle karakteristik özellik gösterirler. Erken Osmanlı döneminde çok sayıda hamamın yapıldığı diğer bir yer de Balkanlar'dır. Günümüzde bu hamamların birçoğu yıkılmıştır. Selanik, Manastır, Ohri, Kalkandelen ve Üsküp gibi şehirlerde inşa edilen hamamlardan en önemlisi, Üsküp Davud Paşa Hamamı'dır. Kalkandelen'deki İsa Bey Hamamı İstanbul'da sonradan yapılan Ayasofya Hamamı'nın planlamasına benzer biçimde, uzunlamasına inşa edilmiştir.[40]

1340 civarında yapılan Bursa Osmangazi Hamamı, mimari özellikleri bakımından ileriki dönemlerin hamam mimarisindeki ana değerlerini ve belli eğilimlerini ortaya koymaktadır. 14. yy 'da yapılan Bursa Mahkeme Hamamı Osmanlıların süsleme sanatında ne kadar ileri gittiklerini gösteren bir örnektir. 1382'de yapılan Mudurnu Yıldırım Hamamı ise örtü sistemindeki çeşitliliği ve anıtsallığı ile dikkat çekmektedir. 1430 yılında inşa edilen Edirne Tahtakale Hamamı, mimari özellikleri ile Orhangazi Hamamı'ndan itibaren geçen süredeki gelişmeleri açıklar niteliktedir. Özellikle hamam mimarisini değerlendiren iç süslemenin ulaştığı noktayı ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra artan talebi karşılamak için büyümeye başlayan hamamlara da örnektir.[41]

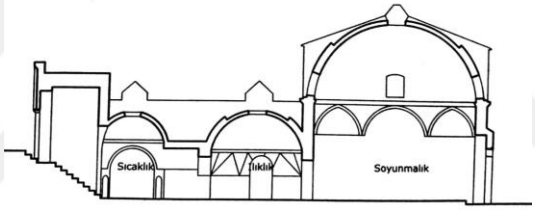
[39] Atlı, S. (1990). s.18

[40] Aslanapa, Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986, s.531.

[41] Ayverdi. E. Hakkı (1976). İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul. s.110.

Şekil 5: Bursa Orhangazi Hamamı Planı (Ayverdi)

Şekil 6: Bursa Orhangazi Hamamı Kesiti (Ayverdi)

İstanbul'un fethiyle birlikte İstanbul'da da hamamlar inşa edilmiştir. İstanbul hamamları çoğunlukla çifte hamam olarak yapılmışlardır ve genel prensip olan kadın ve erkek kısımlarının giriş kapılarının aynı sokağa açılmaması özelliği, burada da devam ettirilmiştir. İstanbul'da inşa edilen ilk hamamın Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Irgat Hamamı olduğu, bunu sırasıyla Azepler Hamamı, Vefa Hamamı, Eyüp Hamamı ve Çukur Hamamı'nın izlediği düşünülür. İstanbul'da her külliye için bir hamam inşa edilmiştir. Bu hamamlardan çifte hamam olarak yapılan Mahmut Paşa Hamamı'nın günümüzde sadece erkekler kısmı kalmıştır. Soyunmalık kısmının örtüsü, mukarnaslı büyük tromplar üzerindeki büyük kubbe ile örtülen hamamın, hepsi ayrı ayrı süslenmiş küçük kubbelerle örtülü sekizgen planlama ile yapılmış bir sıcaklığı vardır. İstanbul'da kitabesi olan en eski hamamdır. II. Beyazıd tarafından yaptırılan külliyenin parçası olan Beyazıt Hamamı da çifte hamam olarak

planlanmış olup soyunmalık kısmı 15 metreye varan kubbe yüksekliği ile anıtsal karakter göstermektedir.[42]

Osmanlı İmparatorluğunun tamamında 59 adet Mimar Sinan eseri olan hamam bulunmaktadır. Bu hamamlardan 45 tanesi İstanbul'da yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı tamamen yıkılmıştır. Mevcut olan İstanbul hamamlarından 21 tanesi ayakta sayılabilecek konumdadır. Bir kısmı özgün işlevini sürdürmekte, bir kısmı ise yeni işlev ile kullanılmaktadır.

Mimar Sinan'a ait 21 İstanbul hamamı kronolojik sıra;

Mevcut olan 21 İstanbul hamamı; 1510 Eyüp Türbe Hamamı, 1530-33 Kasım Paşa Hamamı, 1538 Sütlüce Hamamı, 1544-48 Çömlekçiler Hamamı, 1545 Ağa Hamamı, 1546 Çinili Hamam, 1547 Mihrimah Sultan Hamamı, 1552 Beykoz Hamamı, 1552-72 Merkez Efendi Hamamı, 1553-55 Haseki Hürrem Sultan Hamamı, 1557 Dökmeciler-Süleymaniye Hamamı, 1562-65 Edirnekapı Hamamı, 1565 Ortaköy Hamamı, 1569 Haydarpaşa Hamamı, 1579 önce Yeşildirekli-Sokullu Mehmed Paşa Hamamı, 1581-83 Kılıç Ali Paşa Hamamı, 1582 Havuzlu Hamam, 1583 Büyük-Yeşildirekli Hamam, 1583 Toptaşı Hamamı, 1584 Çemberlitaş Hamamı, 1585 Hacı Evhaddin Hamamı'dır. Bu hamamlardan 1481 Eyüp Türbe Hamamı, 1510 yılında yeniden Mimar Sinan tarafından, 1489 Küçük Hamam, 1547 yeniden yapım ve onarımı, Mimar Sinan tarafından yapılmıştır.

Bu 21 hamamdan 12 tanesi; Kasım Paşa Hamamı, Çinili Hamam, Beykoz Hamamı, Kılıç Ali Paşa Hamamı, Merkez Efendi Hamamı, Haseki Hürrem Sultan Hamamı, Dökmeciler Hamamı, Mihrimah Sultan Hamamı, Sokullu Mehmed Paşa Hamamı, Çemberlitaş Hamamı, Hacı Evhaddin Hamamı ve Toptaşı Hamamı asli fonksiyonlarını devam ettirmektedir. Eyüp Türbe Hamamı Hidroterapi Merkezi olarak restorasyonu devam etmekte, Mihrimah Sultan Hamamı Çarşı işlevi market olarak kullanılıyor, Ağa Hamamı 2019 yılında restorasyonu tamamlanmış fakat henüz işlev verilmemiş, Ortaköy Hamamı kafe-bar, geçici sergi alanı olarak kullanılıyor, Yeşil Direkli Hamam en son Çarşı olarak kullanılıyordu 2020 de restorasyon çalışmaları

[42] Ertuğrul, A. (2009). a.g.m. s.248-249.

başlatılmak üzere boşaltılmıştır. Sütlüce Hamamı, Çömlekçiler Hamamı, Haydar Paşa Hamamı ve Ayakapı Hamamı atıl ve harap durumdaki hamamlardır.

Hamam mimarisinin en iyi örnekleri klasik dönemde verilmiştir. Bunda Mimar Sinan'ın etkisi büyüktür. Daha sonraki dönemlerde yapılan hamamlar klasik dönem hamamlarının çeşitlemesi niteliğindedir.

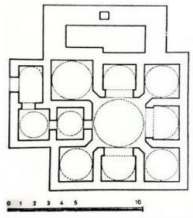
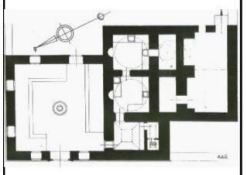
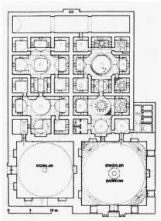
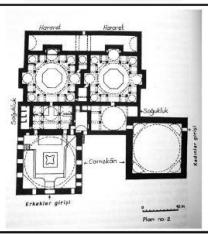
17. yüzyıldan günümüze kadar gelen hamam sayısı oldukça azdır. Bunun nedeni bu dönem yapılan hamam sayılarının az oluşu değil, aradan geçen zaman içinde hamamların bakımsızlıktan veya istimlak nedeniyle yıkılmış olmalarıdır. 1593 yılında yapılan Cerrahpaşa Külliyesinin Çifte hamamı buna bir örnektir. Hamam yıkılmış olmasına rağmen hakkında bilgiye ulaşmak için yeterli belge mevcuttur.[43]

18. yüzyılda ise çok az sayıda hamam yapılmıştır. Bunlarda plan, merkeziyetini kaybetmiştir. Rokoko, Barok ve Ampir üslupların etkileri görülmektedir. Saray ve konak hamamlarında da eski üslup kaybedilmiştir. Bu dönem yapılan son anıtsal nitelikli hamam Cağaloğlu Hamamı'dır. 1741-42 yılları arasında yapılan hamam çifte hamamdır. Sıcaklığı, aksiyal eyvanlı ve köşe halvetli haçvari plan şemasının gelişmiş bir çeşitlemesidir.[44] Nüfus artışına paralel olarak hamam yapılarında da artış görülmüştür. Fakat 18. yüzyılda yayınlanan fermanda da belirtildiği üzere odun ve su tüketimini artırdıkları için hamam yapımına kısıtlamalar getirilmiştir.

Halka açık hamamlar dışında, daha küçük olmakla birlikte evlerde, konak, yalı, köşk ve saraylarda, kışlalarda ve tekkelerde de hamamlar inşa edilmiştir. Klasik devir sonrası inşa edilen hamamlar ile tamir edilerek kullanılan hamamlar planlama ve teknik olarak değişmemekle birlikte yapıldıkları devrin mimari üslubuna bağlı olarak barok, rokoko, ampir karakterde mimari elemanlarla zenginleştirilmiştir. Ayna ve kurna taşları, kapı kemerleri, fil gözü ışıklık çerçevreleri, bahsedilen mimari üsluplarda inşa edilmiştir. Bunlar dışında üst örtü olarak çapraz ve aynalı tonozlar yerine yuvarlak tonozlar kullanılmaya başlanılmıştır. Üsküdar'da yer alan Selimiye

[43] Çelik, E. (2018). a.g.m. s.35.
[44] Ödekan, (1997). s.117.

Hamamı ve Altunizade külliyesinin parçası olan Altunizade Hamamı bahsedilen devir üsluplarının gözlemlenebileceği yapılar olarak dikkati çeker.[45]

HAMAM ADI	YAPIM TARİHİ/YERİ	PLAN ÖZELLİKLERİ	MEKAN ÖZELLİKLERİ	PLAN
Orhangazi Hamamı	1326-1362 / Bursa	Soyukluk ve sıcaklığı yanında ayrıca dört mekandan oluşmaktadır.	Mekanın ortasında sekizgen, mermer göbek taşı yer alır. Yapının duvarları içten sıvalıdır., cepheler moloz taş, tuğla ve bol harçla örülmüştür.	
Hacı Hamza Hamamı	15 yy./Bursa-İzmik	Sıcaklığı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri olan plan tipi.	Hamamın duvarları kaba moloz taştan yapılmıştır.	
Rüştem Paşa Hamamı	1550-1560/Sapanca	Erkekler kısmı sıcaklığı yıldızvari plan tipi_Kadınlar kısmı; kare sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli plan tipi	Duvar kalınlığı içinde tonozlu nişler bulunmaktadır.	
Beyazıt Hamamı	15 yy./İstanbul	Sıcaklığı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri olan plan tipi.	Erkekler kısmının kubbesi 15m çapındadır.	
Çağaloğlu Hamamı	1741-42/İstanbul	-Çifre hamam -Sıcaklığı, aksiyal eyvanlı ve köşe halvetli haçvari plan şeması	Barok üslup etkisi, dilimli kemerlerde, sütun başlıklarında, havuz ve kurna süslemelerinde görülür.	

Şekil 7: Osmanlı Dönemi Bazı Hamamların Plan ve Mekânsal Özellikleri

(Bu tablo Eyice, 1997 ve Önge, Yılmaz kaynaklarından yararlanarak hazırlanmıştır. Çizimler: Ali Saim Ülgen)

[45] Ertuğrul, A. (2009). a.g.m. s.249-250.

2.2.7. Cumhuriyet Dönemi Ve Günümüze Kadar Hamamlar

Cumhuriyet dönemiyle birlikte bin yılı aşkın geçmişe sahip olan Türk hamamı dönemi sona ermeye başlamıştır. Bu dönemde hamamlar, kullanılmaz hale gelmiş, bazıları tamamen yok olmuş ve ayakta kalabilenler ise modernize edilerek işlev değişikliğine uğramıştır. Teknolojik gelişmeler sonucu hamamların işlevlerini yitirmeleriyle büyük bir kültür geçmişte kalmıştır.[46] 20.yy. ikinci yarısından sonra teknolojinin ilerlemesiyle her eve şebeke suyu getirilmiş, bu suyu ısıtmak için de çeşitli cihazların icat edilmesiyle birlikte hamam kültürü yerini günümüz banyolarına bırakmıştır. Bu banyolarda duş, küvet, jakuzi gibi donanımlar kullanılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde hamamlar 2 şekilde varlığını sürdürmüştür. Bunlardan ilki hamamlar, turizm alanına kaymış, lüks otel ve tatil köylerinde mermerden, egzotik ve turistik yapılar olarak inşa edilmektedir.[47] İkinci olarak ise hamamlar işlev değişikliğine uğratılmış olarak hizmet vermektedir. Örneğin, Bursa'daki Ördekli Hamamı kültür merkezine, Muradiye Hamamı Engelliler Eğitim Merkezine dönüştürülmüştür.

Özellikle Cumhuriyet sonrası tamirler dışında klasik anlamda yeni hamam yapımına pek gidilmemiştir. Fakat son yıllarda otel yapılarıyla birlikte yapılan, modernize edilerek planlanmış hamamlar turistik amaçla hizmet vermektedir. Günümüzde hamamlar, özel mülkler ya da büyük otellerde isteğe bağlı olarak inşa edilmektedir. Bunun yanı sıra hamamlarla birlikte, sauna, spa gibi mekânlar da inşa edilmeye başlanmıştır.[48]

Günümüz hamamların da, mermer ya da seramik kurnalar, mozaikler, göbek taşı, ışık gözlü kubbeler gibi öğeler kullanılarak geleneksel hamam mimarisi ve malzemeleri terk edilmemiştir. Eski hamamlardan farklı olarak ısıtma, duvar içlerine, döşeme altlarına gizlenen elektrikli ısıtma kabloları ya da esneme kabiliyeti olan içinden sıcak su geçen borularla sağlanmaktadır.[49]

---

[46] Eyice, S. (1997). a.g.m.
[47] Yegül, E. (2008). s.269.
[48] Yaman, T. C. (2010). Türk Hamamının Mekânsal Kurgusu "İstanbul Hamamları", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s.68.
[49] Yaman, T. C. (2010). a.g.m. s.68.

2.3. OSMANLI HAMAMLARINDA MEKÂN DÜZENLEMELERİ

Hamamlar su mimarisinin en önemli yapılarıdır. Anadolu Türk hamamları; soyunmalık, aralık, ılıklık, sıcaklık, bölümleri ile su deposu, külhan ve cehennemlikten oluşan tesisat kısımlarından meydana gelmektedir. Roma hamamlarındaki apodyterium, tepidarium ve caldarium'un karşılığında, Türk hamamlarında, soyunmalık (apodyterium), ılıklık(tepiderium) ve sıcaklık(caldarium) bulunmaktadır. Fakat Türk hamamlarında, Roma hamamlarında bulunan frigidarium'u karşılayan bir bölüm yoktur. Roma hamamlarında, ateşin yandığı hypocaust adını alan kısım, Türk hamamlarında külhan olarak adlandırılır. Zemin ve duvarların içindeki künklerde bulunan buharın dolaşımı ile sağlanan ısıtma sistemi Roma ve Türk hamamlarında birbirine benzer.[50]

Osmanlı mimarları, Roma İmparatorluğu'nda inşa edilen hamamların ısıtma sistemini aynen kullanmış olmakla birlikte mimari açıdan Roma hamamlarından farklı bir hamam mimarisi ortaya çıkarmışlardır. Osmanlı hamamlarının Roma hamamlarından en önemli farkı daha önce de değinildiği gibi Osmanlı hamamlarında soğuk ve sıcak su havuzlarının bulunmamasıdır. İslam geleneğinin temizliği sadece akan suda mümkün kılması bunun en başlıca nedenidir. İki hamam mimarisi arasındaki bir diğer fark ise Roma hamamlarının açık ve kapalı alanlarının büyük yapısına karşın Osmanlı hamamları daha küçüktür.[51]

Türk hamamlarının mimari özellikleri üzerine çalışma yapan uzmanlar, hamam binalarının plan ve görünüşlerinde çok fazla çeşitliliğe gidilmediğini, aynı modelin biraz değiştirilerek ana fikrin her zaman korunduğunu belirtmektedirler. Ana plan şeklinin korunması dönemin sağlık ve hamam terbiyesi ile uyum halinde olma ihtiyacından doğmaktadır.[52]

Osmanlı hamam mimarisinde ön kısımda istisnai olarak revaklı bir bölüm bulunur. Bu stil Selçuklu devri hamamlarından devralınmıştır. Az sayıdaki böyle örnek dışında hamama soyunma yerine açılan bir kapıdan girilir. Kapılarda taş süsleme işçiliğinin

[50] Şen, Y. (2008). a.g.m. s.19.
[51] Yılmazkaya, O. (2002). Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hamamı. Çitlembik Yayınevi, İstanbul. s.10.
[52] Sarı, 1993, s.156.

etkileyici örneklerini özellikle barok dönem hamamlarında görmek olasıdır.[53] Revak kullanımı soğuk ve sıcak havadan direk etkilenmeyi engellemek amaçlı yapılmış. Bu örneklere İstanbul'da Ayasofya ve Süleymaniye, Edirne'de Sokullu Mehmed Paşa hamamlarında rastlanmıştır. Daha sonrasında da İstanbul'da Aksaray Kızlarağası Bor'da Yeni Hamam gibi örneklerde görülmüştür. Taşıyıcı zarif sütunlar üzerine kemerlerin oturtulduğu, çoğu zaman kubbeli veya tonozlu kagir ögelerdir. Mimar Sinan buluşu olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 3: Edirne Sokollu Mehmed Paşa Hamamı Revak ve Taş Süslemeli Kapı. (TDV İslam Ansiklopedisi)

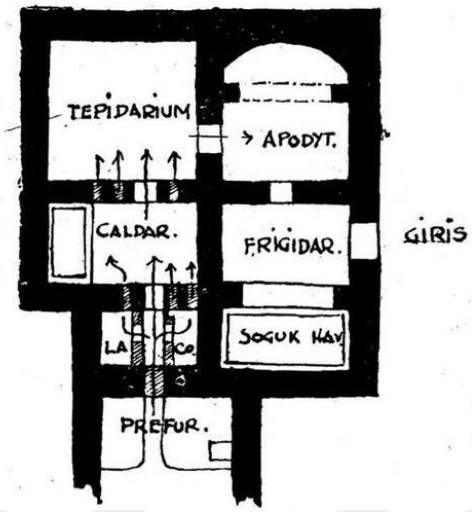
Türk hamam mimarisini oluşturan mekânları genel olarak şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

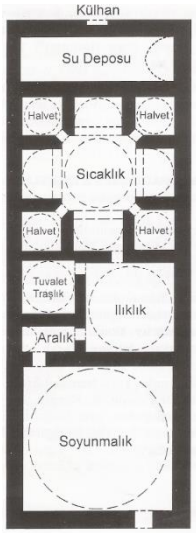
Ana mekânlar: Soyunmalık (Camegah), Ilıklık, Sıcaklık, Külhan

Alt mekânlar: Dinlenme Odaları, Tıraşlıklar, Hela, Halvet Hücreleri, Eyvanlar, Aralık

Destekleyici Birimler: Hamamcı Odası, Sıcak ve Soğuk Su Depoları, Odun Depoları

[53] Yılmazkaya, O. (2002). a.g.m. s.41

Şekil 8: Roma Hamamlarının Mekân Dağılımını Gösteren Şematik Çizim (Kemal Ahmet Aru)

Şekil 9: Türk Hamamlarının Mekân Dağılımını Gösteren Şematik Çizim

2.3.1. Soyunmalık

Eski Roma hamamlarında Apodyterium, Spoliaterium, Vestarium dedikleri mahaldir. Türkler bu kısma camekân, Araplar Maslak, Acemler Bine namını vermişlerdir. Bu mahalin duvarları kenarında dolaşan 1,00 - 1,20 m irtifada taştan veya ahşaptan bir seki üstünde sedir bulunur. Bu soyunma yerinin genişliği 1,50 - 2,50 m arasında tahalüf eder. Bu kısımlara mahallin bir iki yerinden merdivenlerle çıkılır. Bu sedirin altlarında ayakkabı ve nalınları koymak için küçük nişler yerleştirilmiştir.[54]

Anadolu Selçuklu hamamlarında, soyunma bölümlerinin sağır ve yüksek duvarlı hacımler hâlinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu devir genel hamamlarının soyunma bölümleri ya içeride ahşap direklerle veya kârgir kemerlerle desteklenen, ahşap kirişleme tavanlarla, yahut kârgir tonozlarla örtülmüşlerdir. Türk hamamlannda ahşap veya kârgir örtülü soyunmalıkları daha sonraki yüzyıllarda da yapılagelmiştir. Nitekim, Koca Sihan'ın İzmit'teki Hüsrev Kethüda Hamamı'nın soyunma bölümü de ahşap tavanlıdır. Büyük şehirlerdeki genel veya çarşı hamamlarında soyunma bölümlerinin XIV. yüzyıldan itibaren büyük bir kubbe ile örtülmeye başlandığı söylenebilir. Bu durum XVI. yüzyıldan itibaren de bir gelenek haline gelmiştir. Dolayısıyla Koca Sinan'ın hamamlarının çoğunda soyunmalık, köşelerde pandantif

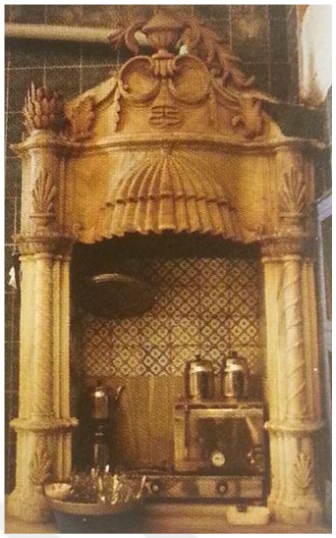
[54] Aru, K. (1949). a.g.m., s.32.

veya tromplarla desteklenmiş, sekizgen kasnakla yükseltilmiş, tek bir kubbe ile örtülmüştür. İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Hamamı gibi bugün ahşap çatılı olan bazı hamamlarda, soyunma bölümlerinin duvar kalınlıkları, bunların da evvelce birer kubbe ile örtülü olduğunu göstermektedir. Soyunma bölümlerinin duvarlarına, alttakiler dikdörtgen üsttekiler kemerli olmak üzere iki-üç sıra pencere açılması da XVI. Yüzyıl hamamlarının özelliklerindendir.[55] Bu sebeple genellikle ahşap olarak yapılmış soyunmalık kısımları, ya yok olmuş ya da birçok onarımdan geçtiği için günümüze özgün bir şekilde gelememiştir.

Fotoğraf 4: İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Soyunmalık Sedir, Seki ve Nişleri. (T. Cem Yaman)

[55] Önge, Y. (1988). a.g.m., s.408.

Fotoğraf 5: Vezneciler Hamamı'nın Kahve Ocağı (Yılmazkaya, O., 2002. Türk Hamamı)

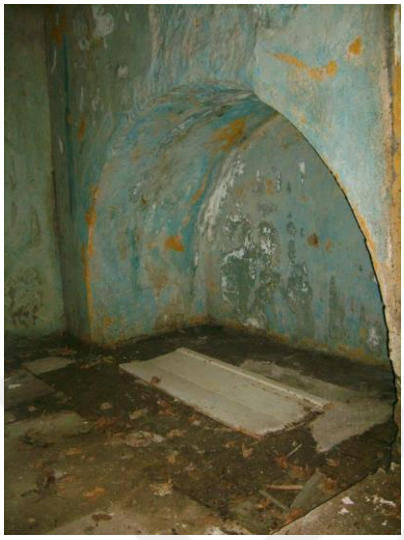

Fotoğraf 6: İstanbul Örücüler Hamamı Kahve-Çay Ocağı (T. Cem Yaman)

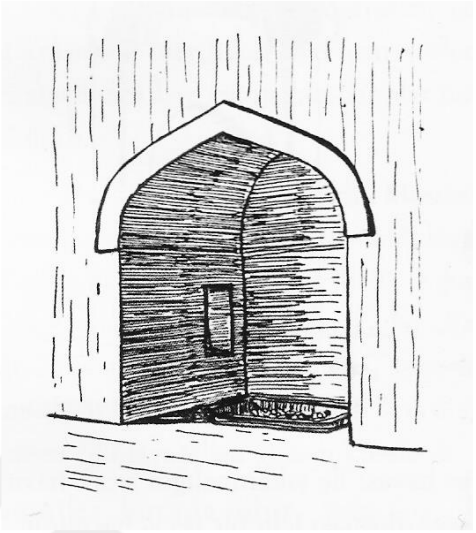
Türk hamamlarının yüzyıllardır değişmeyen düzenlemesi şu şekildedir: Soyunmalık kapısından girince kapının hemen yanında hamamcının oturması için bir yer bulunur. Bu kısmın yanında ise emanetlerin saklandığı dolaplar yer alır.[56] Bu bölümde mutlaka mermer işlemeli bir çay ocağı bulunurdu. Taş işçiliğinin güzel örnekleri olan mermer çay ocaklarını bazı hamamlarda hâlâ görmek olasıdır. Soyunma yeri kagir kubbeli inşa edilmiş tüm hamamlarda bu bölüm, "çatı feneri" ya da "aydınlık feneri" denilen açıklıktan ışık almaktadır. Kubbenin en üstündeki çatı feneri, kagir veya ahşap şekilde, kubbeden yükseltilerek altıgen veya sekizgen şekillerde yapılırdı. Çoğunluğu orjinal halini koruyamamış çatı fenerlerinin güzel örnekleri Çemberlitaş Hamamı, Ayasofya Hamamı ve Süleymaniye Hamamı'nda hâlâ görülebilir.[57] Soyunmalık mekânları genellikle ısıtılmaz ve ortada odaya serinlik vermesi için fıskiyeli havuz yerleştirilmiştir. Bazı hamamlarda ise giriş holünün uygun bir kısmına mekânı ısıtmak ve ıslak havluları kurutmak için kemerli bir hücre içine gömülü ocaklar konulmuştur.[58] Soyunmalık çevresinde yapılan galeri boşluklu bir veya daha fazla katlı Şirvan yani soyunma hücreleri bulunur. İlk örneklerde bu hücrelere rastlanılmamış, sedirler

[56] Ülgen, A. S. (1950). a.g.m., s. 175.
[57] Yılmazkaya, O. (2002). a.g.m., s.43
[58] Aru, K. (1941). a.g.m., s.35

üzerine oturulup burada soyunulmuştur. Ara kat hücreleri hamam mimarisine sonradan eklenmiştir.

Fotoğraf 7: İcadiye Dağ Hamamı Havlu Kurutma Ocağı (Esra Yegül, 2007-08)

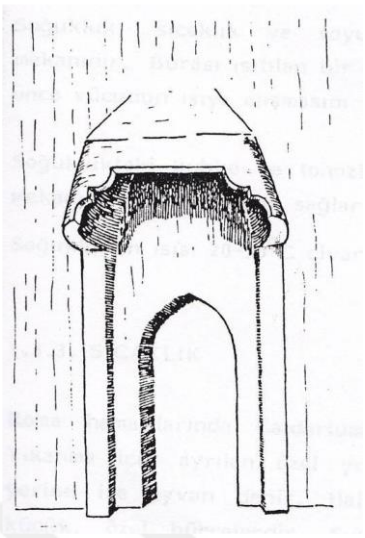

Fotoğraf 8: Havlu kurutma ocağı (Aru, 1941, Türk Hamamları Etüdü)

2.3.2. Aralık

Anadolu'daki XII. – XIII. yy. hamamlarının hepsinde, bazen büyük, bazen küçük ölçüde tutulmuş üstü tonoz veya kubbe ile örtülmüş soyunma bölümünden soğukluğa geçişteki mekânlardır. Bu tip mekânlara ara mekân yani aralık denilmektedir. Aralık hem geçit olarak kullanılan hem de kagir veya ahşap bölmelerle ayrılmış hela ve tıraşlıkları ihtiva eden bir mekândır. Erken dönem hamamlarının en önemli özelliği olan bu mekânar zamanla giderek küçülmüş ve XVI. yy. da yerini tamamen soğukluğa bırakmıştır. Aralık bölümü tamamen kalktıktan sonra su buharının kaybolmaması için soyunma bölümünden soğukluğa geçilen kapının üzerine yaşmaklı (külah) bir baca yerleştirilmiştir.[59] Yaşmaklı hava bacalı kapı hamam örneklerine Eski(şifa) Hamamı erkekler bölümü, Çemberlitaş ve Haseki Hürrem Sultan Hamamlarında rastlanmaktadır.

[59] Önge, Y. (1988). a.g.m., s.408.

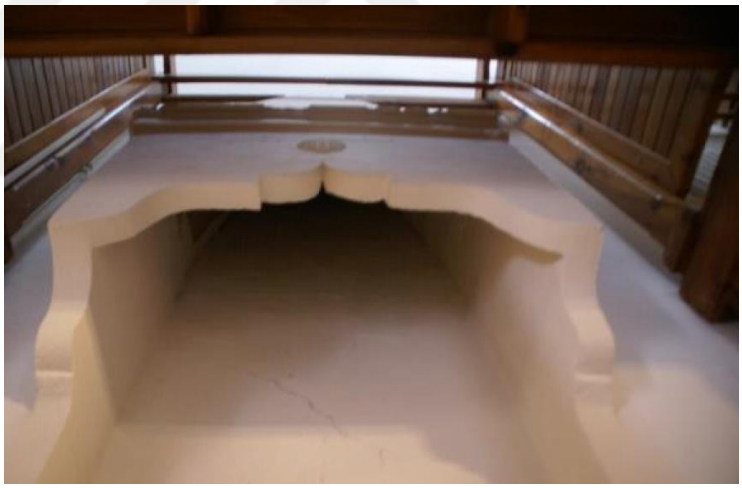
Fotoğraf 9: Soyunmalık Ve Ilıklık Arasındaki Yaşmaklı Kapı (Karl Klinghardt)

Fotoğraf 10: Çemberlitaş Hamamı, Yaşmaklı Hava Bacası (T. Cem Yaman)

Fotoğraf 11: Galatasaray Hamamı, Buhar Yaşmağı (Gülşah Cebioğlu, 2011)

Fotoğraf 12: Haseki Hürrem Sultan Hamamı, Yaşmaklı Hava Bacası

2.3.3. Ilıklık (Soğukluk)

Roma hamamlarında 'tepidarium' denilen kısımdır. Ilıklık da denilen bu mekânın duvarlarının etrafında alçak mermer sedirler yapılmıştır. Bu mekân ılık olduğundan kışın camekân olarak da kullanılırdı. Külhandan çıkıp iç hamama geçen borular bu mekânın döşeme altından ya da duvar içinden geçerek bu mekânı ısıtır. Bu mekânın

yan tarafında, alçak bölmeler halinde hela ve usturalık bulunur.[60] Mekân yeni gelenlerin sıcağa alışması ve yıkananların dinlenmesi için kullanılmaktadır.

Fotoğraf 13: İstanbul Dolmabahçe Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman)

Fotoğraf 14: İstanbul Topkapı Sarayı Hünkar Hamamı Hela (T. Cem Yaman)

Selçuklu Hamamlarında şekillere rastlanmasına karşın hiçbir musluk veya kurna izinin bulunmaması soğukluk fonksiyonunu açıklamaktadır. XII. y.y. a ait Konya Ata veya Beyşehir Eşrefoğlu hamamlarında soğuklukların 6.75x6.75 m ve 8.00x8.00 m gibi büyük ölçülerde tutulmuş olması, hatta XV. Yüzyılın eseri Karaman'daki Seki Çeşme Hamamı gibi bazı örneklerde bu mekânların şadırvan görünüşünde, ayaklı suluklarla mekânı donatmış olması dikkat çekicidir.[61]

Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamlarında soğukluk mahallerinde genellikle birer halvet bulunmaktadır ve bunlar sadece hela veya hela ile birlikte tıraşlık olarak da ihtiyaç görmektedir. Osmanlı hamamlarında soğukluk bölümü, zamanla küçülüp daralmış ve üst örtüsü küçük kubbe veya tonozla örtülerek, bir tarafı tıraşlık diğer tarafı hela olarak kullanılmaya başlanmıştır.[62] Bu alanlar günümüzde eski işlevini devam ettirmemektedir, bazı hamamlarda bu küçük alanların kapatılarak sauna odalarına dönüştürüldüğü gözlenmiştir.

[60] Meriç, A.M. (1990). Mimari Açıdan Türk Hamamı. Dekorasyon Dergisi, Mart, s.112.
[61] Önge, Y. (1981). Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. Sayı 1. s.115,121.
[62] Önge, Y. (1988). a.g.m. s.409.

Ilıklık mekânının aydınlatılması kubbe veya tonozun üzerlerine yerleştirilen fil gözleriyle sağlanır. Fil gözleri, çan şeklinde 15-40 cm çapında cam fanuslardır. Gün ışığının yeterli kalmaması halinde, mekân duvarlarında kandil veya şamdan koyulan nişler bulunduğu söylenir.

Fotoğraf 15: Beyazıt Hamamı, Fil Gözleri (Gülşah Cebioğlu, 2012)

2.3.4. Sıcaklık

Roma hamamlarında, Caldarium veya Sudatorium olarak adlandırılan mekândır. Ilıklıktan sonra gelen sıcaklık kısmı genellikle merkezi bir kubbeli hacim etrafında simetrik olarak düzenlenmiş halvetler ve eyvanlardan meydana gelir. Sıcaklık kısmı hamamın en sıcak ve buharlı yeridir.

İç hamam iki kısma ayrılır. İlk kısım mekânın köşelerinde ayrı ayrı küçük yıkanma hücreleri vardır ve kapıları yoktur, bunlara halvet denir. İkinci kısımda bu hücreler arasında kalan genel yıkanma nişleri bulunmaktadır, bunlara da eyvan denir. Hücrelerin sıcaklığı duvarlarda bırakılan buhar menfezleri sayesinde daha da yükseltilir. Bu yıkanma hücrelerinin duvar kenarları mermer sedirlerle çevrilmiş, bunların üzerine sıcak ve soğuk su tesisatı bulunan kurnalar konulmuştur. Sedirler boyunca, kenarlarda pis suların gidebilmesi için hafif bir meyille ılıklıktan geçecek ve oradan da helaya giden üzeri açık dereler vardır.[63] Halvet ve eyvanların üst örtülerinde tonoz ve kubbenin farklı şekillerde kullanıldığı görülür. Yıkanma nişleri sıcaklık zemin kotundan bir basamak daha yüksektir. Geç dönemde halvet girişlerine basit kanatlı ahşap kapı yapılmıştır.

[63] Yaman, T. C. (2010). Türk Hamamının Mekânsal Kurgusu "İstanbul Hamamları", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s.137.

Fotoğraf 16: Vezneciler Hamamı Kurna Örneği (T. Cem Yaman)

Fotoğraf 17: Havuzlu Hamam Kurna Örneği

Türk hamamlarının bu klâsikleşmiş sıcaklık şemasına Koca Sinan'ın bir yenilik getirdiği görülür. Bu yenilik, köşe halvetlerini bitişik eyvanlardan ve orta mekândan ayıran duvarların kısmen veya tamamen kaldırılması; halvet kubbelerinin sütunları taşıdığı kemerlere oturtulması suretiyle, tıpkı camilerin harimleri gibi, sıcaklık bölümlerinin bir mekân bütünlüğüne kavuşturulmasıdır. Topkapı Sarayı Harem Dairesinde Hünkâr Hamamı ile Valide Sultan Hamamı'nın sıcaklıkları böyle bir şemaya göre tertiplenmiştir.[64]

Fotoğraf 18: Cağaloğlu Hamamı, Sıcaklık Eyvanı (T. Cem Yaman)

[64] Önge, Y. (1986). Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezî kubbeli örtü sistemleri. II.Uluslararası Türk Ve İslam Bilim Ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan 2 Mayıs 1986 Bildiriler, Cilt ll, İstanbul. s.82.85.

Fotoğraf 19: Topkapı Sarayı Harem Dairesi Hünkâr Hamamı, Sıcaklık Halvet Hücresi 20.02.2010 (Mustafa Cambaz Arşivi)

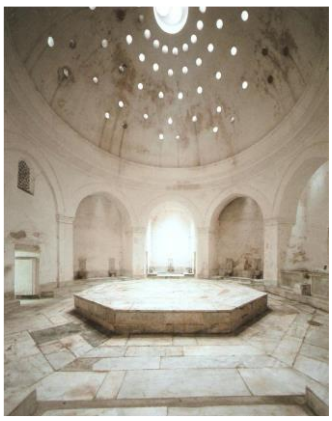

Fotoğraf 20: Cağaloğlu Hamamı, Sıcaklık Halvet Hücreleri (T. Cem Yaman)

Hamamların ortasında dinlenme ve masaj için 40 cm yüksekliğinde genelde poligon şeklinde, mekânın büyüklüğüne göre büyüklüğü artan göbek taşı bulunur. Bu kısım, kubbeler üzerindeki fil gözü denilen küçük pencere gözleriyle aydınlatılır. Yer döşemesi tamamen mermer, duvarlar ise yarıya kadar ya da tamamen mermerle kaplanmış, kalan kısımlar sıvalıdır. Isı kaybının en az olması gerektiği düşünülen sıcaklık külhana en yakın mekân olarak tasarlanmıştır. Çoğunlukla halvet hücrelerinden birinde su deposuna geçiş için boşluk bulunmaktadır. Bu boşluk depodaki tamirat ve temizlik işlemlerinin yapılması için kullanıldığı gibi, depodaki sıcak su buharının tahliyesine de olanak verir.

Fotoğraf 21: Beyazıt Hamamı, Sıcaklık Bölümü Göbek Taşı (Gülşah Cebioğlu, 2012)

Fotoğraf 22: Mahmut Paşa Hamamı, Sıcaklık Bölümü, Göbek Taşı . (Yerasimos, S., İstanbul İmparatorluklar Başkenti 2000)

Anadolu Türk hamamlarında ılıklık bölümünden sıcaklığa giriş, genellikle sıcaklığın aksiyal eyvanlarından biri içinden olmaktadır. Ancak, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Süleymaniye, Koca Mustafa Paşa Hamamları gibi bazı örneklerde, sıcaklığa giriş, köşe halveti yerindeki bir ara mekândan sağlanmıştır. İstanbul Tophanedeki Kılıç Ali Paşa Hamamı ise, radyal bir tertiple düzenlenmiş sıcaklığının iki tarafındaki simetrik mekânlara açılan iki kapı ile istisnaî bir örnek olmaktadır.[65]

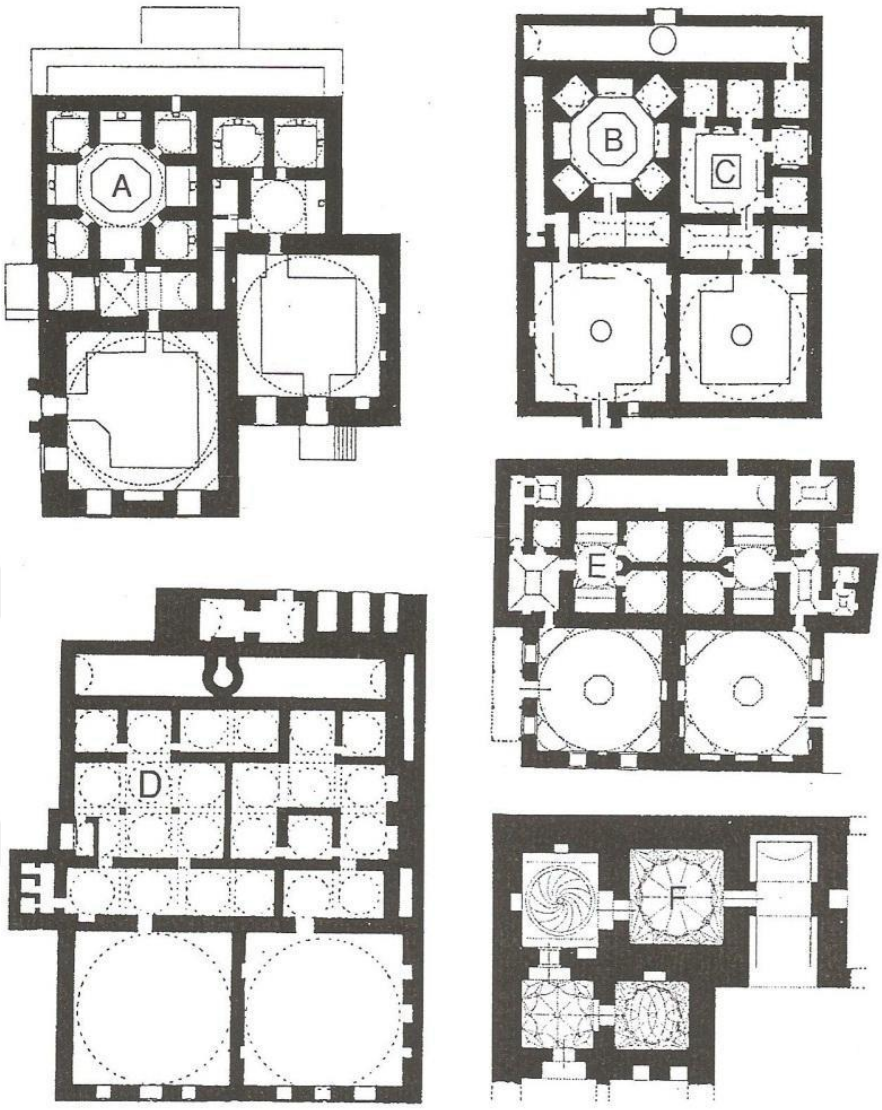
Hamamın külhanında yakılan ateşle ısınan suları, döşemelerin altındaki cehennemliklerden geçen sıcak hava ve duman, cehennemlik ayakları arasındaki boşlukları örten, ateşe dayanıklı taşları ve mermer döşemeyi ısıtır. Duvarların içine döşenmiş olan ve cehennemlikten itibaren hamamın üst örtüsünden 20–25 cm yükselen künklerden oluşan baca şeklindeki tüteklerin içinden geçtiği duvarı ısıtır. Bunların üstü tuğla ve taşlarla kapatılır. Özel olarak daha fazla ısıtılmak istenen halvetin çevresindeki duvarlardan yükselen tüteklerin üstlerindeki kapak taşları kaldırılınca bu tütekler baca gibi çalışır ve cehennemlikteki sıcak hava bu tütekten çıkar. Halvet yeterince ısınınca, oradaki tütekler kapatılır, ısıtılmak istenen başka mekânın tütekliği açılır.[66]

2.3.4.1. Hamamlarda Sıcaklık Tipleri:

En küçüğünden en büyüğüne kadar hemen her örnekte, özel ve genel yıkanma yerlerinin tertibi açısından sıcaklık bölümleri aksiyal ya da radyal şemalara bağlı kaldıkları için Türk hamam planlarının tipolojik tasniflerinde, bu bölümün kompozisyonu esas alınmıştır. Bu konuda son çalışmayı yapmış olan Prof. Dr. Semavi Eyice'ye göre, sıcaklıklarının plan şemaları göz önünde tutularak Türk Hamamları:

A) Haçvarî dört eyvanlı ve köşe hücreli tipi B) Yıldızvarî sıcaklıklı tip C) Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tipi D) Çok kubbeli sıcaklıklı tip E) Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tipi F) Soğukluk-sıcaklık ve halvetin eş odalar hâlinde olduğu tip -şeklinde altı tipe ayrılmaktadır.

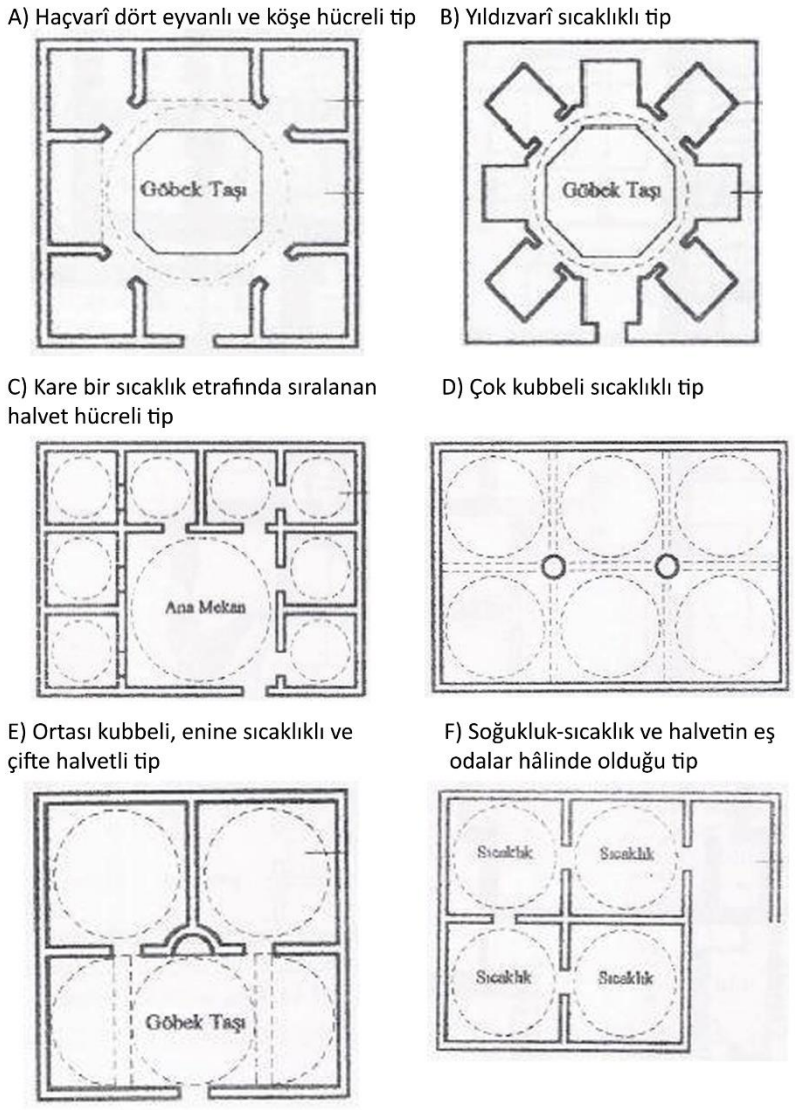
[65] Önge, Y. (1986). a.g.m., s.411.
[66] Alkan, D. (2015). İstanbul Hamam Restorasyonlarında Uygulanan Müdahale Teknikleri. Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s.11.

Şekil 10: Türk hamamlarının sıcaklıklarına göre ayrıldığı tiplerin karakteristik örneklerine ait planlar[67]

Şekil 10: A tipi: İznik Hacı Hamza Hamamı erkekler kısmı, B tipi: Sapanca Rüstem Paşa Hamamı erkekler kısmı, C tipi Sapanca Rüstem Paşa Hamamı kadınlar kısmı, D tipi: İstanbul Haseki Hamamı, E tipi: İznik Büyük Hamam, F tipi: İznik İsmail Bey Hamamı

[67] Eyice, S. (1997). Hamam (Tarih ve Mimari). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 15. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 402-430, İstanbul.

Şekil 11: Türk Hamamlarının Sıcaklık Tiplerine Göre Şemaları (Düzenleme Ş.Y)

2.3.4.1.1. Haçvarî Dört Eyvanlı Ve Köşe Hücreli Tipi

Doğrudan doğruya çok eski Türk mimarisinden ilham alınan ve başta medreseler olmak üzere cami, tekke ve ev mimarisinde de kullanılan klasik dört eyvanlı planlama şeklidir. Ilıklık kısmından ortası kubbeli bir sıcaklık kısmına geçilir. Dört yöne tonozlu eyvanlarla açılan sıcaklık kısmının köşelerinde de halvet hücreleri yer alır. Bu hamam tipinde hamamın ölçülerine veya yerine bağlı olarak üç veya iki halvet hücreli ve bir,

iki veya üç eyvanlı çeşitleri de vardır. Az olmakla birlikte tek halvet hücreli olanları da vardır. Plan olarak haç şekline benzediği için haçvari plan olarak da bilinir.[68]

Konya'da Selçuklu dönemine ait Sahip Ata Hamamı, yine Konya yakınında Meram ve Bursa'da Orhan Bey hamamlarının erkekler kısımları, Eskiyeni Hamamı, Perşembe (Kadı) Hamamı, İznik'te Hacı Hamza Hamamı'nın erkekler kısmı, Edirne'de Saray Hamamı ve Tahtakale Hamamı'nın erkekler kısmı, Bergama'da Hacı Hekim Hamamı, Söke yakınında Kırkmerdiven Camii Hamamı, Selçuk'ta Aydınoğlu İsa Bey Hamamı, İstanbul'da Bayezid Hamamı ve Murad Paşa Hamamı Mimar Sinan öncesi önemli örnekleridir.[69] Mimar Sinan yapısı olan Mihrimah Sultan Hamamı ve Haseki Hürrem Sultan Hamamı bu tipin güzel örneklerindendir.

2.3.4.1.2. Yıldızvari Sıcaklıklı Tip

Anadolu'daki antik devir kaplıca ve hamamlarından etkilenerek meydana getirildiği düşünülen yıldızvari sıcaklıklı tipte, genel yıkanma yerleri olan tonozlu nişler altılı, yedili veya sekizli çokgen şeklindeki göbektaşı etrafında sıralanmışlardır.[70]

Bu tipin önemli örnekleri arasında Bursa Yenişehir çifte hamamının erkekler kısmı, yine Bursa'da Eski Kaplıca ve Armutlu Hamamları, İzmit'te Mehmet Bey Hamamı, İstanbul Çardaklı Hamamı ve Küçük Ayasofya'daki Kapıağası Hüseyin Ağa Hamamı'nın kadınlar kısmı sayılmaktadır.[71] İstanbul'da Mimar Sinan eseri olan Kılıç Ali Paşa Hamamı özgün kompozisyonun korunduğu güzel bir örnektir.

2.3.4.1.3. Kare Bir Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip

İlk iki tipe oranla daha sade ve basit olan bu planlama şeklinde dikdörtgen veya kare şeklinde bir sıcaklık ile orta mekânının bir, iki veya üç kenarına bitişik olarak dizilmiş halvet hücreleri yer almaktadır. Bu tip planda uygulanmış az sayıda örnek bulunmaktadır. Bursa'da Girçık (Kimsesizler) Hamamı, Ulucami Hamamı, Yeşilcami Hamamı ve Tahtakale Hamamı, İnegöl'de Sinan Bey Hamamı, İstanbul'da Fatih'in

[68] Eyice, S. (1960). a.g.m., s.108.
[69] Eyice, S. (1997). a.g.m., s.417.
[70] Önge, Y. (1986). a.g.m., s.85.
[71] Eyice, S. (1960). a.g.m., s.110.

vakıflarından olan Tahtakale Hamamı kadınlar kısmı az sayıdaki örneklerden bazılarıdır.[72]

2.3.4.1.4. Çok Kubbeli Sıcaklıklı Tip

Bu tipteki planlamada kemerler yardımıyla sıcaklık eş bölümlere ayrılmış ve bu bölümlerin her birinin üzeri eş kubbe ile örtülmüştür. Orta kısımdaki kemerleri iki sütun taşımaktadır. Bu planlamada büyük kubbe altında göbek taşı bulunmaz. Çok az sayıdaki örneklerinden birisi olan, Eminönü'nde Yeni Cami yakınındaki Haseki Hamamı yıktırılmıştır. Bir başka örnek olarak Kastamonu Yeni Hamamı gösterilebilir.[73]

2.3.4.1.5. Ortası Kubbeli, Enine Sıcaklıklı ve Çift Halvetli Tip

Bu planlama şeklindeki hamamlar, enine uzanan, ortası kubbeli ve iki kemerle ayrılan, yan bölümleri düz tonozla örtülü sıcaklık kısmı ile bu kısma birer kapı ile açılan bir çift halvet hücresinden oluşmuş kompozisyondur. Bu tipteki hamamlarda görülen ortak özellik iki halvet kapısı arasında kalan duvarda bulunan mihrap şeklindeki niştir. Örnekleri arasında Ankara Karacabey Hamamı, Yenişehir Çifte Hamamı kadınlar kısmı, Niğde'de Çavuş Hamamı, İstanbul Tahtakale Hamamı kadınlar kısmı sayılabilir.[74]

2.3.4.1.6. Soğukluk, Sıcaklık ve Halvetin Eş Odalar Halinde Olduğu Tip

Küçük ölçülerdeki genel ve özel hamamlarda rastlanan bu tipte bütün mekânlar hemen aynı büyüklükte kubbeli odalar şeklinde düzenlenmiş olup, bu odaların hepsi birbiriyle bağlantılıdır. Bu tipin örneğini, Selçuklu dönemi yapısı olan 1230 tarihli Sultan Hanı hamamında ve Bozüyük Kasımpaşa Hamamı'nda görmek mümkündür. Fakat bu tipin en güzel örneği, İznik İsmail Bey Hamamı'dır. İstanbul'da bir örneği yoktur.[75]

Bunlardan başka, küçük yerleşim yerlerinde yapılmış olan küçük çarşı hamamları planlanırken, yukarıda tanımlanan tipler uygulanmamıştır. Bunun yerine genelde

[72] Eyice, S. (1960). a.g.m., s.112.
[73] Eyice, S. (1960). a.g.m., s.112.
[74] Eyice, S. (1997). a.g.m., s.418.
[75] Eyice, S. (1960). a.g.m., s.115.

ahşap soyunmalığın yanında tuvalet yer alır, onu takip eden dikdörtgen bir ılıklıktan sonra kare biçiminde kubbeli bir mekâna geçilir. Bu bölümde halvet hücreleri yoktur.[76]

2.3.5. Su Depoları, Külhan, Isıtma Sistemi ve Cehennemlik

2.3.5.1. Sıcak Ve Soğuk Su Depoları

Hamamları çalıştırabilmek için gerekli temiz su; pınar, göl, çay gibi tabii su kaynaklarından veya kuyu, sarnıç gibi tesislerden elde edilmiştir. Bazı hamamlarda bunların dışında hamam damlarına düşen kar ve yağmur sularından da faydalanıldığı görülür.[77] Eskiden kanallarla suyun taşındığı şehir şebekesinden suyunu alan hamamlar dışında bazı hamamlarda kuyulardan faydalanıldığı görülür. Hamamlara getirilmiş olan su, su deposunun duvar örgüsü içine yerleştirilmiş olan maslak veya maksem adı verilen bir dağıtım merkezinden geçerek içerideki bölümlere aktarılır. Maslağa gelen su, sandığın dibindeki deliklerden biri ile soğuk su deposuna, diğer bir delikten de soyunmalıktaki şadırvan ve ılıklıktaki tuvaletlere ve tıraşlığa gönderilir.[78]

Namlu küpüyle kaplı bir su depolama alanı sıcaklığın arkasında bulunmaktadır.

Su deposu ile sıcaklığın bağlantısı yoktur. Sıcaklık döşemesinin 2-2.5 m. kotunda tamirat ve kontroller sırasında kullanılmak üzere, su deposundan pencere açılmıştır. Buna buhar penceresi denilir. Sıcak su buharının sıcaklığa geçmesine de yardımcı olur.[79] Sıcak ve soğuk su depolarında; kurnalara suyun iletilmesi ana borularda toprak künklerle, ince kanallarda da kurşun borularla sağlanmıştır. Çifte hamamlarda bir tane büyük ya da iki ayrı su deposu kullanılmıştır. Genellikle su depolarının üçte ikisi sıcak, üçte biri soğuk suyla doludur.

[76] Ertuğrul, A. (2009). a.g.m., s.258.
[77] Önge, Y. (1981). a.g.m., s.213-223.
[78] Önge, Y. (1981). a.g.m., s.216.
[79] Aru, K. (1941). a.g.m., s.40.

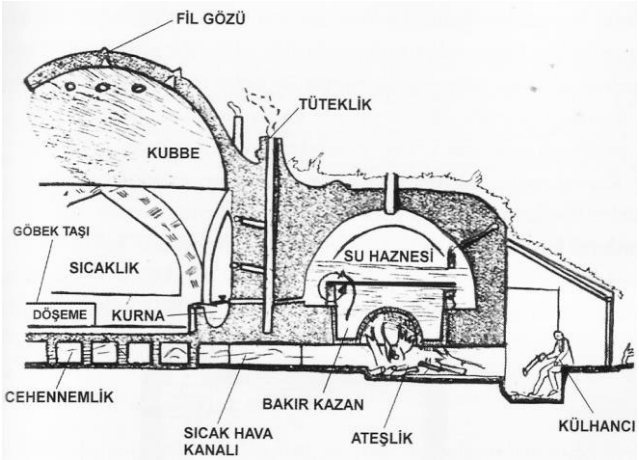
Fotoğraf 23: Tekirdağ Yalı Hamamı, Su Deposundan Bir Görünüm

(Archives of The General Directorate of Pious Foundation, 2008)

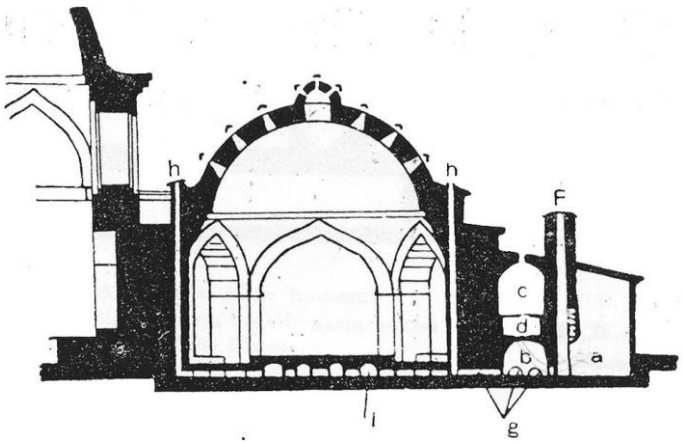

Fotoğraf 24: Beypazarı Paşa Hamamı, Gözlem Penceresinin Görünümü (Dişli, G. (2008))

2.3.5.2. Külhan

Şekil 12: Türk Hamam Külhanı ve Isıtma Sistemi (ARU, K. (1941). s.37)

Şekil 13: İstanbul Kılıç Ali Paşa Hamamı, Külhanı (Ali Saim Ülgen)

Şekil 15: a- Külhan önü b- Külhan c- Su haznesi d- Bakır kazan e- Külhan davlumbazı f- Baca g- Cehennemlik merkezleri h- Tüteklik ı- Cehennemlik

Roma hamamlarında, Hypocausten denilen bölümdür. Hamamın ısıtılması için ateş yakılan ocağa külhan denir. Külhan 1.80-3.50 m. arasında değişen boyutlarda, fırına benzeyen daire şeklinde inşa edilmiştir. Üzerine dökme bakırdan bir kazan yerleştirilmiştir. Ateş ile temasının çoğaltılması için tabanı olabildiğince kubbelendirilmiştir. Külhanın iç döşemesi, ağzına doğru eğimlidir.[80] Genellikle moloz taş ile inşa edilen külhan, en çabuk harap olan bölümdür. Bu yüzden eskiyi tamamen yansıtan külhan bulmak çok zordur.

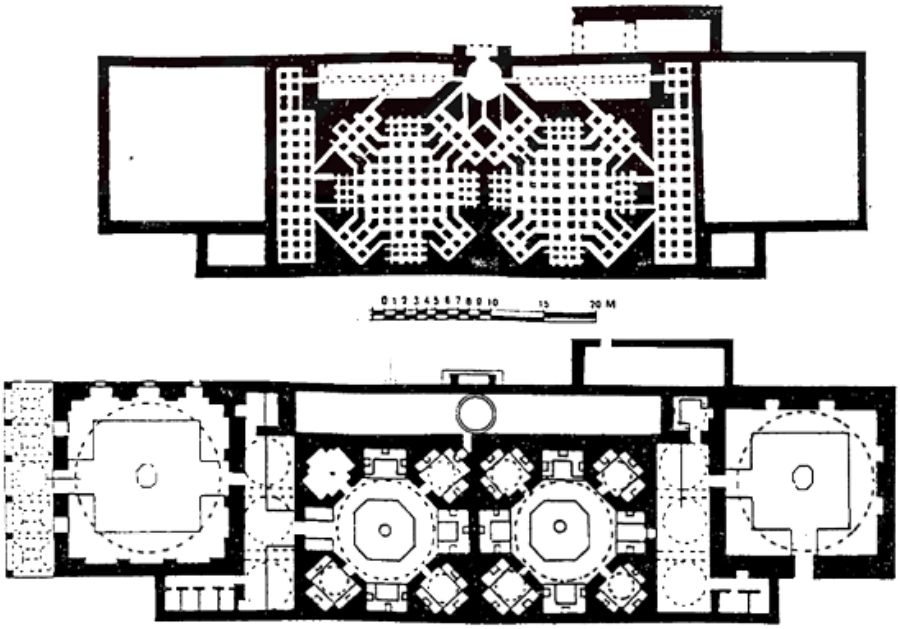
Türk hamamlarında genellikle sıcaklık mahallinin bir duvarı boyunca uzanan sıcak su deposunun gerisinde yer alan külhan, uzunluğu bu deponun boyuna eşit, genişliği hamamın tek veya çift oluşuna, arsanın durumuna bağlı olarak değişen bir yakıt deposu ve tesisat mahallidir. Üstü genellikle mütemadi bir tonozla örtülü olup ayrı bir girişi bulunan bu mahal, tonoz sırtında sıralanan ışık gözleriyle aydınlanmıştır. Külhanın zemin kotu, genellikle küçük hamamlarda cehennemlik seviyesindedir. Büyük hamamlarda ise takriben su deposunun hizasında olup cehennemlik seviyesindeki ocak ağzının açıldığı kısım, basamaklarla inilen daha alçak bir kotta yapılmıştır. Genel hamamlarda, külhana açılan ocak ağzı su deposunun duvarında kemerli büyük bir yaşmağı bulunan bir baca ihtiva eder. Ocak kapağı açıldığında geri tepen alevin

[80] "İslam Ansiklopedisi", Hamam maddesi, s. 177.

külhancıyı yakmaması için düşünülmüş olan bu baca, iyi çekmesi için sıcaklık kubbelerinin üst seviyesine kadar yükseltilmiştir.[81]

Fotoğraf 25: Şengül Hamamı, Fırın Bölümü Görüntüleri (Dişli, G. 2008.)

Şekil 14: Ayasofya Hamamı, Yükseltilmiş Döşemesine Ait Çizim (Ülgen, 1950, s.181.)

2.3.5.3. Isıtma Sistemi

Hamamların ısınması sıcaklık, halvet ve ılıklık hacimlerinin altına yapılmış olan yükseltilmiş döşemenin aralarından sıcak dumanın dolaşmasıyla gerçekleşmektedir.

[81] Önge, Y. (1988). a.g.m., s.412.

Dumanın dolaştığı bu kanallara cehennemlik denilir. Cehennemliklerde dolaşan havanın dışarı atılması için duvarlara düşeyde sıva altına yerleştirilmiş olan künklere tüteklik adı verilir. Tüteklikler aynı zamanda hamamın iç hacimlerinin ısınmasına da yardımcı olur. Isıtma sistemine ilişkin yükseltilmiş döşeme sistemi soyunmalık kısmı haricinde hamamların alt kısmını dolaşmaktadır.[82]

2.3.5.4. Cehennemlik

Külhanın ocak bölümü sıcaklığın ve ılıklığın altındaki cehennemlik denilen hava kanallarına bağlıdır. Cehennemlik bölümü 70-150 cm yüksekliğinde 0.4-0.5 m2 alana sahip çok sayıda boşluklu ayaklardan oluşmaktadır. Hamam döşemesini teşkil eden mermer levhalar bu ayaklara kemerler vasıtasıyla oturur. Sıcak hava ayaklar arası boşlukta dolaşarak hamam döşemesini ısıtır. Buradan duvarların içerisinde tüteklik denilen duvar içerisindeki hava kanallarına girer. Tüteklikler düşey olarak yerleştirilmiş künklerden oluşur. Duvar boyunca devam eder ve hamam üst örtüsünde ki bacalara bağlanır. Böylece külhan fırının ısıttığı hava, hamam döşemesini sonra da duvarlarını ısıttıktan sonra bacalardan dışarıya atılmış olur.[83]

Fotoğraf 26: Mudurnu Yıldırım Beyazıt Hamamı, Cehennemlik (Dişli, G. 2008.)

[82] Ertuğrul, A. (2009). a.g.m., s.252.

[83] Gür, B. (2019). Selimiye Hamam'ının Korunması Ve Yeniden Kullanılmasına Yönelik Öneriler. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s.38.

2.4. TÜRK HAMAMI YAPIM TEKNİĞİ, KULLANILAN MALZEMELER VE MİMARİ ELEMANLAR

2.4.1. Duvarlar

Türk mimarisinde duvarlar daima taşıyıcı unsur olarak yapılmıştır. Duvarlardaki düz satıhlara hareket vermek içinde, pencereler, kapı açıklıkları, hücreler, nişler yapılmıştır. Bu öğeler yapılırken de duvarların taşıyıcı özelliğinin kaybolmamasına dikkat edilmiştir.[84] 14. yüzyılda moloz taşlar ile yığma sistem kullanılarak inşa edilen hamamlar, 15. ve 16. Yüzyıllarda kesme taşlar ve tuğlalar ile yapılmıştır.

Soyunmalık duvarları daha az maliyetli, dayanıklı olmayan malzeme ve basit teknikler kullanılarak yapılmıştır. Yüksek sıcaklık faktörünün, teknik sistemin soyunmalıkta etkili olmaması ve bir giriş, çıkış holü olarak kullanılmasının sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple birçoğu özgün halini koruyarak günümüze ulaşamamıştır. Ilıklık ve sıcaklık duvarları ise tam tersi sıcaklık faktörünün getirileri ve neme dayanıklı olması açısından horasan sıva harcı ile mukavemeti yüksek yapılmıştır.

Soyunmalığın avluya bakan cephesi kullanılmış taşlardan özensiz bir şekilde yapılmış üzerleri sıvanmamıştır. Kimi zamanda ahşap karkas sistem kullanılmıştır. Esas cephe duvarları ise Bizanslılar'ın kullandığı örgü tekniği olan üst üste tuğla ve taş sıraları ile örülmüştür. Tuğla tabakasında harç ve tuğla kalınlığının özelliğine göre dört veya beş sıra yassı tuğla bulunmaktadır.

Camekân duvarları, 1.50 m ölçüsünde binanın en kalın duvarı olarak dikkat çekmektedir. Hamam kısmının harici duvarları 1.00 m, dahili duvarları ise 0.70~0.80 m kalınlığındadır. Harici duvarların üst kısımları genellikle, iki sıra yassı tuğladan çıkıntılı bir kornişle ya da taş levhalarla sonlanırdı.

2.4.2. Kolonlar Ve Sütunlar

Ahşaptan yapılan soyunmalık bölümü kolonlar üzerinde 2. Katta durmaktadır. Genellikle küçük taş ayaklara sahip ahşap kolonlar kullanılırken, mermer kullanıldığı da olmuştur. Bunun dışında diğer bölümlerin altında bulunan cehennemlik bölümü de

[84] Aru, K. (1941). a.g.m., s.42

kolonlar üzerinde durmaktadır. Bu bölümde kullanılan kolonlar tuğla veya taştan yapılmıştır.[85]

Bina içindeki önemli bir eleman da sütunlardır. Küçük kaidelere oturan hamam sütunlarının kaideye ve üst başlığa bağlandığı ek yerlerinde bronz yatay çemberler bulunmaktadır. Sütunlar kemerleri, kemerler de kubbeyi taşımaktadırlar. Bu sistemde sivri kemer tipi kullanılmıştır. Klasik dönemde baklavalı ve mukarnaslı başlıklar görülürken 18.yy. hamamlarında barok üslubun özellikleri gözükmektedir. Örnek Cağaloğlu Hamam'ını verebiliriz.

2.4.3. Nişler

Büyük ve küçük olarak nişler ikiye ayrılmaktadır. Büyük nişler duvarlara bir mekân teşkili için yapılarak eyvan adını almışlardır. Bu hücrelerin içinde de tekrar küçük nişler oluşturulmuştur. Büyük hücreler, esas mahallerin eksenleri üzerinde mekânı genişletmek ve sakin köşeler yaratmak amacıyla yapılmıştır. Örneğin Cağaloğlu hamamında büyük niş eyvanı oluştururken içerisindeki küçük nişlerde yerden 1.00 m yüksekliğinde hücrelerin duvar kalınlığının içine yapılmıştır.

15. yüzyılda soyunmalık mahalinde kemerli nişler altına ayakkabı konulmuş ve niş platformlarının altında soyunmalık duvar giysileri giyilmeye başlanmıştır.

Fotoğraf 27: Cağaloğlu Hamamı, Büyük Niş (T. Cem Yaman)

Fotoğraf 28: Cağaloğlu Hamamı, Küçük Niş (T. Cem Yaman)

[85] Asatekin, N. G. (1978). s.69.

2.4.4. Üst Örtü Ve Geçiş Elemanları

Ahşap karkas yapım sistemi ile yapılan soyunmalıklarda üst örtü beşik veya kırma ahşap çatı olmuştur. Kâgir yapım tekniğiyle yapılan soyunmalıklarda ise bazı örneklerde ahşap çatı, bazı örneklerde ise kubbe görülmektedir. Ahşap çatıya sahip soyunmalıkların orta bölümünde çatı feneri yer almaktadır. İcadiye Dağ Hamamı örneğinde geniş açıklıklı çatı feneri boşlukları ahşap kirişlerle oluşturulmuş ve altı ahşap kaplama ile kaplanmıştır.[86]

Fotoğraf 29: Ankara Karacabey Hamamı, Soyunmalık Mahali Ahşap Kırma Çatı ve Ahşap aydınlık feneri (www.dijimecmua.com)

Osmanlı mimarisinde genellikle sekiz köşeli bir tambura oturan kubbeler, çoğu kez tepe noktasına doğru ilave bir küçük ışıklıklı iç kubbe ile devam etmektedir. İç kubbesi bulunan hamamlara örnek Cağaloğlu Hamamı, Çemberlitaş Hamamı, Hürrem Sultan hamamı, Üsküdar Yeşil Direkli hamamı verebiliriz. Duvar ve çatı örtüsü birleşiminde detaylı saçaklar yer almaktadır. Sıcaklık ve ılıklık bölümlerinde üst örtü kubbe ve tonozlardan oluşmaktadır. Kemer ve kubbelerin malzemesi her zaman tuğladır. Kapı ve pencere boşlukları da tuğla kemer ile geçilmiştir. Kemer ve kubbeler ait oldukları duvardan daima çıkıntı yapacak şekilde yapılmıştır. Bütün kubbe ve kemerlerin res noktaları kalın harç tabakaları ile örülmüştür.

[86] Gür, B. (2019). a.g.m., s.24.

Fotoğraf 30: Cağaloğlu Hamamı, İç Kubbesi (T. Cem Yaman)

Kubbe ve tonoz örtüsü olarak birçok örnekte kil harcı üzerine kurşun kaplama uygulandığı; Haseki Bostan Hamamı ile Beylerbeyi Hamamı gibi nadir yapılarda ise kalın bir harç tabakası yapılarak üzeri taş levhalar ile kaplandığı görülmektedir. Günümüzde kurşun malzemenin bakım, onarım maliyeti çok yüksek olduğundan, incelenen çoğu örnekte kurşun çatı örtüsüne rastlanmamıştır. Bu malzemenin yerini, pvc ya da bitüm esaslı malzemeler almıştır.

Kare plandan dairesel yapıda olan kubbelere geçiş için kullanılan elemanları tromp, pandantif ve Türk üçgenleri olarak 3 grupta toplayabiliriz. Türk üçgenleri ise basit ve geometrik tür olarak 2'ye ayrılmaktadır. Bunlar tuğla ve harçlarla düşey durumda yanaşık, yatay durumda ise geniş derzler oluşturarak örülmüşlerdir.[87] Özellikle halvet örtülerinde ve tonozlara geçişlerde alçı kullanılarak yapılan bu üçgen yapılar mimari çözümleme ile süsleme sanatının birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekânlar örtülürken eyvanlarda yer alan kubbeler bazen yardımcı öğe olarak yarım kubbeli şeklinde tasarlanabilmektedir. İbrahim Paşa Hamamında (Beyazıt meydanı civarında) üzeri kurşun kaplı iki yarım kubbe ve ortada bir kubbeli kısım bulunmaktadır. Kubbede, pandantifler yardımı ile köşe bağlantıları sağlanmıştır. Kubbe kemerlerle taşıtılıyorsa bağlantı Türk Üçgeni ile yapılmıştır. Bu üçgenler, kubbe altındaki iki kemerin birleşim köşesini doldurmuştur. Kubbedeki tromp ve

[87] Reyhan ve İpekoğlu, (2004).

üçgenler mukarnaslarla zenginleştirilmiştir. Kubbeden taşıyıcıya geçişte önemli bir öğe de baklava kabartmalarıdır. Bunlar, taşıyıcı üçgen kuşağın görsel değerini arttırmak içindir. Türk hamam binalarında kubbe dışında görülen ve nadiren kullanılan yapı örtüsü ise bindirme tabakalardan oluşmaktadır.

Tonozlar, hamamlarda bulunan küçük ebatlı dikdörtgen şeklindeki odaların örtüsüdür. Ilıklık ve sıcaklık bölümlerinin yan mekânları (halvet, eyvan, tuvalet) bu tonozlarla örtülüdür. Bunun dışında su deposunun üstü de bu tonozlarla örtülmüştür. Tonozların yüzeyleri kalın tabaka şeklinde horasan harcı ile sıvanmıştır. Genellikle kalınlıkları 35-40cm aralığındadır. Aynalı ve beşik tonozlar olarak 2 çeşit tonoz kullanılmıştır. Su depoları beşik tonoz ile ılıklık ve sıcaklığın yanındaki bölümler aynalı ya da beşik tonoz ile çevrilmiştir.[88]

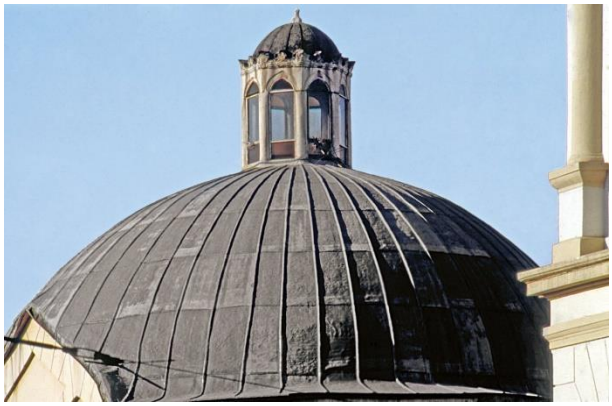
2.4.5. Silmeler Ve Kornişler

Türk hamamlarında fazla çıkıntılı kornişlere rastlanmaz, iç mekânlarda genellikle duvarlar ve kubbe kasnakları, üst örtü ile silmesiz birleşir. Yalnız kemerler ve tonozlar mesnetlerinde dışarıya doğru bir çıkıntı yaparlar. Genelde cephelerde ve kubbe kasnaklarında, doğal taş veya tuğla silmeler görülmektedir. Bu silmeler hamam mekânlarının kat yüksekliği ile kubbeye geçiş yerlerinin dışarıdan algılanmasını sağlamaktadır. Bazı hamamların camekânlarında kornişler bulunmaktadır. Bu kornişlerden başka birkaç sıra mukarnaslar veya baklava kabartmaları kullanılmıştır.[89]

2.4.6. Aydınlatma

Pencere anlayışının hamam mimarisinde yaygınlaşması bir dönem söz konusu olsa da kalabalık ve sıkışık mahallelerdeki hamam binalarında pencere uygulaması yerine, mahremiyet ve mekânın sıcak tutulma zorunluluğu nedeni ile de çatı fenerleri ve ya fil gözleri tercih edilmiştir. Yıkanma bölümlerinin hepsinin kubbesinde 15-40cm aralığında boşluklar bulunmaktadır. Bu boşluklara çan şeklinde camdan yapılmış fanuslar yerleştirilmiştir. Fil gözü adı verilen bu tepe camları kuvvetli harç ile yapıya sabitlenmiştir.

[88] Reyhan ve İpekoğlu, (2004).
[89] Aru, K. (1941). a.g.m., s.44.

Fotoğraf 31: Çemberlitaş Hamamı Soyunmalık Mahalli Kubbesi Aydınlık Feneri (TDV İslam Ansiklopedisi)

2.4.7. İç Mekân Tasarımı

Hamamların nemli kısımlarında bozulma olmaması için, duvar yerine kubbeler süslenmiştir. İç mekân duvarlarında ve kubbe, tonoz iç-dış yüzeylerinde horasan sıva kullanılmıştır. Bağlayıcı olarak kireç, agrega olarak tuğla kırığından oluşmaktadır. Kubbeler profil, silme ve mukarnaslarla süslenmiştir.

Horasan sıvada kullanılan tuğlalar, yapı malzemesi olarak kullanılan tuğlalardan daha fazla puzolanik özelliğe sahiptir. Bu yapıları itibariyle hidrolik özellikte tepki gösterirler ve tarih boyunca su yapılarında kullanılmışlardır. Horasan sıva çok gözenekli ve düşük yoğunlukludur. Alt seviyede çok tabakalı sıva kullanımı ve az gözenekli bitirme tabakası ile su geçirmezlik özelliği sağlanmıştır.[90] Dış cephenin ise sıvasız bırakıldığı örnekler mevcuttur.

Yıkanma bölümünün kurna, seki, korkuluk, sütun, göbektaşı, havuz, çeşme gibi tüm yapı ve tefriş elemanları mermerden yapılmıştır. Soyunmalık bölümünde yer alan havuz, çeşme ve bazı sekiler de mermerden yapılmıştır. Bu yapı ve tefriş elemanlarındaki mermer işçiliğinin kalitesi hamam yapısına göre değişiklik göstermektedir. Soyunmalık ve ılıklık bölümlerinin döşemesi mermer kaplama olarak yapılmıştır. Kaplamanın üzerinde pis suyu tahliye edecek şekilde kanallar açılmıştır.

[90] Uğurlu, E. (2005). Characterization of Horasan Plasters From Some Ottoman Baths In İzmir. Yüksek Lisans Tezi, İ.Y.T.E Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Bu kanallara uygun eğim verilerek hamamdaki tüm pis suyun helaya aktarılması sağlanır.

2.4.8. Pencereler

Osmanlı öncesi Türk mimarisinde alçı pencerelerin varlığı, ilk kez Anadolu Selçuklu yapılarında kesinlik kazanmıştır. Fakat ilk kez Anadolu Selçukluların alçı pencerelerin kullanıldığı düşünülmemektedir. Büyük Selçukluların alçı bezemelerde çok gelişmiş olduklarından bu dönemde de alçı pencerelerin kullanıldığı düşünülmektedir.[91] 1965–1966 yılındaki Kubadabat kazılarında ortası göz gibi çukur, kenarları alçıya gömülü pencere camları kobalt mavisi, sarı, yeşil, mor ve kahverengi birçok cam parçası çıkarılmıştır. Türk mimarisinin erken devirlerinde yapılan alçı pencerelerinin günümüze kadar gelen gelişimini alçının kırılgan olma özelliğinden dolayı izlenememiştir. Osmanlı bu kırılgan malzemeyi yine de yaygın olarak kullanmıştır.[92] Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı, Cağaloğlu Hamamı, Mahmutpaşa Hamamı, Süleymaniye Hamamı örnek olarak gösterilmektedir.

Klasik devir Osmanlı mimarisinde pencereler düz atkılı, kemerli ve daire pencereler olmak üzere üç çeşittir. Alt pencereler genelde düz atkılı, üsttekiler ise kemerli yapılmıştır. Kemerli pencereler, yuvarlak kemerli ve sivri kemerli olarak çeşitlendirilmişlerdir.

Yuvarlak kemerli pencereler sadece kubbe kasnaklarında ve bazı küçük pencerelerde uygulanmış, duvar bünyesinde çoğunlukla taşıyıcı özelliği de düşünülerek sivri kemerli pencereler yapılmıştır. Daire pencereler ise cephede görsel olarak, genelde diğer pencerelerin üzerindeki boşluklarda ve alınlık teşkil edecek şekilde uygulanmıştır.[93]

[91] Öney, G. (1978). Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları. Türkiye İş Bankası Yayınları, s.71-74. s.71-74.
[92] Şişman, Ö. (1990). Osmanlı Mimarisinde Alçı Pencereler. Mimar Sinan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Damışman Yardımcısı Doç. Dr. D. Tahsin Aykutalp, s.10.
[93] Yaman, T. C. (2010). a.g.m., s.159.

Fotoğraf 32: Cağaloğlu Hamamı, İçlik Dışlık Pencereleri (T. Cem Yaman)

Fotoğraf 33: Mahmutpaşa Hamamı, Yuvarlak Filgözü Kayıtlı Dışlık Penceresi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 34: İstanbul Ayasofya Hürrem Sultan Hamamı, Kayıtlı Dışlık Penceresi (T. Cem Yaman)

2.4.9. Kapılar

Hamamlar çok yıpranan bir yapı türü olması sebebi ile süslemelerden kaçınılmış daha çok fonksiyonel yapılardır. Hamam binasının giriş(cümle) kapısı diğer kapılardan farklı olarak daha gösterişlidir. Cümle kapılarının üzerleri genellikle kemerlidir. İç mekân kapılarında doğrama bulunmaz genellikle sivri veya yuvarlak kemerler ile geçilmiş, üstlerinde çeşitli mukarnas örnekleri görülmektedir.

İstanbul'da hamamlar içinde ana kapısı en dikkat çeken yapı Mahmutpaşa Hamamıdır. Sivri kemerinin içine iç satıhtan dış satha doğru kademelerle stalaktikler (mukarnaslar) yerleştirilmiştir. Kapı açıklığı yassı kemerle örtülerek üzerine kitabe yerleştirilmiştir.

Kapının sağ ve sol tarafında yuvarlak iki niş vardır.[94] Gösterişli cümle kapılarına başka örnek İstanbul Tahtakale Hamamı ve Çardaklı Hamamı verebiliriz.

Fotoğraf 35: Mahmutpaşa Hamamı, Cümle Kapısı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 36: Tahtakale Hamamı Cümle Kapısı (T. Cem Yaman)

[94] Aru, K. (1941). a.g.m., s.43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MEVCUT İSTANBUL HAMAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ, İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİ VE ETKİLERİ

3.1. MEVCUTTA TESPİT EDİLEBİLEN İSTANBUL HAMAMLARI

İstanbul, 470 yıl Osmanlı İmparatorluğunun başkentliğini yapmış bir şehirdir. Bu şehir Osmanlı İmparatorluğunun en parlak, en zengin, en ihtişamlı günlerine tanıklık etmiştir. Bu sebeple sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda birikimi açısından diğer şehirlerimizle mukayese edilemeyecek bir zenginliğe sahiptir. İmparatorluğun en görkemli sarayları, camileri, medreseleri, hamamları, köprüleri, su sarnıçları vb. eserleri bu şehirdedir. Şehir çok uzun yıllar sur içinde kalmış, sadece Haliç'in iki yanında ve Anadolu yakasında Üsküdar'da gelişim göstermiştir. Bu alan bugün Fatih, Eyüp, Beyoğlu ve Üsküdar ilçelerinin tarihi şehir dokusunu ve merkezini temsil eden alanlara karşılık gelmektedir. Bu sebeple bu ilçe merkezlerinde sayısız eser yanında hamamlar da önemli sayıda bulunmaktadır. Ancak bu hamamlar yeterli koruma ve restorasyon görmediği, sadece bir ticari işletme olarak görüldüğü için ya hoyratça kullanılmakta, bakımları yapılmamakta, kar oranları düştüğünde atıl duruma gelmekte, işlevini yitirerek bir kenarda kullanılmaz halde kaderine terk edilmektedir.[95]

Fakat İstanbul'da tescilli veya tescil edilmemiş ama tarihi eser vasfı taşıyan kaç tane hamam olduğu tam olarak kesin bir şekilde bilinmemektedir. Mevcut envanter kayıtları maalesef son derece yanıltıcıdır. Envantere kayıtlı olduğu halde belirtilen yerde bulunamayan, çoktan yıkılmış, üzerinden yol geçmiş veya yerine yeni binalar yapılmış olan hamamların sayısı oldukça çoktur.

İşlev değişikliğinin tarihi hamam yapıları üzerindeki etki ve sorunları tez kapsamında araştırma yapmak için, mevcut yazılı ve görsel kaynaklardan yararlanılarak İstanbul içerisindeki mevcut hamamlar incelenmiştir. Farklı tablo çalışmaları ile analiz yapabilmeyi kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Bu amaçla;

[95] Sargın, S. (2017). Kültürel Mirasın Korunması Ve Turizm Amaçlı Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Tarihi İstanbul Hamamları. Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul.

Tablo 1: “Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Kronolojik Kullanım Tablosu” üzerine yazılmış, tablo başlıkları şu şekildedir; hamam adı, yeri, yılı, plan tipi, mevcut işlevi şeklinde listelenmiştir.

Hamamın kullanılmış olan ve belgelenebilen tüm adları "Hamam adı" sütununda verilmiş.

Hamamın bulunduğu konum, günümüzde kullanılan ilçe ve semt adları "Yer" sütununda verilmiş.

Hamamın yapım yılı veya dönemi, “Yıl” sütununda verilmiş. Birçok hamamın vakfiyesi mevcut olmadığı için ya da tekrar inşa edilme gibi durumlarla karşılaşıldığında net bir tarih yerine aralık ve dönemlerle ifade edilmiştir.

Hamamın ilk yapıldığındaki türü, tek veya çifte hamam oluşu, hamamın hangi amaçla yapıldığı, tek hamamlarda; kadın hamamı, erkek hamamı, kuşluk hamamı olması gibi veya çarşı hamamı, mahalle hamamı, saray hamamı, askeri hamam gibi yapım amacı “Plan tipi” sütununda verilmiş.

Hamamın özgün işlevini sürdüren, farklı fonksiyon üstlenmiş, atıl ve harabe olarak değerlendirildiği bölüm “Mevcut İşlev” sütununda verilmiştir. Bu sütün hızlı değişen koşullar içinde sürecin takibi, genel bir yaklaşım ve analizler için önemlidir.

Şekil 15: Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Kronolojik Kullanımı

Tablo 1 (Ş.Y.2020)

.	Hamam Adı	Yer	Yıl	Plan Tipi	Mevcut İşlev
1	İstinye Hamamı-Neslişah Sultan Hamamı	Sarıyer, İstinye	1460	Çifte Hamam	Tek(erkek) hamam olarak çalışıyor
2	Mahmut Paşa Hamamı	Fatih, Eminönü, Mahmud Paşa	1466-67	Çifte Hamam	Tek Hamam Soyunmalık Çarşı, Ilıklık Ve Sıcaklık Boş
3	Tahtakale H.	Fatih, Eminönü, Tahtakale	1470'den önce	Çifte Hamam	Hamam bakımsız ve boştur. Özel mülk elinde satılmayı bekliyor
4	Küçük Pazar H.- Rum Mehmet Paşa H.	Fatih, Unkapanı	1469 öncesi	Tek Hamam	Tek(erkek) hamam olarak kullanılıyor
5	Acemoğlu H.- Meydan H.	Fatih, Şehzadebaşı	FSM Dönemi	Yeniçeri Kışla Hamamı, Tek Hamam	Turistik Otel Hamamı olarak kullanılıyor
6	Bostan H.-Haseki Bostan H.	Fatih, Haseki	FSM Dönemi	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
7	Eski-Yeni H.-Bali H.	Eyüp	FSM Dönemi	Tek Hamam	Kullanılmıyor, atıl halde.Restorasyon projesi devam ediyor
8	İshak Paşa H.-Tahtalı H.	Fatih, Sultanahmet	FSM Dönemi	Tek Hamam	Atıl, Depo
9	Hoca Paşa H.-Hoca Sinan Paşa H.	Fatih, Sirkeci	FSM Dönemi	Çifte Hamam	Soğukluk Kültür Merkezi, ılıklık ve sıcaklık çarşı
10	Şengül H.-Köşk H.	Fatih, Gülhane Parkı	1472 FSM Dönemi	Çifte Saray Hamamı	Atıl
11	Balat H.-Balat Kapısı H.-Çavuş H.	Fatih, Balat	FSM Dönemi	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor, bakımsız
12	Eski H.-Rum Mehmet Paşa H.-Şifa H.	Üsküdar	1471-72 FSM Dönemi	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
13	Gedik Paşa H.	Fatih, Beyazıt	1474	Çifte Hamam	Çifte Turistik Hamam olarak çalışıyor
14	Nişancı Paşa H.-Nişanca H.	Fatih, Kumkapı	1475	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
15	Küçük Mustafa Paşa H.	Fatih, Küçük Mustafapaşa	1477	Çifte Hamam	2018 de restorasyonu bitmiş, Kültür Merkezi olarak çalışıyor
16	Eyüp Türbe H.-Eyüp Sultan Türbe H.	Eyüp	1481, 1510 Mimar S. Yeniden yaptırıyor	Çifte Hamam	Tek hamam, Hidroterapi Merkezi olarak restorasyonu devam ediyor
17	Örücüler H.-Sırt H.-Mercan H.	Fatih, Kapalıçarşı	1489 öncesi	Tek(erkek) Hamam	Tek(erkek) hamam olarak kullanılıyor
18	Galatasaray H.	Beyoğlu, Galatasaray	1481	Tek Hamam	Turistik Hamam (kadın erkek)olarak kullanılıyor
19	Davutpaşa İskelesi H.-Küçük H.-Zırhçı H.	Fatih, Yenikapı	1485	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
20	Koca Mustafa Paşa H.	Fatih, Koca Mustafapaşa	1486	Çifte Hamam	Çifte mahalle Hamamı olarak çalışıyor
21	Küçük H.-Kulluk H.-Mihrimah Sultan H.-İskele H.	Üsküdar	1489, 1547 Mimar S. Yeniden yapıyor	Çifte Hamam	Çarşı işlevi market olarak kullanılıyor

22	Sultan H.-Paşa H.	Fatih, Edirkapı, Balat arası	1499	Tek Hamam, (İstanbul'un en küçük tarihi hamamı)	Atıl, kullanılmıyor
23	Sırt H.	Fatih, Beyazıt, Kapalıçarşı	15.yy	Tek Hamam	Tek hamam olarak kullanılıyor
24	Küçük Ayasofya H.-Çardaklı H.	Fatih, Küçük Ayasofya	1503-1507	Çifte Hamam	Harap, atıl
25	Kadırga H.	Fatih, Kadırga, Kumkapı	1506 öncesi, II.Beyazıt Dönemi	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
26	II.Beyazıt H.-Hamamı Kebir-Patrona Halil H.	Fatih, Beyazıt	1507-1508	Çifte Hamam(İstanbul'un ikinci büyük hamamı	Türk Hamam Kültürü Müzesi olarak kullanılıyor
27	Hançerli Sultan H.	Fatih, Ayvansaray	II.Beyazıt Dönemi	Tek Hamam	Atıl, kullanılmıyor
28	Sofular H.	Fatih, Aksaray	16.yy Başı	Çifte Hamam	Çifte mahalle Hamamı olarak çalışıyor
29	Safa H.-Topkapı H.-Ahmet Efendi H.	Fatih, Topkapı	1514, 1896 da yeniden yapılmış	Tek Hamam(Fevkani hamam)	Kolejin Sanat Atölyesi, Kütüphane, Sergi Alanı
30	Kasım Paşa H.-Büyük H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1530-33, Mimar S. Eseri	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
31	Çatma Mescit H.-Küçük H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1533	Çifte Çarşı Hamamı	Restore edilmiş, çifte hamam-spa olarak çalışıyor
32	Piri Paşa H.-Yeni H.	Beyoğlu, Hasköy	1533	Tek Hamam	Restorasyonu bitmiş, kültür merkezi işlevi verileceği söyleniyor
33	Sütlüce H.	Beyoğlu, Sütlüce	1538 Mimar Sinan eseri	Tek Hamam	Harap, atıl
34	Hacı Kadın H.	Fatih, Unkapanı	1542	Tek Hamam(yanına ek kadınlar hamamı yapılmış)	Çifte Hamam olarak çalışıyor
35	Küçük H.	Fatih, Şehremini	1543	Çifte Hamam	Çifte mahalle Hamamı olarak çalışıyor
36	Çömlekçiler H.-Dere H.-Akarçeşme H.	Eyüp	1544-48, Mimar Sinan Eseri	Çifte Hamam	Harabe
37	Ağa H.-Yakup Ağa H.	Fatif, Samatya	1545, Mimar Sinan Eseri	Çifte Hamam	Soyunmalık bodrum katı Market, Kalan kısımların restorasyonu devam ediyor, çarşı-lokanta olarak işlevlendirilmesi planlanmıştır
38	Çinili H.-Hayreddin Paşa H.-Tezgahçılar H.	Fatih, Zeyrek	1546, Mimar Sinan Eseri	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak restorasyonu devam ediyor

39	Beykoz H.	Beykoz	1552, Mimar Sinan Eseri	Çifte Hamam	Tek Hamam(kadın-erkek) olarak çalışıyor
40	Merkezefendi H.	Zeytinburnu, Mevlanakapı	1552-1572, Mimar Sinan Eseri	Çifte Hamam	2014 yılında restore edilmiş, Çifte Hamam olarak çalışıyor
41	Ayasofya H.-Haseki Hürrem Sultan H.	Fatih, Sultanahmet	1553-55 Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam(tek aksta)	Turistik çifte hamam olarak çalışıyor
42	Havuzlu H.	Fatih, Kumkapı	1557	Tek(erkekler) Hamam, Çarşı Hamamı	2012 yılında sıcaklık depo, diğer bölümler dükkan
43	Dökmeciler H.-Sultan Süleyman H.	Fatih, Süleymaniye	1557, Mimar Sinan Eseri	Tek Hamam	Tek(erkek) hamam olarak çalışıyor
44	Ağa H.	Beyoğlu, Galatasaray	1562	Tek Hamam	Turistik hamam olarak çalışıyor
45	Horhor H.-Aksaray H.-Hasodabaşı H.	Fatih, Aksaray	1562	Çifte Hamam	Tek(erkek) hamam olarak çalışıyor
46	Edirnekapı H.-Mihrimah Sultan H.-Rüstem Paşa H.	Fatih, Edirnekapı	1562-65, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	Hamam(erkek) olarak çalışıyor
47	Zincirlikuyu H.	Fatih, Karagümrük	1562-65	Çifte Hamam	Tek Hamam kubbeli mekanların bir kısmı mevcut, harap
48	Ortaköy H.-Hüsrev Kethüda H.	Beşiktaş, Ortaköy	1565, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	Kafe-bar, Geçici sergi alanı
49	Akbıyık H.	Fatih, Ahırkapı	1565	Çifte Hamam	Harap, atıl
50	Çavuşbaşı H.-Kışla Arkası H.	Beyoğlu, Tophane	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	Tek Hamam	Atıl, harabe
51	Haydar Paşa H.-Çukur H.	Fatih, Zeyrek	1569, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam(tek aksta)	Harap, atıl
52	Yeşil Direkli H.-Sokullu Mehmet Paşa H.-Çeşme H.	Beyoğlu, Azapkapı Galata	1579 öncesi, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	Çarşı ve hamam olarak çalışıyor
53	Kulaksız H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1579	Çifte Hamam	Harap, atıl
54	Kılıç Ali Paşa H.	Beyoğlu, Tophane	1581-83, Mimar Sinan eseri	Tek Hamam	Turistik Hamam(kadın-erkek) olarak çalışıyor
55	Havuzlu H.- Ayakapı H.-Valide Sultan H.	Fatih, Fener-Ayakapı	1582, Mimar Sinan eseri	Tek Hamam	Harap halde depo olarak kullanılıyor
56	Bahçeli H.	Beyoğlu, İstiklal Caddesi	16.yy son çeyrek III.Murad devri	Tek Hamam	Mağaza-Bar olarak kullanılıyor
57	Vezneciler H.	Fatih, Beyazıt Vezneciler	1582	Çifte Hamam	Çifte Hamam, erkekler hamamı olarak kullanılıyor
58	Büyük H.-Yeşil Direkli H.-Çarşı H.	Üsküdar	1583, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	Çarşı olarak kullanılan hamamda restorasyon çalışmaları başlamıştır

59	Toptaşı H.-Nurbanu Valide Sultan H.-Valide Atik H.	Üsküdar, Valide Atik	1583, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
60	Çemberlitaş H.-Valide Sultan H.-Gül H.-III.Sultan Murad H.	Fatih, Çemberlitaş	1584, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	Çifte Turistik Hamam olarak çalışıyor
61	Hacı Evhaddin H.	Fatih, Yedikule	1585, Mimar Sinan eseri	Tek Hamam	Tek(erkek) hamam olarak çalışıyor
62	Mehmed Ağa H.-Darüssaade Mehmet Ağa H.	Fatih, Çarşamba	1586	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
63	Bakırköy H.-Bakırköy Şifa H.	Bakırköy	1601	Tek Hamam	Soğukluk, Ilıklık Mağaza; Sıcaklık Sergi olarak kullanılıyor
64	Sarıyer H.	Sarıyer	17.yy başı	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
65	Arasta H.-Sipahi H.	Fatih, Sultanahmet	1609	Tek Hamam, Sipahi Hamamı	Harabe, Atıl
66	Ağa H.-Cuma H.	Üsküdar	1609-10	Çifte Hamam	Çifte Mahalle Hamamı olarak çalışıyor
67	Kadıköy Çarşı H.	Kadıköy, Osman Ağa	1612	Tek Hamam	Hamam olarak çalışıyor
68	Bulgurlu H.-Aziz Mahmud Hüdayi H.	Üsküdar, Kısıklı-Bulgurlu	1618	Tek Hamam	Kadınlar Hamamı olarak çalışıyor
69	Çinili H.	Üsküdar	1640-42	Çifte Hamam	Çifte mahalle Hamamı olarak çalışıyor
70	Kutb İbrahim Efendi H.-Ayazpaşa H.	Beyoğlu, Fındıklı	1660	Tek Hamam	Klise
71	Kazlıçeşme H.	Zeytinburnu, Kazlıçeşme	1676	Tek Hamam	Harabe, Atıl, heran yıkılabilir
72	Acı H.-Sultan Ahmet H.	Fatih, Sultanahmet	17.yy	Tek Hamam	Turistik Hamam(kadın-erkek) olarak çalışıyor
73	Beşiktaş H.-Köyiçi H.-Küçük H.	Beşiktaş, Çarşı	17.yy	Tek Hamam	Tarihi hamam olarak çalışıyor
74	Hacı Kadın H.	Fatih, Samatya	17.yy sonu	Tek Hamam	Tek kadın hamamı olarak çalışıyor
75	Arabacılar H.-Yatağan H.	Fatih, Ayvansaray	1700	Tek Kadınlar Hamamı	Tek hamam (kuşluk) olarak çalışıyor
76	Osman Paşa H.-Hatice Sultan H.-Paşa H.	Beyoğlu, Hasköy	1694-1731	Çifte Hamam	Bir kısmı yıkılmış, kalan kısım Atölye
77	Ayazma H.	Üsküdar, Ayazma	III.Ahmet Dönemi	Tek Hamam	Harabe, Atıl
78	Çorlulu Ali Paşa H.-Küçük H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1707	Tek Hamam	Askeri Tesis
79	Şifa H.	Fatih, Sultanahmet	1715 öncesi	Tek(erkek) Hamam	Tek(kadın erkek) turistik hamam olarak çalışıyor
80	Cedid İbrahim Paşa H.	Beşiktaş, Dolmabahçe	1720	Tek Hamam	Umumi Tuvalet olarak kullanılıyor
81	Perşembe Pazarı H.-Çeşme H.	Beyoğlu, Karaköy	1720	Tek Hamam	Hamam olarak çalışıyor
82	Acı Musluk H.	Fatih, Cağaloğlu	1725	Tek Hamam	Harabelerin kalan kısmına İş Hanı yapılmıştır

83	Yeni H.-Osman Paşa H.-Kızılay H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1727	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
84	Cağaloğlu H.	Fatih, Cağaloğlu	1741	Çifte-Çarşı Hamamı	Çifte Turistik Hamam olarak çalışıyor
85	Ayşe Kadın H.	Fatih, Süleymaniye	1760	Tek Mahalle Hamamı	Atıl, Harabe
86	Maltepe H.-Yalı H.	Maltepe	1771-73	Tek(basit) Hamam	Tek hamam (kadın-erkek) kuşluk olarak çalışıyor
87	Beylerbeyi H.	Üsküdar, Beylerbeyi	1789	Tek Hamam	Tek hamam (kuşluk) olarak çalışıyor
88	Yakacık H.	Kartal, Yakacık	1790 veya sonrası	Tek Hamam	Tek hamam olarak kullanılıyor
89	Tahta Minare H.	Fatih, Balat	1762	Tek Hamam	Tek (kuşluk) mahalle hamamı olarak çalışıyor
90	Kuruçeşme H.	Beşiktaş, Kuruçeşme	1801	Tek Mahalle Hamamı	Çok Yönlü Sanat Merkezi olarak işlevlendirilmiş
91	Selimiye H.	Üsküdar, Selimiye Kışlası	1801-1805	Tek Hamam	Üsküdar Belediyesi tarafında restorasyonu devam ediyor, Millet Kıraathanesi olacak
92	Kartal H.-Şifa H.	Kartal	1801	Tek Hamam	Hamam olarak çalışıyor, bakımsız
93	Çukurcuma H.- Sürahi H.	Beyoğlu, Tophane	1831	Tek Hamam	Tek hamam (kadın-erkek) kuşluk olarak çalışıyor
94	Firuzağa H.-Çukurcuma Bostancıbaşı H.	Beyoğlu, Tophane	1831	Tek Hamam (erkek)	Turistik hamam (kadın erkek) olarak çalışıyor
95	Dağ H.	Üsküdar	1840-50	Tek Hamam	Kalıntı
96	İcadiye Dağ H.	Üsküdar, Kuzguncuk	1854 sonrası	Tek Hamam	Restorasyonu 2018 de bitmiş, hala bir işlev verilmemiştir
97	Safa H.-Kiryakis H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1857	Tek Hamam	Tek hamam (kuşluk) olarak çalışıyor
98	Aziziye H.	Kadıköy	1861-1876	Çifte Hamam	Çifte Hamam olarak çalışıyor
99	Altunizade İsmail Paşa H.	Üsküdar, Altunizade	1865-66	Tek (çarşı) Hamamı	Restorasyonu 2018 de bitmiş, Restoran olarak kullanılıyor
100	Söğütlüçeşme H.	Kadıköy, Söğütlüçeşme	1875	Tek Hamam	Harap halde
101	Kuzguncuk H.-Batak H.-Küçük H.	Üsküdar, Kuzguncuk	1900	Tek (kadınlar) Hamamı	Restorasyon uygulaması başlamamış, harap halde
102	Hürriyet H.-Yenişehir H.-Anayasa H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1908	Tek Hamam	Tek (erkek) Hamamı olarak çalışıyor

3.1.1. Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Kullanımının Kronolojik Değerlendirilmesi

İstanbul'da tespit edilen mevcut 102 hamamın, bulunduğu ilçelere göre dağılımı şöyledir: Fatih 49, Beyoğlu 20, Üsküdar 14, Eyüp 3, Beşiktaş 4, Kadıköy 3, Sarıyer 2, Beykoz 1, Bakırköy 1, Zeytinburnu 2, Maltepe 1, Kartal 2.

İstanbul Suriçi'nde 1470 yılı öncesi yapılan mevcut ilk çifte çarşı hamamı, Tahtakale Hamamıdır. Fatih Sultan Mehmed Vakfı'na ait, Fatih Camii ve Külliyesi ile aynı tarihlerde başlayarak yapılan ve ilk İstanbul hamamı olarak kabul gören hamam günümüzde en son çarşı olarak yeniden işlevlendirilmiş 2020 yılında da özel mülk elinde satılmak üzere boşaltılmıştır.

Suriçi'nde mevcut son yapılan çifte çarşı hamamı ise, 1741 yılında I. Mahmud tarafından yaptırılan Barok tarzda, İstanbul'un en güzel hamamlarından olan ve büyük ölçüde özgünlüğünü koruyan Cağaloğlu Hamamı'dır.[96]

3.1.1.1. Mimar Sinan Eseri Hamamlar

Osmanlı İmparatorluğunun tamamında 59 adet Mimar Sinan eseri olan hamam bulunmaktadır. Bu hamamlardan 45 tanesi İstanbul'da yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı tamamen yıkılmıştır. Mevcut olan İstanbul hamamlarından 21 tanesi ayakta sayılabilecek konumdadır. Bir kısmı özgün işlevini sürdürmekte, bir kısmı ise yeni işlev ile kullanılmaktadır.

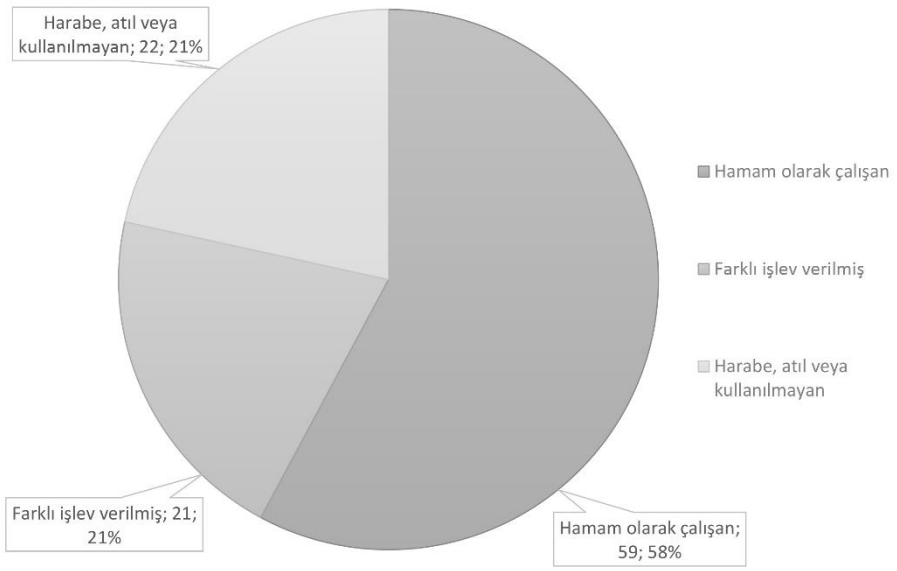
Mevcut olan 21 İstanbul hamamı; 1510 Eyüp Türbe Hamamı, 1530-33 Kasım Paşa Hamamı, 1538 Sütlüce Hamamı, 1544-48 Çömlekçiler Hamamı, 1545 Ağa Hamamı, 1546 Çinili Hamam, 1547 Mihrimah Sultan Hamamı, 1552 Beykoz Hamamı, 1552-72 Merkez Efendi Hamamı, 1553-55 Haseki Hürrem Sultan Hamamı, 1557 Dökmeciler-Süleymaniye Hamamı, 1562-65 Edirnekapı Hamamı, 1565 Ortaköy Hamamı, 1569 Haydarpaşa Hamamı, 1579 önce Yeşildirekli-Sokullu Mehmed Paşa Hamamı, 1581-83 Kılıç Ali Paşa Hamamı, 1582 Havuzlu Hamam, 1583 Büyük-Yeşildirekli Hamam, 1583 Toptaşı Hamamı, 1584 Çemberlitaş Hamamı, 1585 Hacı Evhaddin Hamamı'dır. Bu hamamlardan 1481 de yaptırılan Eyüp Türbe Hamamı 1510 yılında yeniden Mimar

[96] Alkan, D. (2015). a.g.m., s.29

Sinan tarafından yaptırılmış, 1489 de yaptırılan Küçük Hamam ise 1547 yılında yeniden yapım ve onarımı Mimar Sinan tarafından yapılmıştır.

Bu 21 hamamdan 12 tanesi; Kasım Paşa Hamamı, Çinili Hamam, Beykoz Hamamı, Kılıç Ali Paşa Hamamı, Merkez Efendi Hamamı, Haseki Hürrem Sultan Hamamı, Dökmeciler Hamamı, Mihrimah Sultan Hamamı, Sokullu Mehmed Paşa Hamamı, Çemberlitaş Hamamı, Hacı Evhaddin Hamamı ve Toptaşı Hamamı asli fonksiyonlarını devam ettirmektedir. Eyüp Türbe Hamamı Hidroterapi Merkezi olarak restorasyonu devam etmekte, Mihrimah Sultan Hamamı Çarşı işlevi market olarak kullanılmakta, Ağa Hamamı 2019 yılında restorasyonu tamamlanmış fakat henüz işlev verilmemiş, Ortaköy Hamamı kafe-bar geçici sergi alanı olarak kullanılıyor, Yeşil Direkli Hamam en son Çarşı olarak kullanılıyordu 2020 de restorasyon çalışmaları başlatılmak üzere boşaltılmıştır. Sütlüce Hamamı, Çömlekçiler Hamamı, Haydar Paşa Hamamı ve Ayakapı Hamamı atıl ve harap durumdaki hamamlardır.

3.1.2. Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Özgün ve Günümüzdeki İşlevlerinin Değerlendirilmesi

Şekil 16: Mevcut Tespit Edilebilen İstanbul Hamamlarının Özgün ve Günümüzdeki İşlev Oranlarının Pasta Grafiği (Ş.Y.2020)

Mevcut olan 102 İstanbul hamamından özgün olarak 48 çifte hamam, 54 tek hamam yapılmıştır. Özgün işlevi hamam olarak devam eden 59 hamamdan, 27'si tek hamam,

32’si çifte hamamdır. Hamam olarak işlevlendirileceği belirlenen Fatih- Zeyrek’te Çinili Hamam, çifte hamam olarak restorasyon süreci devam eden ve bu sayılara dahil edilmiş hamamdır.

Özgün işlevi çifte hamam olarak yapılmış, zaman içinde kadınlar kısmı yok olarak tek hamam olan, İstinye (tek-erkek), Mahmut Paşa (çarşı), Zincirlikuyu (harap halde), Beykoz (kuşluk hamamı) ve deprem, imar faaliyetleri sebebiyle küçülerek, tek hamam olan Eyüp Türbe (Hidroterapi Merkezi işlevi ile restorasyon sürecinde) hamamları değişikliklere uğrayarak günümüze gelmiştir. Özgün işlevi çifte hamam olan Horhor Hamamı ve Edirnekapı Hamamı'nın kadınlar kısmı 1990 yılında kapanarak, çifte hamamın tamamı erkek hamamı olarak kullanılmıştır. Hacı Kadın Hamamı ise özgün olarak tek hamam iken yanına yapılan kadınlar hamamı ile çifte hamam olarak çalışmaktadır.

Tespit edilen 102 adet İstanbul Hamamı’nın Mevcut Kullanım Grafiğine göre; hamam olarak çalışan 59 İstanbul hamamı, farklı işlev verilmiş olan 21 hamam, çalışmayan, harap, terk edilmiş veya depo atölye, konut gibi işgal edilerek kullanılan 22 hamam bulunmaktadır.

3.2. MEVCUT TESPİT EDİLEBİLEN HARABE VE ATIL İSTANBUL HAMAMLARI

Tablo 2: “Mevcut Tespit Edilebilen Harabe ve Atıl İstanbul Hamamları” üzerine yazılmış, tablo başlıkları şu şekildedir; hamam adı, yer, yıl, plan tipi, müdahaleler, değişen işlevler, mevcut işlev şeklinde listelenmiştir.

Hamamın kullanılmış olan ve belgelenebilen tüm adları "Hamam adı" sütununda verilmiş.

Hamamın bulunduğu konum günümüzde kullanılan ilçe ve semt adları "Yer" sütununda verilmiş.

Hamamın yapım yılı veya dönemi, “Yıl” sütununda verilmiş. Birçok hamamın vakfiyesi mevcut olmadığı için ya da tekrar inşa edilme gibi durumlarla karşılaşıldığında net bir tarih yerine aralık ve dönemlerle ifade edilmiştir.

Hamamın ilk yapıldığındaki türü; tek veya çifte hamam oluşu, hamamın hangi amaçla yapıldığı, tek hamamlarda; kadın hamamı, erkek hamamı, kuşluk hamamı olması gibi veya çarşı hamamı, mahalle hamamı, saray hamamı, askeri hamam gibi yapım amacı "Plan tipi" sütununda verilmiş.

Kaynaklardan bulunan bilgilere göre, hamamın yapımından itibaren olan yapısal değişimler, ekler, yıkılmış yok olmuş bölümler, onarımlar ve hamama ait varsa önemli farklılıklar "Müdahaleler" sütununda verilmiş.

Hamamın yapımından sonra, günümüzdeki durumuna kadar olan değişen kullanımlarının yer aldığı bölüm "Değişen İşlevler" sütununda verilmiş. Bu kısımda kiliseden, okula, hastaneye, çarşıya kadar birçok farklı kullanım söz konusudur.

Hamamın özgün işlevini sürdüremeyip ticari, ekonomik, sosyal, ekolojik birçok farklı sebepten kullanılmadığı, atıl ve harabe olarak değerlendirildiği bölüm "Mevcut İşlev" sütununda verilmiştir.

Şekil 17: Mevcut Tespit Edilebilen Harabe ve Atıl İstanbul Hamamları Tablo 2 (Ş.Y.2020)

.	Adı	Yer	Yıl	Plan	Müdahaleler	Değişen İşlevler	Mevcut İşlev
1	Tahtakale H.	Eminönü, Tahtakale	1470'den önce	Çifte Hamam	1726'da yangın geçirdi.1894 depreminde hasar gördü.Betornarme katlar ilave edilmiştir.	İlk Tütün Deposu sonra soğuk hava deposu olarak kullanılmış.1980'li yıllarda Peynir Deposu olarak kullanılıp, 1988-92 de restorasyon ile ek bina ilave edilerek çarşı işlevi verilmiş.	2017 yılından beri bakımsız ve kullanılmamaktadır. Özel mülk elinde satılmayı bekliyor.
2	Eski-Yeni H.-Bali H.	Eyüp	FSM Dönemi	Tek Hamam	1582'de tamirat yapıldı.	Sinema,Şeker İmalatı, Satış Yeri, Fırın (1995), Mağaza	Atıl, kullanılmıyor
3	İshak Paşa H.-Tahtalı H.	Fatih, Sultanahmet	FSM Dönemi	Tek Hamam	Hamama bitişik 4 dükkan yapıldı 1519'da Süleyman Paşa dükanları ve boş havuzu yıktırıldı.Külhanın bir kısmı yıkıldı.1704 ve 1813'te onarıldı.	Depo ve İmalathane olarak kullanılmıştır.	Atıl, Depo
4	Şengül H.-Köşk H.	Fatih, Gülhane Parkı	1472 FSM Dönemi	Çifte Saray Hamamı	1769 yangınında zarar görmüş, bakımsız kalmıştır.	1962-84 arasında köşk hamamı adıyla çarşı hamamı olarak çalışmış ve 2008'de tekrar kapanmıştır.	Atıl
5	Sultan H.-Paşa H.	Fatih, Edirkapı, Balat arası	1499	Tek Hamam, (İstanbul'un en küçük tarihi hamam	Soğukluk orijinal değildir. Çatı feneri betonarme yapılmıştır. Ilıklık üstü düz çatı olmuştur.	–	Atıl, kullanılmıyor
6	Küçük Ayasofya H.-Çardaklı H.	Fatih, Küçük Ayasofya	1503-1507	Çifte Hamam	1575'te ve 1600'de tamir ettirilmiştir. Kadınlar soğukluğu yok olmuştur.	1935-40 arasında depo atölye olarak kullanılmıştır.	Harap, atıl
7	Hançerli Sultan H.	Fatih, Ayvansaray	II.Beyazıt Dönemi	Tek Hamam	1846 yılında onarım görmüş, soğukluğu 20.yy ilk yarısında yapılmıştır.	1990'a kadar hamam olarak çalışmış, sonra ekmek fabrikası olmuş ve terk edilmiştir.	Atıl, kullanılmıyor

8	Sütlüce H.	Beyoğlu, Sütlüce	1538 Mimar Sinan eseri	Tek Hamam	II.Abdülhamid döneminde tamir edilmiş, soğukluk çatısı fenersiz, ahşap ev görünümündedir.	1967 hamam olarak çalışmış	Harap, atıl
9	Çömlekçiler H.-Dere H.-Akarçeşme H.	Eyüp	1544-48, Mimar Sinan Eseri	Çifte Hamam	1984'te onarım geçirmiş, ılıklık kısmına duşlar eklenmiştir.	1991'de müşteri azlığı sebebi ile kapatılmıştır.	Harabe
10	Zincirlikuyu H.	Fatih, Karagümrük	1562-65	Çifte Hamam	1959 kadınlar kısmı iptal edilerek sıcaklığı soğukluk yapılmış ve iki kısım birleştirilmiş.1990'da ahşap soğukluk yıkılmış. 1995'te ise külhan kısmı yıkılmıştır.	1959'da kadınlar hamamı kapanıp iptal olmuştur, tek hamam kalmıştır.	Tek Hamam kubbeli mekanların bir kısmı mevcut, harap
11	Akbıyık H.	Fatih, Ahırkapı	1565	Çifte Hamam	1946 yılında soyunmalıklarının üstü kiremit çatı olmuştur.1956-57 yıllarında onarımda ahşap soyunmalık yıkılıp yerine betonarme bina yapılmıştır.	1967'de çifte hamam olarak çalışmış. 1993'de erkekler kısmı boş olup kadınlar kısmı çalışmaktaydı.	Harap, atıl
12	Çavuşbaşı H.-Kışla Arkası H.	Beyoğlu, Tophane	Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	Tek Hamam	Hamama ikinci bir giriş yapılmış, halvet kubbeleri yıkıktır.	Bir kısmı konut	Atıl, harabe
13	Haydar Paşa H.-Çukur H.	Fatih, Zeyrek	1569, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam(tek aksta)	1782 yangınında yanmış, 1894 depremindde kubbeler yıkılmıştır.	–	Harap, atıl
14	Kulaksız H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1579	Çifte Hamam	Muhdes ekler ile özgün hali bozulmuştur.	Atölye olarak kullanılmıştır.	Harap, atıl
15	Arasta H.-Sipahi H.	Fatih, Sultanahmet	1609	Tek Hamam, Sipahi Hamamı	1912 yangınında harap olmuştur. Sonrasında bütün mermer ögeler sökülerek satılmış.	–	Harabe, Atıl

16	Kazlıçeşme H.	Zeytinburnu, Kazlıçeşme	1676	Tek Hamam	1990'da deri fabrikalarının istimlak edilmesi üzerine cami ve hamam ortada kalmış. 2013de caminin onarılmasına rağmen hamam kaderine terk edilmiştir.	1950-1990 yılları fabrika olarak kullanıldı.	Harabe, Kalıntı, heran yıkılabilir.
17	Osman Paşa H.-Hatice Sultan H.-Paşa H.	Beyoğlu, Hasköy	1694-1731	Çifte Hamam	Tek kubbeli hacim dışındaki bölümler yıkılmıştır.	2002 de harebe halinde yıkılmış tek kubbesi kalmıştır.	Bir kısmı yıkılmış, kalan kısım Atölye
18	Ayazma H.	Üsküdar, Ayazma	III.Ahmet Dönemi	Tek Hamam	1760'da onarılmış.1974'te önüne dükkanlar yapılmıştır.	1915-16 kapanarak enfiye imalathanesi olmuştur. 1945'te terk edilmiştir.	Harabe, Atıl
19	Ayşe Kadın H.	Fatih, Süleymaniye	1760	Tek Mahalle Hamamı	1894 depreminde yıkılmış, bazı kubbelerin parçaları kalmıştır.	–	Atıl, Harabe
20	Dağ H.	Üsküdar	1840-50	Tek Hamam	Yıkılmış, tek kubbe ve tonozlu su haznesi mevcut kalmıştır.	–	Kalıntı
21	Söğütlüçeşme H.	Kadıköy, Söğütlüçeşme	1875	Tek Hamam	Kubbeleri dışında diğer kısımlar toprak altında kalmıştır.	1967 de hamam çalışmaktaydı. 1985'te istimlak edilmiştir.	Harabe, Atıl
22	Kuzguncuk H.-Batak H.-Küçük H.	Üsküdar, Kuzguncuk	1900	Tek (kadınlar) Hamamı	Terk edildiği için harap durumda kalmış, 2015 yılında restorasyon projesi çizilmiş fakat hala uygulanmaya konmamıştır.	1980'li yıllardan sonra terk edilmişdir.	Harabe, Atıl

Tespit edilen 102 adet İstanbul Hamamı'nın Mevcut Kullanım Grafiğine göre; hamam olarak çalışan 59 İstanbul hamamı, farklı işlev verilmiş olan 21 hamam, çalışmayan, harap, terk edilmiş, satılık durumda veya depo atölye, konut gibi işgal edilerek kullanılan 22 hamam bulunmaktadır.

Atıl ve harap durumda olup kullanılmayan bu 22 hamamda tıpkı günümüzde farklı işlevlerde kullanılan hamamlar gibi zaman zaman çok farklı işlevlerde kullanılmış. Geçmişinde yaşanan işlev değişilikliğinden gelen problemler, muhdes ekler ve gerekli onarımların yapılmaması sonucu ya da aslında bir koruma yöntemi olan işlev

değiştirmenin yapıda uygulanmaması, süre gelmemesi sonucunda atıllığa ve yalnızlığa mahküm edilmiştir.

Atıl ve harap kalmış 22 hamamdan; 8 hamam özgün işlevinden sonra farklı işlevlerde kullanılmış daha sonrasında ekonomik ve çevresel faktörler gibi birçok sebep ile yalnızlığa bırakılmış; 14 hamam ise direk hamam özelliğinin terkedilmesi, kullanılmaması ve yangınlar, depremler, ekonomik ve fiziksel şartlarında etkisiyle yıkılmaya bırakılmıştır. Ulaşılan bilgilere göre Kuzguncuk Batak Hamam'ının restorasyon projesi çizilmiş fakat hala uygulamaya koyulmamıştır. Tahtakale Hamam'ı da özel mülk elinde boş ve atıl durumda satılmayı beklemektedir.

Farklı işlevlerle kullanışmış 8 hamam; Sinema, depo, Fırın, İmalathane, fabrika, oto bakım gibi birçok amaca hizmet etmiştir.

3.3. MEVCUT TESPİT EDİLEBİLEN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEN İSTANBUL HAMAMLARI

Tablo3: "Mevcut Tespit Edilebilen Yeniden İşlevlendirilen İstanbul Hamamları" üzerine yazılmış, tablo başlıkları şu şekildedir; hamam adı, yer, yıl, plan tipi, müdahaleler, değişen işlevler, mevcut işlev şeklinde listelenmiştir.

Hamamın kullanılmış olan ve belgelenebilen tüm adları "Hamam adı" sütununda verilmiş.

Hamamın bulunduğu konum günümüzde kullanılan ilçe ve semt adları "Yer" sütununda verilmiş.

Hamamın yapım yılı veya dönemi, "Yıl" sütununda verilmiş. Birçok hamamın vakfiyesi mevcut olmadığı için ya da tekrar inşa edilme gibi durumlarla karşılaşıldığında net bir tarih yerine aralık ve dönemlerle ifade edilmiştir.

Hamamın ilk yapıldığındaki türü; tek veya çifte hamam oluşu, hamamın hangi amaçla yapıldığı, tek hamamlarda; kadın hamamı, erkek hamamı, kuşluk hamamı olması gibi veya çarşı hamamı, mahalle hamamı, saray hamamı, askeri hamam gibi yapım amacı "Plan tipi" sütununda verilmiş.

Kaynaklardan bulunan bilgilere göre, hamamın yapımından itibaren olan yapısal değişimler, ekler, yıkılmış yok olmuş bölümler, onarımlar ve hamama ait varsa önemli farklılıklar "Müdahaleler" sütununda verilmiş.

Hamamın yapımından sonra, günümüzdeki durumuna kadar olan değişen kullanımlarının yer aldığı bölüm “Değişen İşlevler” sütununda verilmiş. Bu kısımda kiliseden, okula, hastaneye, çarşıya kadar birçok farklı kullanım söz konusudur.

Hamamın özgün işlevini sürdüremeyip, ticari, ekonomik, sosyal ve birçok farklı sebepten yeniden işlevlendirildiği ve günümüzde hangi amaçlar ile kullanıldığının değerlendirildiği bölüm “Mevcut İşlev” sütununda verilmiştir.

Şekil 18: Mevcut Tespit Edilebilen Yeniden İşlevlendirilen İstanbul Hamamları

Tablo 3 (Ş.Y.2020)

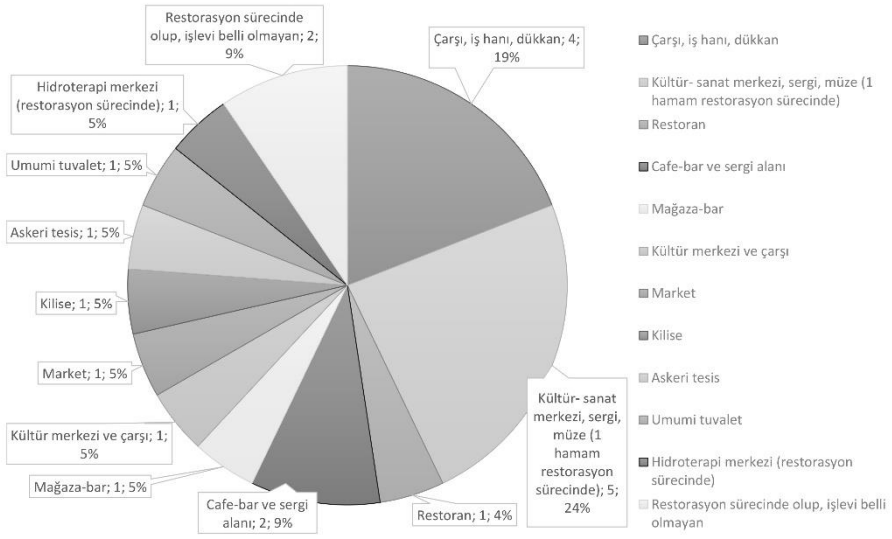
.	Adı	Yer	Yıl	Plan Tipi	Müdahaleler	Değişen İşlevler	Mevcut İşlev
1	Mahmut Paşa Hamamı	Eminönü, Mahmud Paşa	1466-67	Çifte Hamam	18.yy.da deprem ve yangında hasara uğradı. 1878'de kadınlar hamamı padişah tarafından yıktırıldı ve yerine Abud Efendi Hanı yapıldı.1.Dünya Savaşında kapalı kalmıştır.	Tek Hamam olarak çalışmış, 1989'da çarşı olmuştur.Soyunmalık dükkan, ılıklık çay ocağı, sıcaklık halı sergi satış yeri olmuştur.	Tek Hamam Soyunmalık Çarşı, Ilıklık Ve Sıcaklık Boş
2	Hoca Paşa H.-Hoca Sinan Paşa H.	Fatih, Sirkeci	FSM Dönemi	Çifte Hamam	Kadınlar soyunmalığına betonarme katlar yapılmış. 1988'de restore edilmiş.Yok olan soyunma kubbeleri restorasyonda yapıldı.Ek bina yapıldı.	Kadınlar soyunmalık kahvehane olarak kullanılmış. 1988 restorasyonunda çelik katlar eklenerek çarşı işlevi verilmiş.	Soğukluk Kültür Merkezi, ılıklık ve sıcaklık çarşı
3	Küçük Mustafa Paşa H.	Fatih, Küçük Mustafapaşa	1477	Çifte Hamam	–	1993'te kadınlar kısmı kapanmış.2015-18 Film seti, kültür merkezi	2018 de restorasyonu bitmiş, Kültür Merkezi olarak çalışıyor
4	Eyüp Türbe H.-Eyüp Sultan Türbe H.	Eyüp	1481, 1510 Mimar S. Yeniden yaptırıyor	Çifte Hamam	1510 depreminde yıkılınca Mimar S. küçülterek yeniden yapmıştır.1950 yıllarında hamam imar faaliyetlerinde küçültürlmüştür.	–	Hidroterapi Merkezi olarak restorasyonu devam ediyor.
5	Küçük H.-Kulluk H.-Mihrimah Sultan H.-İskele H.	Üsküdar	1489, 1547 Mimar S. Yeniden	Çifte Hamam	1991 de yıkılarak rekonstrüksiyon yapılmıştır, özgün değildir.	Çarşı Hamamı.1991 de çarşı işlevi verilmiş.	Çarşı işlevi market olarak kullanılıyor.
6	II.Beyazıt H.-Hamamı Kebir-Patrona Halil H.	Fatih, Beyazıt	1507-1508	Çifte Hamam (İstanbul'un ikinci büyük hamamı	1509 ve 1766 depreminde, 1654 ve 1740 yangınlarında hasar görüp onarılmıştır.2002'de başlayan süreç ile restore edilmiştir.	1930'a kadar hamam olarak, daha sonra atölye, depo, dükkan olarak kullanılmıştır.2015 de müze olarak işlevlendirilmiştir.	Türk Hamam Kültürü Müzesi olarak kullanılıyor.

7	Safa H.-Topkapı H.-Ahmet Efendi H.	Fatih, Topkapı	1514, 1896 da yeniden yapılmış	Tek Hamam(Fevkani hamam)	1896 da hamam yeniden yapılmıştır.	1974'te emniyet sandığına rehin verilmiştir.1984 yılında çalışan hamam terk edilip, 2010 da restore ile yeni işlev verilmiştir.	Kolejin Sanat Atölyesi, Kütüphane, Sergi Alanı
8	Piri Paşa H.-Yeni H.	Beyoğlu, Hasköy	1533	Tek Hamam	1894 depreminde, 1918 yangınında hasar görmüştür.	1990'da hamam kapanarak imalathane olarak olarak kullanılmıştır.Tekstil atölyesi olmuştur.	Restorasyonu bitmiş, kültür merkezi işlevi verileceği söyleniyor.
9	Ağa H.-Yakup Ağa H.	Fatif, Samatya	1545, Mimar Sinan Eseri	Çifte Hamam	1910 yol çalışmasında cephesi yıkılmış. Ahşap olan soyunmalığın içi 2008 yılında 5 katlı betonarme bina olmuştur.	1940'a kadar hamam olarak çalışmış sonra zımpara fabrikası, dökümhane, atölye, marangoz, elektrikçi, toka imalatçısı olarak kullanılmış. 1995 de restorasyonu başlamış, şuan sadece bodrum katı bitmiş market olarak çalışmaktadır.	Soyunmalık bodrum katı Market, Kalan kısımların restorasyonu devam ediyor, çarşı-lokanta olarak işlevlendirilmesi planlanmıştır.
10	Havuzlu H.	Fatih, Kumkapı	1557	Tek(erkekler) Hamam, Çarşı Hamamı	1970 yılında soğukluğa ayrı kapı açıldı.Ilıklık bölümüne sauna eklenmiş.Kubbeli bir bölüm dükkana çevrilmiş.	2002 de hamam çalışmaktaydı.	2012 yılında sıcaklık depo, diğer bölümler dükkan
11	Ortaköy H.-Hüsrev Kethüda H.	Beşiktaş, Ortaköy	1565, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	1950 yol çalışmasında bir kısmı yıkılmış, 2001'de restorasyon yapılmıştır.	1992'de sahibi sattı, kapandı. 2001 restorasyonu ile kafe-bar, sergi işlevi verildi.	Kafe-bar, Geçici sergi alanı
12	Havuzlu H.-Ayakapı H.-Valide Sultan H.	Fatih, Fener-Ayakapı	1582, Mimar Sinan eseri	Tek Hamam	194-47 arası iki halvet kubbesi çökmüş, soğukluk ve ılıklık arasındaki kapı örülmüştür, 1982'de soyunmalık kısmına betonarme asma kat eklenmiş.	Depo, Kereste Deposu, Akü Bayisi, Oto Tamiri	Harap halde, sıcaklık kereste deposu, soyunmalık oto bakım olarak kullanılıyor.

13	Bahçeli H.	Beyoğlu, İstiklal Caddesi	16.yy son çeyrek III.Murad devri	Tek Hamam	Üstüne yapılan iş merkezinin içinde kalmıştır.	1951'de hamam çalışmaktaydı.Üstüne yapılan iş merkezi ile mağaza ve sonrasında bar kısmı eklenmiştir.	Mağaza-Bar olarak kullanılıyor.
14	Büyük H.-Yeşil Direkli H.-Çarşı H.	Üsküdar	1583, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	1932'de cadde tarafına 3 dükkan yapılmış, 1958'de dükkanlar ile birlikte erkek ve kadın soyunmalıkları yıkılmış.1962'de restorasyon yapılmış. 2020 yılında tekrar restorasyona başlanmıştır.	1917 yılında hamam kapanmış, yedi yıl tütün deposu olmuştur.Marangozhane olarak kullanılmış, külhan garaj olmuştur.1962 restore edilerek çarşı işlevi verilmiş.2020 yılında boşaltılarak tekrar restorasyonu başlatılmıştır.	Çarşı olarak kullanılan hamamda restorasyon çalışmaları başlamıştır.
15	Bakırköy H.-Bakırköy Şifa H.	Bakırköy	1601	Tek Hamam	Soyunmalık 2 katlı kargir bina olmuştur.2001 restorasyonunda soğukluk, ılıklık iki kat yapılarak yıkılan kısımlar betonarme olarak yeniden yapılmıştır.Onarımlarla planı bozulmuştur.	1980'de hamam kapanmıştır.1982 işyeri.2001 yılında mağaza ve sergi olarak kullanılmaya başlanmış.	Soğukluk, Ilıklık Mağaza; Sıcaklık Sergi olarak kullanılıyor.
16	Kutb İbrahim Efendi H.-Ayazpaşa H.	Beyoğlu, Fındıklı	1660	Tek Hamam	Dış görünümü tamamen kilise mimarisi görünümündedir. Sadece kubbeli sıcaklık bölümleri kalmıştır.	1918'deki İstanbul işgalinde Fransız Cizvit kilisesi tarafından satın alınarak tadilat ile Cizvit Kilisesi olmuştur.	Klise
17	Çorlulu Ali Paşa H.-Küçük H.	Beyoğlu, Kasımpaşa	1707	Tek Hamam	Soyunmalıkları yenilenmiştir.	–	Askeri Tesis
18	Cedid İbrahim Paşa H.	Beşiktaş, Dolmabahçe	1720	Tek Hamam	Hamam özelliklerini kaybetmiş.	1990s umumi tuvalet olmuştur.	Umumi Tuvalet olarak kullanılıyor.
19	Acı Musluk H.	Fatih, Cağaloğlu	1725	Tek Hamam	Koruma kararına rağmen sıcaklık kısmı yıkılmış, döşeme kısmı kalmıştır.Soğukluğu harabe halindedir.	1958 yılında sandık imalathanesi olarak kullanılmıştır.	Harabelerin kalan kısmına İş Hanı yapılmıştır.

20	Kuruçeşme H.	Beşiktaş, Kuruçeşme	1801	Tek Mahalle Hamamı	Soğukluk kısımları yok olmuştur.	1967'de hamam olarak çalışmış.	Çok Yönlü Sanat Merkezi olarak işlevlendirilmiş
21	Altunizade İsmail Paşa H.	Üsküdar, Altunizade	1865-66	Tek (çarşı) Hamamı	Terk edildiği için ahşap soğukluk yok olmuştur.	1935'te terk edilmiş. 2018 de restorasyonu bitmiş, restoran olarak işlevlendirilmiş.	Restoran olarak kullanılıyor.

Tespit edilen 102 adet İstanbul Hamamı'nın Mevcut Kullanım Grafiğine göre; hamam olarak çalışan 59 İstanbul hamamı, farklı işlev verilmiş olan 21 hamam, çalışmayan, harap, terk edilmiş veya depo atölye, konut gibi işgal edilerek kullanılan 22 hamam bulunmaktadır.

Şekil 19: Mevcut Tespit Edilebilen Yeniden İşlevlendirilen İstanbul Hamamları İşlev Oranlarının Pasta Grafiği (Ş.Y.2020)

Yeniden işlevlendirilen 21 hamamdan 3 hamam, çarşı, iş hanı, dükkân; 4 hamam, kültür, sanat merkezi, sergi, müze; 1 hamam restoran; 2 hamam kafe-bar ve sergi alanı; 1 hamam mağaza-bar; 1 hamam kültür merkezi ve çarşı; 1 hamam kilise; 1 hamam askeri tesis; 1 hamam umumi tuvalet; 1 hamam market; 1 hamam kereste deposu olarak kullanılmaktadır. Restorasyonu devam etmekte olan 1 hamamın hidroterapi merkezi, 1 hamamın kültür merkezi olacağı söylenmekte, 2 restorasyonu devam eden hamamın ise henüz işlevi belli değildir.

Yeniden işlevlendirilen ve hamam işlevi dışında günümüzde farklı kullanımları olan hamamlar şunlardır:

Çarşı, dükkân, mağaza işlevi verilen 3 hamam, Mahmutpaşa'da Mahmutpaşa Hamamı, Kumkapı'da Havuzlu Hamam, Cağaloğlu'nda Acı Musluk Hamamı;

Kültür, sergi, müze, sanat atölyesi, kütüphane işlevi olan 4 adet hamam, Küçük Mustafa Paşa'da Küçük Mustafa Paşa Hamamı, Beyazıt'da II.Beyazıt Hamamı, Topkapı'da Safa Hamamı, Kuruçeşme'de Kuruçeşme Hamamı;

Kafe, restoran olarak işlevlendirilen 1 hamam, Altunizade'de Altunizade İsmail Paşa Hamamı;

Kafe-bar ve sergi alanı olarak kullanılan 2 hamam, Ortaköy'de Ortaköy Hamamı, Bakırköy'de Bakırköy Şifa Hamamı;

Mağaza-bar işlevi olan 1 hamam, Beyoğlu'nda Bahçeli Hamam;

Kültür Merkezi ve çarşı işlevi olan 1 hamam, Sirkeci'de Hoca Paşa Hamamı;

Kilise olarak kullanılan 1 hamam, Fındıklı'da Kutb İbrahim Efendi Hamamı;

Askeri tesis olarak kullanılan 1 hamam, Kasımpaşa'da Çorlulu Ali Paşa Hamamı;

Harap halde olup, tuvalet olarak kullanılan 1 hamam, Dolmabahçe'de Cedid İbrahim Paşa Hamamı;

Çarşı işlevi market olarak kullanılan 1 hamam, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Hamamı;

Kereste deposu olarak kullanılan 1 hamam, Fatih'te Ayakapı Hamam'ı;

Restorasyonu devam eden hamamlardan işlevi belli olan 2 hamam, Eyüp'te Eyüp Türbe Hamamı Hidroterapi Merkezi, Beyoğlu'nda Piri Paşa Hamamı Kültür Merkezi. İşlevi henüz belli olmayan 2 hamam, Samatya'da Ağa Hamamı, Üsküdar'da Yeşil Direkli Hamam.

3.4. MEVCUT TESPİT EDİLEBİLEN İŞLEV DEĞİŞTİRİP TEKRAR HAMAM OLARAK KULLANILAN İSTANBUL HAMAMLARI

Tablo4: “Mevcut Tespit Edilebilen işlev değiştirip tekrar Hamam olarak kullanılan İstanbul Hamamları” üzerine yazılmış, tablo başlıkları şu şekildedir; hamam adı, yer, yıl, plan tipi, müdahaleler, değişen işlevler, mevcut işlev şeklinde listelenmiştir.

Hamamın kullanılmış olan ve belgelenebilen tüm adları "Hamam adı" sütununda verilmiş.

Hamamın bulunduğu konum günümüzde kullanılan ilçe ve semt adları "Yer" sütununda verilmiş.

Hamamın yapım yılı veya dönemi, “Yıl” sütununda verilmiş. Birçok hamamın vakfiyesi mevcut olmadığı için ya da tekrar inşa edilme gibi durumlarla karşılaşıldığında net bir tarih yerine aralık ve dönemlerle ifade edilmiştir.

Hamamın ilk yapıldığındaki türü; tek veya çifte hamam oluşu, hamamın hangi amaçla yapıldığı, tek hamamlarda; kadın hamamı, erkek hamamı, kuşluk hamamı olması gibi veya çarşı hamamı, mahalle hamamı, saray hamamı, askeri hamam gibi yapım amacı “Plan tipi” sütununda verilmiş.

Kaynaklardan bulunan bilgilere göre, hamamın yapımından itibaren olan yapısal değişimler, ekler, yıkılmış yok olmuş bölümler, onarımlar ve hamama ait varsa önemli farklılıklar "Müdahaleler" sütununda verilmiş.

Hamamın yapımından sonra, günümüzdeki durumuna kadar olan değişen kullanımlarının yer aldığı bölüm “Değişen İşlevler” sütununda verilmiş. Bu kısımda kahvehaneden depoya, lokantaya, atölyeye, hastaneye kadar birçok farklı kullanım söz konusudur.

Hamamın özgün işlevini sürdürüp, günümüzde de hamam olarak kullanıldığı bölüm “Mevcut İşlev” sütununda verilmiştir.

Şekil 20: Mevcut Tespit Edilebilen İşlev Değiştirip Tekrar Hamam Olarak Kullanılan İstanbul Hamamları Tablo 4 (Ş.Y.2020)

.	Hamam Adı	Yer	Yıl	Plan Tipi	Müdahaleler	Değişen İşlevler	Mevcut İşlev
1	Davutpaşa İskelesi H.-Küçük H.-Zırhçı H.	Fatih, Yenikapı	1485	Çifte Hamam	Hamamın önüne ahşap ev yapılmıştır.	Kahvehane (1963-64)	Çifte Hamam olarak çalışıyor.
2	Ayasofya H.-Haseki Hürrem Sultan H.	Fatih, Sultanahmet	1553-55 Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam(tek aksta)	1916-17 yıllarında üç bölümlü revaklı giriş beş bölüm olmuştur. Ahşap soyunmalıklar yok olmuş, döşemesi çökmüştür.1957-58 yıllarında onarım görmüş kubbelerin konik fenerleri kubbecik olmuştur. 1989 onarımında soğukluklara yeni ahşap katlar eklenmiş.	Halı Sergisi (1930), Benzin, matbaa deposu (1940), halıcı (1989), Hamam (2010)	Turistik çifte hamam olarak çalışıyor.
3	Dökmeciler H.-Sultan Süleyman H.	Fatih, Süleymaniye	1557, Mimar Sinan Eseri	Tek Hamam	XIX.YY'da soğukluk katlı oldu. 1972'de kubbeler çimento kaplandı.	İplik Atölyesi (1940-41) Hamam(2001)	Tek(erkek) hamam olarak çalışıyor.
4	Toptaşı H.-Nurbanu Valide Sultan H.-Valide Atik H.	Üsküdar, Valide Atik	1583, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	Soğukluk akşap iken betonarme yapılmış, ön tarafa 2 katlı dükkanlar eklenmiş.	Hastane(1865), Akıl Hastanesi (1873), İmam Hatip L.(1970), Ticaret Merkezi (1977), Hamam(1985)	Çifte Hamam olarak çalışıyor.
5	Çemberlitaş H.-Valide Sultan H.-Gül H.-III.Sultan Murad H.	Fatih, Çemberlitaş	1584, Mimar Sinan eseri	Çifte Hamam	1868'de yol yapımında kadınlar hamamının bir kısmı yıkılmış, önüne dükkanlar yapılmıştır. 1972-73 ve 1988 yıllarında tekrar restorasyon yapılmıştır.	Kağıt Deposu, Lokanta, Halıcı, Dezenfeksiyon M., Hamam (1988)	Çifte Turistik Hamam olarak çalışıyor.
6	Arabacılar H.-Yatağan H.	Fatih, Ayvansaray	1700	Tek Kadınlar Hamamı	Orijinal yapı 1743 yılında yanmış, Halil Hoca tarafından yenilenmiştir. 1953'de tamir edilmiş, mevcut erkekler kısmı kadınlar soğukluk kısmına ekler yapılarak oluşturulmuştur.	Dokuma Atölyesi(1938), Hamam(1953)	Tek hamam (kuşluk) olarak çalışıyor.

7	Perşembe Pazarı H.-Çeşme H.	Beyoğlu, Karaköy	1720	Tek Hamam	1974'te ahşap soyunmalık 2 dükkan yapılmış, dükkanların üstüne betonarme kat yapılmıştır.	Dükkan (1974) (ahşap camekan)	Hamam olarak çalışıyor.

Tespit edilen 102 adet İstanbul Hamamı'nın Mevcut Kullanım Grafiğine göre; hamam olarak çalışan 59 İstanbul hamamı, farklı işlev verilmiş olan 21 hamam, çalışmayan, harap, terk edilmiş veya depo atölye, konut gibi işgal edilerek kullanılan 22 hamam bulunmaktadır.

Günümüzde hamam olarak çalışan 59 İstanbul hamamından 7 tanesi tıpkı günümüzde farklı işlevlerde kullanılan hamamlar gibi zaman zaman çok farklı işlevlerde kullanılmış ve en sonunda yine özgün işlevi olan hamam olarak çalışmaktadır. Bu 7 hamamın kullanıldığı farklı işlevler şunlardır; kahvehane, sergi alanı, matbaa, kağıt deposu, halıcı, iplik, dokuma atölyesi, hastane, lise, lokanta vb. gibi.

Hamamların zaman içinde farklı işlevlerde kullanılmasının sebepleri; bir dönem Padişahlar tarafından fazla su tüketiminden dolayı hamamların kapattırılması, toplu kullanım alanları olan hamamlara kullanıcı ilgisinin azalması, terkedilmesi ve vakıflara olan gelirinin azalması ile şahıslara kiralanması-satılması, şahıslara geçişinin sonucu olarak kimi zaman başka işlevlere kimi zaman ise yalnızlığa bırakılmasıdır. Sonunda gerekli restorasyon ve onarım çalışmaları ile asli işlevine kavuşturulmuşlardır. Elbette ki bu dönüşümün ne kadar süre kalacağının da bir garantisi yoktur. Ekonomik, sosyal, siyasal, ekolojik faktörler ve yapıların özel mülk elinde olması gibi birçok çıkar getirisi olan sebepler gidişatın seyrini belirleyecektir.

3.5. İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİNE GELENE KADAR Kİ SÜREÇTE RESTORASYON AŞAMALARI

3.5.1. Restorasyon Kriterleri

Tüm anıt yapılarda olduğu gibi Osmanlı mimarisinde bulunan tarihi hamamlarda da aynı restorasyon teknikleri kullanılmaktadır. Bir yapının restorasyonuna karar verilmiş ise ilk olarak hiç dokunulmamış halinin fotoğraf, lazer tarama, eskiz çizimleri ile belgelenmesi şarttır. Esere uygulanacak restorasyon tekniklerini saptamak için öncelikle, yapıdan elde edilebilecek tüm bilimsel ve teknik çalışmaların yapılması gerekir. Yapıya ait tarihi, arkeolojik, estetik, teknik ve sanat tarihi verilerinin saptanması ve belgelenmesi, rölövesinin hazırlanması, bozulmaların saptanması yani hasar tespitlerinin belirlenmesi gerekir. Bu tespitler yapının bozulan, hasarlı olan kısımlarının hangi yöntemlerin uygulanmasıyla korunması gerektiğine karar vermede temel alınır. Uygulama süreci bittikten sonrada belli periyot aralıklarında yapının durumu kontrol edilmeli gerekli bakımları yapılmalıdır. Yaptık, bitti yapıyı terk ediyoruz gibi bir düşünce söz konusu olmamalıdır. Günümüzdeki pek çok hamam örneğinde (Hoca Paşa Hamamı, Mahmutpaşa Hamamı) bu durum gözlenmektedir. Halbuki sık aralıklarla yapılan bakım onarım çalışmaları sayesinde az maliyetlerle yapının korunması sağlanacakken, yapı uzun süre bakımsızlığa terkedilip, sonucunda da daha yüksek maliyetli müdahalelere sürükleniyor.

Yapılarda hasar teşhisi yapılırken zarar vermeyen yöntemler tercih edilmelidir, bunlar; Çatlak monitörü (ekstansometre), ultrason, radar jeoradar, gamma ışıkları, endoskop, ekstansometre (gerilim ölçümü), nem-ısı ölçer, termografi, flatjack, ımpact echo, radar.

Tarihi yapılarda zaman içinde bozulmalar meydana gelmektedir. Bunun 2 önemli nedeni bulunmaktadır. Birincisi yapıdan kaynaklı faktörler (iç nedenler) ikincisi dışardan kaynaklı nedenlerdir (dış nedenler).

Yapıdan kaynaklı faktörler (iç nedenler); Yapının konumu (deprem bölgesinde olması, tepe yamacının kenarına yapılmış olması), Zemin özellikleri (zemin takviyesi yapılması örneğin Süleymaniye Camisi, Ortaköy Cami), İlk tasarım hataları (mimari), strüktür tasarım hataları, hatalı yapı malzeme seçimi, kötü işçilik ve uygulama detayları.

Dışardan kaynaklı faktörler(dış nedenler); Doğal etkenler hava şartları (mevsimsel etkiler yapıda test ile -10 +40 dereceler kontrol edilmeli) yağış, güneş, rüzgar, hava nemi, deniz tuzu(yalılarda özellikle), doğal afetler (deprem, sel, kasırga, yıldırım), İnsan zararları (yangınlar, yoğun trafik, savaşlar, hava kirliliği, rant baskısı, imar faaliyetleri, terk etme, kötü kullanım ve onarım, yanlış işlevden kaynaklanan zararlar, turizm, yapıya kasıtlı zarar). Bu gibi nedenlerle bozulmaya yüz tutmuş olan tarihi eserlerin ayakta kalabilmeleri için onarım ve restorasyon çalışmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Hamamlarda uygulanan restorasyon müdahalelerini şöyle sıralayabiliriz:

1-Temizleme

2-Bakım

3-Onarım

4-Sağlamlaştırma

5-Bütünleme

Özgünlük işlevi azalıyor

6-Yenileme

7-İyileştirme

8-Restorasyon

9-Çağdaş Ek

10-Yeniden yapım

11-Taşıma

12-Yeniden Kullanım

Restorasyon sürecinde bu yöntemlerin bir ya da birkaçı bir arada kullanılabilir. Bu yöntemlerden hangisinin daha önemli olduğunu ve hangisinin yapı için gerekli olduğunu belirlemek oldukça güç bir iştir. Bu yüzden önden yapılan teşhis, analiz ve tespitler önemlidir.

3.5.2. Restorasyonu yapılan İstanbul Hamamları

İstanbul'da bulunan, restorasyon sürecinden geçmiş yada geçmekte olduğu bilinen hamamlarda uygulanan müdahale teknikleri; temizleme, bakım, onarım, sağlamlaştırma, bütünleme, iyileştirme, çağdaş ek, yeniden kullanım, yeniden yapma (restitüsyon). Bir tek taşıma müdahale tekniği hiçbir hamam restorasyonun da kullanılmamıştır. Yeniden yapım özelliğine sahip tek hamam ise Üsküdar'da Mimar Sinan yapısı olan Küçük-Kulluk-Mihrimah Sultan Hamamı'dır, yeniden yapıldığı için geri kalan teknikler uygulanmamıştır.

3.6. HAMAMLARDA İŞLEV DEĞİŞİMİ VE İÇ-DIŞ MEKÂN KURGUSUNA ETKİLERİ

Taşınmaz kültür varlıkları mirasımızın en önemlilerinden olan hamamlarda yeni bir işleve karar vermek bu anlamda restorasyon çalışmalarına başlamak, oldukça ince çizgileri olan hassas bir durumdur. Bu hususta doğru işlevin ne olacağını belirlemek, yapıda başlatılan restorasyon adımları ve yeni işlevin iç, dış mekânların tarihsel dokusuna zarar vermeyecek şekilde doğru entegre edilmesi gerekmektedir.

Yeniden işlevlendirilecek bir hamamda, teknolojinin böylesine ileri seviyede olması her türlü müdahale çalışmasının yapılabileceği anlamına gelmemektedir. İç mekânda mimari ögeler, donatılar, doğal-yapay aydınlatmalar, akustik, malzeme seçimi, renkler ve yüzeyler her biri yapının özgünlüğünü sağlayan, korunması gereken olgulardır. Yeni verilecek işlevle birlikte gelen müdahalelerin, bu olguları ne kadar koruyacağı, hangi anlamda değiştirileceğini iyi düşünülüp hesaplanmalıdır. Mekânsal kurgu anlamında gelebilecek sorunlar önceden irdelenmeli ve hamamın yaşayan önemli bir kültür mirası olduğunu unutmadan, yeni çağdaş fonksiyona günümüz koşullarında ev sahipliği yapması amaçlanmalıdır.

3.6.1. Hamamın Özgün Yapısının Korunması

Yapının özgünlüğünün korunması yapıldığı dönemi korumak, çevresini yaşatmak kadar önemlidir. Çünkü geçmişten gelen değerleri yaşatabilmek, geleceğe ışık tutmak demektir.

Hamamların inşa edildiği döneme ait özgün malzemelerden oluşan tüm mimari elemanlar, mimari donatılar, yapım teknikleri, strüktürel elemanlar ve aralıklarla

yapılmış nitelikli dönem ekleri yapıldığı tarihi günümüze yansıtacak en iyi şekilde korunmalı ve temsil etmelidir. Hamamda ne ölçüde nelerinin korunacağının önemi büyüktür ona göre değerlendirme yapılmalıdır. Bu değerlendirmeye ait tarihsel, çevresel, politik, kültürel, yapısal, strüktürel ve mekânsal değerlerin karar verileceği araştırma tezin Bölüm 2 'İşlev Verilmesinin Tarihsel-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri' konu başlığında verilmiştir. Hamamı oluşturan tüm bu değerler aslında kimliğini oluşturmaktadır. İster günümüzde yeni bir işlev verilecek olsun, ister özgün işlevinde devam etsin, önemli olan var olanı en nitelikli şekilde korumak, teknolojik gelişmelerle entegre edip yaşatmaktır.

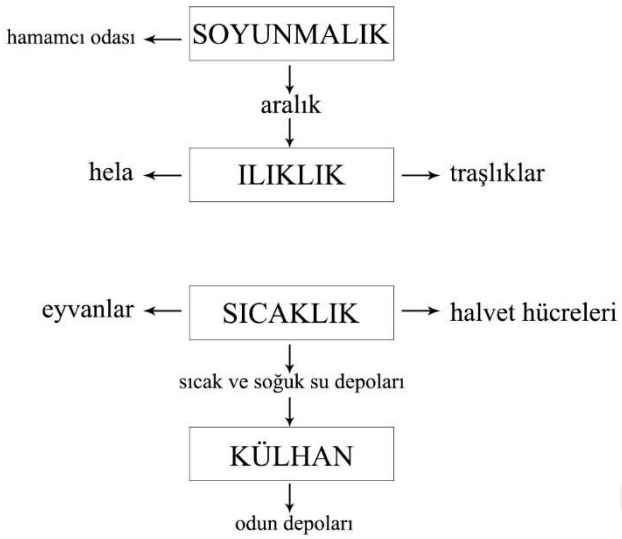
Zeynep Ahunbay'ın (2004) vurguladığı üzere, yapılarda restorasyon çalışmaları başlamadan önce mevcut durumunun incelenmesi ve hasar tespiti yapılması gerekir. Taşıyıcı sistemde aksaklıklar, malzemelerde bozulmalar, yanlış onarımlar ve benzeri durumlar sonucu hasarlar meydana gelmiş olabilir. Farklı uzmanlık alanları ile koordineli şekilde çalışmalar yürütülür. Yapının niteliklerini anlamak ve doğru müdahaleler yapmak için daha az bozulmuş kısımlardan örnekler alınır, deneyler yapılır. Deney sonuçları, yapım dönemi, tekniği ve anlayışı hakkında bilgiler verir. Malzeme, tür, renk, boyut ve yüzey gibi özelliklerin detaylarına ulaşılır, hatta geçmişte bilinen başka yapılar ile karşılaştırılır.[97]

3.7. HAMAMLARIN YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNDE MEKÂNSAL ÇİZGİLER

3.7.1. Plan Şeması Ve Mimari Elemanlar

Hamam yapılarının kendine özgü belli plan şemaları vardır. Buradaki mekân boyutları hamamın büyüklüğüne, yapıldığı döneme, yapan mimara göre değişse de plan şeması asla değişmez. Tezin Bölüm 3 kısmında da işlediğimiz gibi hamamı oluşturan ana mekânlar; soyunmalık (camegah), ılıklık, sıcaklık, külhan. Alt mekânlar; dinlenme odaları, tıraşlıklar, hela, halvet hücreleri, eyvanlar, aralık. Destekleyici Birimler; hamamcı odası, sıcak ve soğuk su depoları, odun depoları olmak üzere başlıklara ayrılır.

[97] Ahunbay, Z. (2004). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon. Yapı Endüstri Merkezi Yayını, İstanbul. s.64-67.

Şekil 21: Hamamı Oluşturan Mekânların Plan Şeması (Ş.Y.2020)

Hamamın özgün olan bu plan örüntüsünün asla bozulmaması gerekir. Verilecek her işlevde mekânsal şemanın okunmaya devam etmesi, birbiriyle bağlantılarının iyi kurgulanması şarttır. Yeniden işlev vermenin bir amaç değil gelip geçici bir araç olduğu bilinmelidir. Asıl sebebinin koruma teknik ve yöntemlerinden biri olduğu bilinciyle hareket edilmelidir. Zamanı geldiğinde kaldıran işlev ardında kalıcı hasarlar bırakmamış olmalı, her müdahale geri dönüşü olabilir olmalıdır.

Mekânsal kurgunun yeni işlevler doğrultusunda bozulduğu pek çok hamam örneğini tezin bir sonraki bölümünde göreceğiz. Uygulamalar sırasında mekân aralarına açılan kapılar, kaldırılan duvarlar, nişlerin pencerelere çevrilmesi ve yol çalışması sırasında tamamen yıkılan bölümler.. Böylece kimliği okunamayan pek çok hamam ortaya çıkmaktadır.

Hamamlarda kullanılan özgün malzemeler, mimari elamanlar ve donatılarla asıl mekân kalitesinden söz edebiliriz. Her mekânın kendine özgü malzemesi ve tasarım şartı vardır. Yeni işlev doğrultusunda çağdaş yaklaşımlarla mirasın yaşatılacağı öne sürülse de yapılan uygulamalarda çoğu hamamın özgün elemanlarının korunamadığına pek çok kez şahit olunmuştur. Bu değişimlerle mekân kalitesinden söz etmek imkansız hale gelmiş ve önemli değeri olan hamamlar niteliklerini kaybetmektedir.

3.7.2. Teknik Nitelikler

3.7.2.1. Işık

Hamamlar kendi doğal aydınlatma sistemini yapısında bulunduran en güzel örneklerdendir. Bir dönem pencere kullanımı sıklaştırılsa da mahremiyet ve gizliliğin ön planda olmasından dolayı minimalize edilmiştir. Verilen yeni işlev düşünülürken özgün aydınlatmanın mekânı aydınlattığı miktarca bir işlev düşünülmelidir. Bu durum göz önüne alınmak yerine birçok hamamda (Cibali Aya Kapı Hamamı, Hoca Paşa Hamamı) tam tersi kubbedeki fil gözleri ve çatı fenerinden gelen ışık, döşeme ile kubbe arasına yapılan ek tavanlar ile engellenmiştir. Yeni tasarım çerçevesinde var olan nişler pencere ve kapılara çevrilmiş (Üsküdar Yeşil Direkli Hamam), duvarlarda yeni pencere açıklıklar yapılmaya çalışılmıştır.

Yapay aydınlatma konusu da oldukça önemlidir. Yapının özgün malzemesine zarar vermeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmadır. Bu husus da geçmişte aydınlatma için kullanılan nişlerden faydalanılabilir. Bu nişlerin amacı zaten eskiden de yapıda belli miktarlarda hamamın yapay aydınlatmasını sağlamaktır.

3.7.2.2. Isıtma

Hamamlar özgün işlevi doğrultusunda, sıcaklık ve ılıklık mekânlarında zaten ısıtma işlemini bünyesinde en iyi şekilde bulundurmak zorunda olan yapılardır. Ve bu hususta ısıtma sisteminin başarılı bir şekilde uygulandığı alt yapısı göz ardı edilmemelidir. Külhan kısmı hamam yapılarında en çok hasar gören ve işleyişini yitiren bölümdür. Eğer külhan kısmı ve ocaktan çıkan sıcak hava ve gazların dolaştığı cehennemlik kısmı yapıda hala kullanılabilir halde ise bu durum değerlendirmek için en güzel fırsattır. Eğer tedavi edilebilir derecede hasar görmüşse de çağdaş sistemler ile müdahaleler yapılabilir. Isıtma sistemi için yapıda başka çözümlere gidip, döşemeye zarar vermektense tercih edilmelidir.

3.7.2.3. Akustik

Mimari akustikteki amaç sesin en net, en iyi şekilde anlaşılabilir olmasıdır. Buda iki şekilde gerçekleştirilir; homojen ses dağılımın sağlanması, uygun çınlama zamanın gerçekleştirilmesi.

Hamamlarda sıcaklık ve ılıklık bölümleri akustik nitelikler hususunda önemli özelliklere sahip olunan yerlerdir. Bu özelliğin en büyük sebepleri yapının belli kısımlarda (döşeme, duvarlar, duvarların yarısı) mermer kaplama ve horasan harcı kullanımıdır. Kubbe formu akustikte her ne kadar istenmese de açıklıklar için sıklıkla kullanılmıştır. Mimar Sinan bunun çözümü olarak kubbe yüzeyleri horasan harcı ile sıvanmıştır. Yüzeyin gerekli yutmayı verecek malzeme olması önemlidir. Yani malzeme seçimi akustiği etkileyen ana faktördür. Günümüzde horasan harcı yerine kullanılan çimento bazlı sıvalar akustiği bozan sebeplerdir. Çimento esaslı sıvada mermer malzemeden yansıyan sesler yutulmamakta, aksine daha çok yansıyarak iç mekânda akustik kalitesini bozmaktadır.

Hamam yapılarında bu özelliği kaybetmeden horasan harcına yakın malzemeler kullanılmalıdır. Böylece yeni işlevle akustiğin kullanıldığı opera, senfoni ve birçok müziğin icraat edildiği performans sanatları merkezi halini alabilir. Miraslarımızın bizlere sunduğu pek çok avantaj vardır. Bunların farkında olduğumuzda hem günümüze hem de yapıyı bozmayan işlevlere yönelmek herkesin kazancına olur.

3.8. İŞLEV DEĞİŞİKLİĞİN TARİHİ HAMAM YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİ VE SORUNLARI

Mimari açıdan yeniden işlevlendirilecek yapının tasarımında etkili olan estetik anlayış, tasarım ilkeleri, ait olduğu yapı grubu, etkilendiği sanat dönemi, iç hacimleri, malzeme ve mimari elemanları önemlidir. Duvarda bulunan çinilerden ahşap işlerine, çatıdan döşemelere kadar geçmişi anlatan birçok belge vardır. İnsanlar, bu belgeler ile tarihe tanıklık eder ve geçmişini anlar. Yalnızca kitaplardan ve dönem araştırmalarından var olan güzellikleri ve zenginlikleri anlayabilmek yeterli değildir. Bu durum korumanın temellerini oluşturduğu gibi yeniden işlevlendirmenin de temelinde olmalıdır. Aksi takdirde ekonomik yaklaşımlar ve yanlış uygulamalar sonucu, tarih bilinci yok olacağı gibi gelecek nesillere yanlış bilgi aktarımları da olacaktır.[98]

Yapılarda yeniden işlevlendirme süreci gerekli bakım ve onarımları (yalıtım, tesisat, strüktür sağlamlığı, malzeme vb.) yapıldıktan sonra, mekânsal çizgilerin vereceği potansiyele göre düşünülmelidir. Yani yeniden işlevlendirilme projesi gelmiş bir

[98] Ahunbay, Z. (2004). a.g.m. s.63,64

mirasta, direk ticari odaklı hangi işlevi nasıl verebilirim ya da yapıyı nasıl değiştirebilirim diye düşünmeden önce sanki hiç farklı bir işlev verilmeyecekmiş gibi gereklik koruma onarımları uygulanmalıdır. Yapının özgün değerini kaybetmemesi ana gayedir.

Bazen mevcut hamamın korunmasında gerekli olan müdahalelerin uygulama maliyetleri, verilecek emek ve iş gücü, yeniden yapılacak olan bir yapının inşasından daha fazla olabilir. Fakat bu durum kişilerin gözünü korkutmamalıdır. Söz konusu yapının tarihi kimliği ve değeri ileride uzun vadede maddi ve manevi getirilere oldukça açıktır. Bu anlamda yıllar sonra yeni yapılacak olan bir yapının önüne geçebilir.

Yapının strüktürel olarak güçlendirilmesi önemlidir. Detaylı hasar tespitleri sonrasında strüktürel elemanlar olan taşıyıcı duvarlar, kolonlar, kirişler ve döşemelere müdahale edilir. Taşıyıcı sisteme yapılacak olan müdahaleler uygulanırken tarihi yapıya zarar vermemelidir. Bu anlamda yapıya ilave edilecek olan asma kat ve sirkülasyon alanlarının, yapının mevcut taşıyıcı sisteminden faydalanmadan, kendilerinin bağımsız hareket etmeleri gerekir. Cam ve çelik strüktürden oluşan elemanlar kullanıp mekân içinde kendini taşıyan sistemler ile çözülebilir. Güzel örnekleri İstanbul'daki Rahmi Koç Endüstri Müzesi asma katı ve Taşkışla'nın 109 Numaraları Konferans Salonu'nda Nezih Eldem tarafından uygulanmıştır.

Hamam yapıları işlev verilmesi en zor olan kültürel miraslardır. Bunda yapının ana mekânsal değerlerini ıslak hacimlerin oluşturması baş etkendir. Islak hacimler ve beraberinde getirdiği birçok teknik altyapı künkler, su boruları hamamlara müdahale konusunda en çok zorlanılan kısımdır. Çoğu zaman verilecek işlevin uygulaması sırasında, bu detaylar bir şekilde değiştirilmeye çalışılır. Hamamın gelecek kuşaklara tarihsel kimliği ile aktarılması engellenir.

Çoğu zaman mevcut tesisat sistemi yeni işlev için yeterli gelmez ve istenilen amaca ulaşılamaz. Yapılacak yeni tesisatın sisteme nasıl dahil edileceği önemli ve zor bir karardır. Gümümüz yapılarında olduğu gibi aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve sıhhi tesisat sistemleri kendine özgü geçişleri, şaftları ya da sıva altı uygulamaları ile çözülebilmektedir. Fakat tarihi yapıda duvar ya da döşemenin korunması gerektiği için zarar vermeden planlanması ve uygulanması şarttır. Bu yüzden duvarlar ve

döşemelerde sıva altı delme, boşluk şaft oluşturma gibi işlemler yapılmamalıdır. Tercihen sıva üstü, yapının özgünlüğün bozulmadığı aynı zamanda da görüntü kirliliği vermeyecek şekilde tasarlanmalıdır.

Yeni işlevin seçimi mekânsal oluşum şemasıyla doğrudan bağlantılıdır bu yüzden işlevsel kurguda çok önemlidir. Örneğin şehir merkezinde atıl durumda kalmış bir hamam yapısı, konaklama işlevine çevrilmek istense; yatayda ve düşeyde yapılacak bölücüler ile ancak tamamlanabilir fakat bu durumda yapının sahip olduğu değerleri kaybettirir. Konaklama yapıldığı varsayılsa bile yapıda zorlama oluşmuş sirkülasyon alanları meydana gelebilir. Buda işlevin yanlış seçildiğin bir göstergesidir. Yapı, içerisine istediğini yapılabilecek bir kabuk olarak düşünülmemelidir.

Verilen yeni işlevle yapının sahip olduğu çevredeki fonksiyonel ihtiyaçları göz önüne alınırken önemli bir problem olan; yapı kapasitesi, günlük veya yıllık insan girdisi ve bu girdilerle ne kadar süre kullanılacağı birçok kez göz ardı edilmektedir. Kalabalık, kaos ve yoğunluk sebebiyle zamanla yapıda ki tahribatın artmayacağı işlevler düşünülmelidir. Verilen yeni işlevler aşırı yüklü programlar olmamalıdır.

Hamam yapılarının yoğun olarak bulunduğu bölgelerin genellikle turizm alanı olarak ilan edilmesi sonucu bölgede bulunan yapıların büyük bir kısmına verilen çarşı, dükkân fonksiyonu belki yapının konumu, bölgenin ekonomisi, halkın arzusu yönünden doğru bir işlev gibi gözükse de, gün içindeki insan girdisi, beraberinde getirdiği o yoğunluk, yapıda ciddi fiziksel, kimyasal bozulmalara, hasarlara sebep olabilmektedir. Tez içinde de birçok çarşıya çevrilen hamam yapısında bunu göreceğiz.

Yeniden işlevlendirme sürecinde, hamamların dış cephesine yapılan müdahalelerle verilen zararlar oldukça fazladır. Bu müdahalelerin sebepleri genellikle yapının cephesinin çok fazla deforme olmasından dolayı yenileme gerektirmesi, külhan kısmının kullanılamaz olması ve düşük ısı yalıtım değerleri göstermesi sonucu iyileştirilmesinin istenmesi ya da yenilenen yapıya yeni bir yüz verme isteğinden kaynaklanmaktadır. Günümüzde büyük ebatlı reklam panoları, havalandırma ve ısıtmaya ait dış ünitelerin cepheye asılması, cephedeki taşın sıvanarak kapatılması, yol

çalışmaları vs. sebeplerle kapı ve pencere açıklıklarının kapatılması ya da ilavelerin açılması karşımıza çıkan müdahale sorunlarıdır.

Tarihi hamam yapılarının mimari tarzı, strüktürü, malzemesi, mekânsal özellikleri, çevresi ile bir bütün içerisindedir. Yapı da yeniden işlev düşünülürken yapılan müdahalelerin yanı sıra, çevresinde de yeni işlevine uygun düzenlemeler yapılmalıdır. Yakın çevresi ile bağlantısını kurduğu otoparklar, duraklar, çevre aydınlatmaları, yeşil alan düzenlemeleri gibi çevresel donatılar da gözden geçirilmelidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. GÜNÜMÜZDE TESPİT EDİLEBİLEN İŞLEV DEĞİŞTİRMİŞ HAMAM ÖRNEKLERİ

Tez kapsamında tespit edilebilen mevcut İstanbul hamamlarının özgün, değişen ve günümüzdeki işlevleri araştırılarak, bir önceki bölümde kronolojik tablo ve grafikleri hazırlanmıştır. Günümüz mevcut işlevlerine göre tekrar sınıflandırılmış; Harabe ve Atıl olanlar, Yeniden İşlevlendirilenler ve İşlev Değiştirip Tekrar Hamam Olarak Kullanılanlar başlıkları altında tablo ve grafikleri hazırlanmıştır.

Araştırılan grafiklere göre zaman içinde farklı işlevlerde kullanılmış, kalıcı hasarlar görmüş, mekânsal şeması bozulmuş olan 5 hamam; Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa (Hoca Sinan Paşa) Hamamı, Samatya – Yakup Ağa Hamamı ve Ayakapı (Valide Sultan-Havuzlu) Hamamı; Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama, İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler, İşlev Değişikliğinin Hamamlar Üzerindeki Etki Ve Sorunları başlıkları altında gözlemlere, ulaşılan belgelere, fotoğraflara ve yazılı belgelere dayanılarak anlatılmıştır.

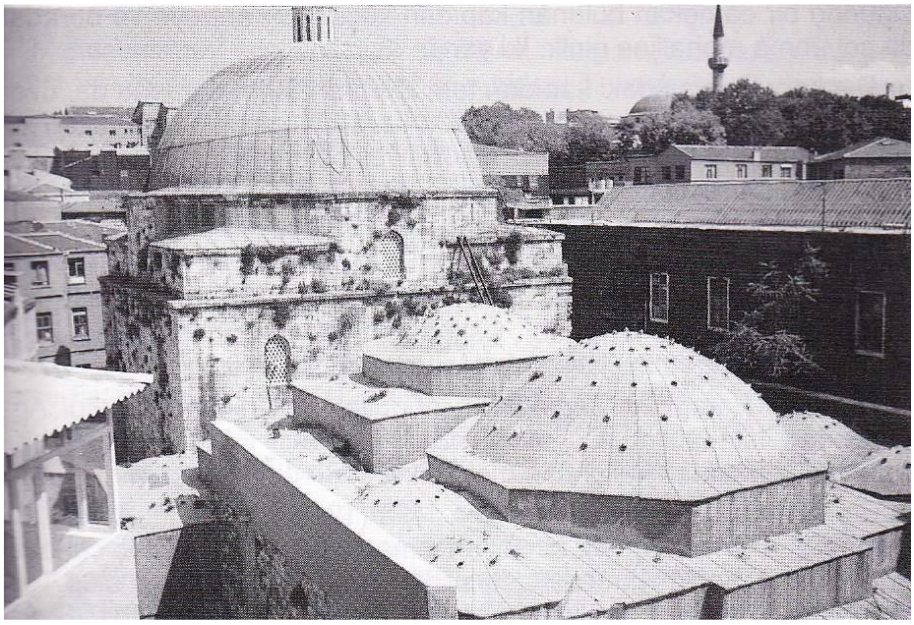
Ayrıntılı çalışmada ise uğradığı işlev değişiklikleri ile mekânsal şeması bozulmuş, geri dönüşü olmayan kullanıcı hatalarına maruz kalmış ve günümüze kadar detaylı çalışması yapılmamış olan Üsküdar Yeşil Direkli (Büyük-Çarşı-Valide Sultan) Hamam; Yeri Ve Konumu, Tarihçesi, Mimari Tanımlama, Hamamın Geçirdiği İşlev Değişiklikleri, İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler, İşlev Değişikliğinin Yeşil Direkli Hamam Üzerindeki Etki Ve Sorunları, Koruma Ve Restorasyon Önerileri başlıkları altında gözlemlere, ulaşılan belgelere, fotoğraflara ve yazılı belgelere dayanılarak anlatılmıştır.

4.1. MAHMUT PAŞA HAMAMI 1466

Konum: İstanbul, Fatih, Mahmutpaşa	Değişen İşlevler: Çarşı, Çay Ocağı, Restoran, Halı Sergi Satış Yeri
Plan Tipi: Çifte Hamam	Mevcut İşlev: Tek Hamam Soyunmalık Çarşı, Ilıklık Ve Sıcaklık Boş

Fotoğraf 37: Mahmut Paşa Hamamı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İBB Şehir Haritası 2020)

Fotoğraf 38: Mahmut Paşa Hamamı Genel Görünümü (M. Nermi Haskan)

Eminönü ilçesi Mahmutpaşa Yokuşu üzerinde, Mahmud Paşa Hamamı Sokağı'nda bulunmaktadır. 1466 yılında inşa edilmiş, Fatih Külliyesi'nden sonra 15.yy.'ın en önemli yapı grubu olan Mahmud Paşa Külliyesi'nin parçası olan hamam İstanbul'daki en eski hamamlardan biridir.

4.1.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama

4.1.1.1. Mekânsal

Gösterişli ve süslü çifte hamam yapısındaki yapı, 1753'deki büyük yangında tahrip olmuş ve sonrasında tamir görmüştür. 1900'lerde kadınlar kısmının yıkılmasıyla çifte hamam olan yapı tek hamam olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Hamamın mevcut planında kuzey yönünde temizlik hücrelerinin çıkıntılı yüzeyinden de anlaşılacağı üzere yıkılan kısım güney duvara bitişiktir. Yıkılan hamamın yerine Abud Efendi Hanı yapılmış. Döneminin karakteristiğini yansıtması açısından iyi bir örnek olan Mahmud Paşa Hamamı'nda uygulanan mukarnaslar ve ince işçilik giriş kapısından itibaren göze çarpmaktadır.

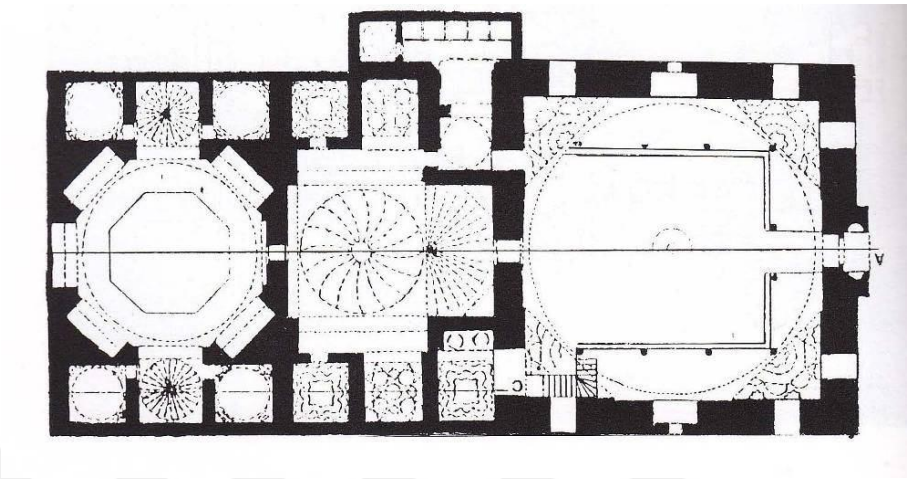
Fotoğraf 39: Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 40: Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi Ana Giriş Kapısı (Ş.Y.2020)

İstanbul'da hamamlar içinde ana kapısı en dikkat çeken yapı Mahmut Paşa Hamamıdır. Sivri kemerinin içine iç satıhtan dış satha doğru kademelerle mukarnaslar

yerleştirilmiştir. Kapı açıklığı yassı kemerle örtülerek üzerine kitabe yerleştirilmiştir. Kapının sağ ve sol tarafında yuvarlak iki niş vardır.[99]

Şekil 22: Mahmut Paşa Hamamı Erkekler Bölümü Özgün Planı (M. Nermi Haskan)

Soyunmalığın 27m yükseklikte 17 m çapındaki kubbesi mukarnaslı tromplara oturur. Ortasında aydınlık feneri bulanan kubbe hamamın en büyük kısmını oluşturur. Bu bölümün aydınlanması 3 cepheden ikişer sıra sivri kemerli yuvarlak fil gözleri olan pencereler ve kubbedeki aydınlatma feneri ile sağlanmaktadır. Ilıklık iki eyvanlı ve iki köşe hücreli olup helalar, tıraşlık kısımları yerleştirilmiştir. Küçük bir kubbe ile örtülü mekânın soyunmalık yönünde dilimli yarım kubbeli düzeni oldukça ilginçtir. Hamamda ılıklıktan helalara geçişi sağlayan giriş sistemi az rastlanan, fakat işlevsel bir uygulamadır. Plan sistemi ve yapım şeması Tahtakale Hamamı ile benzerlik gösteren hamamın sıcaklık kısmı C tipi yıldızvari klasik dört köşesinde nişler olan sekizgene açılan yan eyvanlar ve köşe halvetiyle oluşan bir plana sahiptir. Ortasında sekiz köşeli bir göbek taşı vardır. Kesme taş duvarları, profilli taş saçak kornişleri, mukarnaslı giriş kapısı, yuvarlak fil gözlü dışlık penceresi ve gösterişli mimarisiyle çağdaşlarından ayrılmakladır.

4.1.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişiklikleri

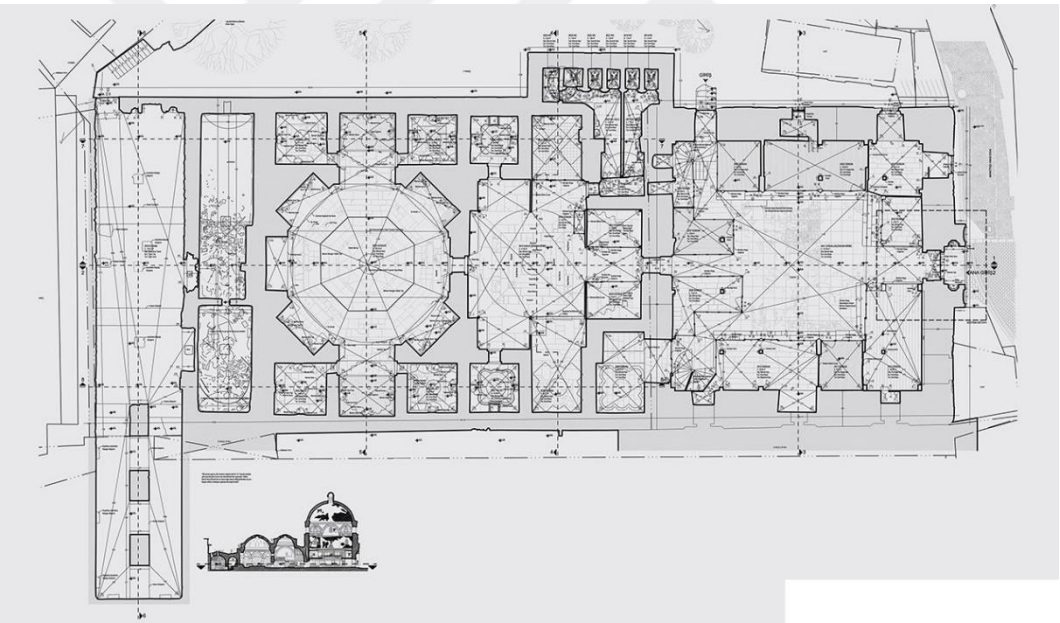
I. Dünya Savaşı'ndan sonra uzun süre kapalı kalan hamam, bu sürede maalesef ki harap bir hale gelmiştir. İstanbul'un en yoğun, kalabalık ve canlı ticaret bölgesi olan

[99] Aru, K. A. (1941). Türk Hamamları Etüdü. (Doçentlik Çalışması) İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul. s.43.

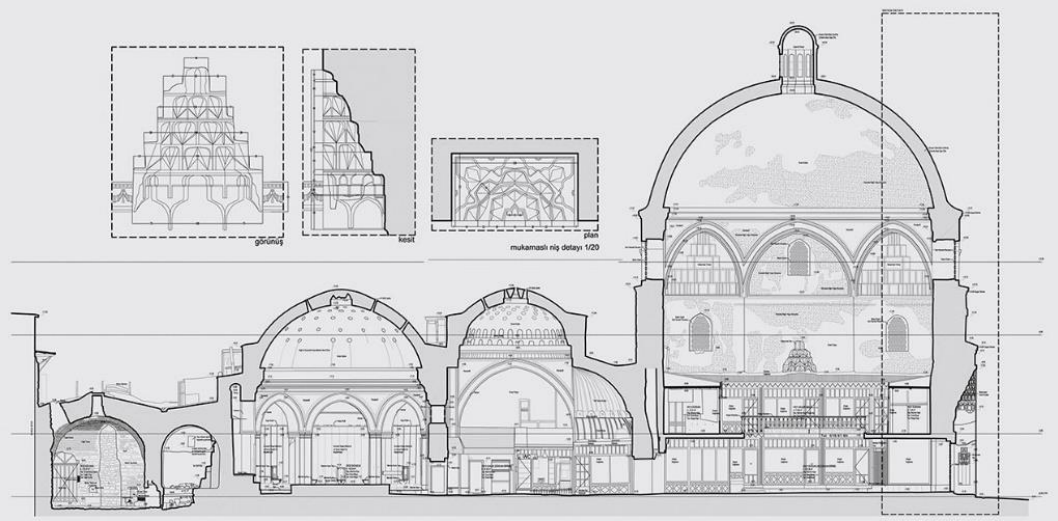
Eminönü çarşısının ortasında kalan hamamın yeniden işlevlendirilmesi gündeme gelmiş ve yapı 1989 yılında kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Çalışmalar sonucunda hamamın soyunmalık bölümü dükkân, ılıklık bölümü çay ocağı, sıcaklık bölümü ise halı, kilim teşhir ve satış mağazası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hamamın yok olan ahşap soyunma hücreleri tekrar inşa edilmiştir.

Günümüzde ise soyunmalık bölümü giriş kapısından başlayıp ahşap soyunma odalarına kadar kıyafetlerin satıldığı, sergilendiği sıra dükkânlar olarak kullanılmakta, ılıklık bölümü bir süre çay ocağı-cafe olarak kullanılsa da şu an atıl durumda ve minik bir kısmı terzi olarak kullanılmakta, sıcaklık bölümü de bir süre halı, kilim teşhir ve satış mağazası olarak kullanılmış fakat günümüzde kapatılmış ve kullanılmamaktadır.

4.1.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler

Şekil 23: Mahmut Paşa Hamamı 2017 Rölöve Planı (Kutup Mimarlık)

Şekil 24: Mahmut Paşa Hamamı 2017 Rölöve Kesit (Kutup Mimarlık)

Hamam restorasyonu ilk olarak 1989 yılında Mimar Ahtem Ektem tarafından gerçekleştirilmiştir. Restorasyon projesi kapsamında soyunmalık kısmında bulunan iki katlı ahşap soyunma hücreleri sıra dükkânlar olarak işlevlendirilmiştir. Soyunmalık girişinin sağ tarafında ılıklık duvarına bitişik olan bölüm çay ocağı olarak işlevlendirilmiştir. Çay ocağından ılıklık kısmının sağ tarafında bulunan tuvaletlere ulaşılan bir geçit verilmiştir. Hamamın soyunmalık kısmından ılıklığa geçilen giriş kapısının sağında ve solunda ahşap vitrinli birer dükkân ve ılıklık girişinin hemen başında orta aksının iki yanında ikişer dükkân tasarlanmıştır. Sıcaklık kısmı halvet hücreleri loca olarak düşünülmüş, sıcaklığın sağ kısmında bulunan eyvanın açıldığı üç hücre localara servisi sağlayan mutfak bölümleri olarak işlevlendirilmiş ve restore edilmiştir. Yine sıcaklığın solundaki eyvan loca olarak, locanın ön kısmında sıcaklığın sol köşesi wc-hela olarak restore edilmiş ve kullanıma açılmıştır.

Fotoğraf 41: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 42: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık Kubbesi (Ş.Y.2020)

Hamamın soyunmalık kısmında uygulamalar sırasında yok olan iki katlı ahşap soyunma hücreleri tekrar inşa edilmiştir. Günümüzde ahşap soyunmalık odaları birleştirilerek tekstil ürünlerinin sergilendiği vitrinler ve satıldığı mağazalar olarak kullanılmaktadır. Oldukça bakımsız olan soyunmalık duvarlarında sıva ve boya dökülmeleri, renk değişimi, kılcal çatlaklar, nemlenme ve rutubetlenme gibi bozulmalar gözlenmiştir. Yok olan mermer döşemesi değiştirilmiş.

Fotoğraf 43: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık Şadırvanına Ait İzler (Ş.Y.2020)

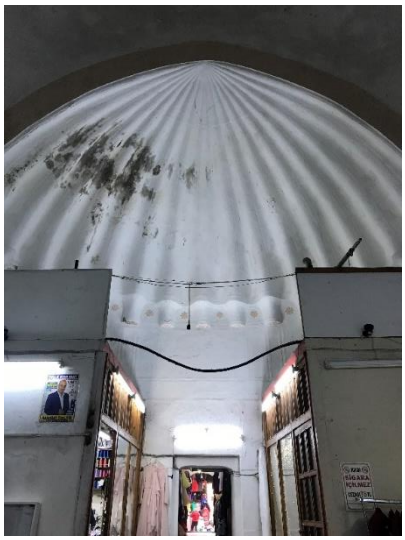
Fotoğraf 44: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalık Değişen Mermer Döşemesi (Ş.Y.2020)

Soyunmalığın yok olan şadırvanına ait izler mekânın ortasında döşemede bırakılmıştır. Özgünde yok olan mermer döşemeler ve mermer kurnalar ise değiştirilmiştir.

Fotoğraf 45: Mahmut Paşa Hamamı Soyunmalıktan Ilıklığa Geçerken Oluşturulan Koridor (Ş.Y.2020)

Soyunmalık bölümünde ılıklığa geçilen kısmın iki yanı ahşap doğrama vitrinler ile bölünerek konfeksiyon mağazalarının teşhir bölümleri olarak kullanılmıştır. Böylece soyunmalıktan ılıklığa geçilen bir koridor gibi oluşturulmuştur. Bu koridorun üzeri ahşap kaplamayla kapatılmıştır. Yerli yersiz asılmış panolar, elektrik kabloları ve duvarlardaki yüzey kirlilikleri görüntüyü oldukça bozmaktadır.

Fotoğraf 46: Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Yarım Kubbesi Ve Alçı Süslemeleri (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 47: Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Kubbesi (Ş.Y.2020)

Ilıklık orta aksın soyunmalık tarafı sağ ve sol yanında birer ahşap vitrinli dükkân tasarlanmış, günümüzde terzi olarak kullanılıyor.

Fotoğraf 48: Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Kuzey Hücreleri (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 49: Mahmut Paşa Hamamı Ilıklık Güney Hücreleri (Ş.Y.2020)

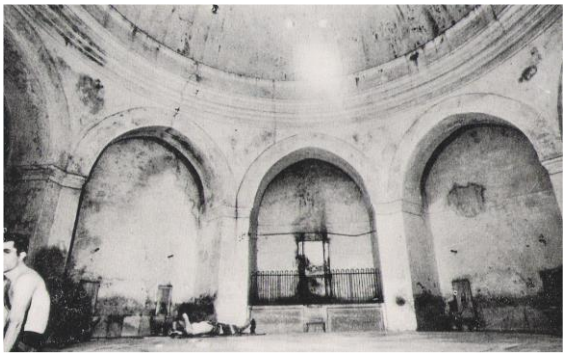
Ilıklığın kuzey yönünde bulunan iki hücre birleştirilerek uzun bir süre restoran olarak kullanılmış fakat günümüzde atıl durumda kullanılmamaktadır. Hücrelerden sağ taraftakine duvar örülmüş ve önüne doğru kontraplaklarla bölünmeye çalışılmıştır. Güney yönünde bulunan iki hücrede birleştirilerek çay ocağı olarak kullanılmış günümüzde boş, kullanılmamaktadır. Hücrelerden sol taraftakine duvar örülmüş ve önüne doğru kontraplaklarla bölünmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak ılıklığın devam ettirdiği hiçbir fonksiyon yoktur. Oldukça bakımsız ve kötü haldedir.

Fotoğraf 50: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Eyvanı 1900'ların Başı

Fotoğraf 51: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Eyvanı 2008

Fotoğraf 52: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık

Fotoğraf 53: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık (Yalçın Şen, 2008)

Fotoğraf 54: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Halvetinde Bulunan Yok Olmuş Mermer Kurna Ve Ayna Taşı

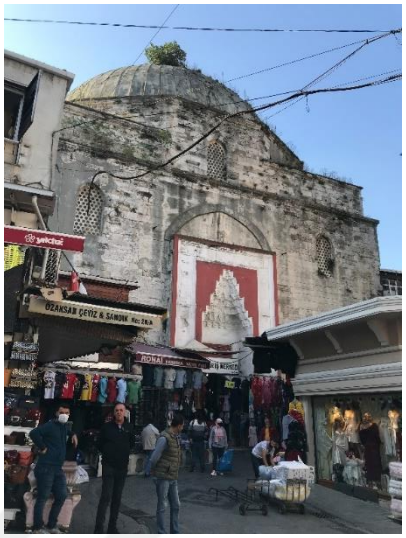

Fotoğraf 55: Mahmut Paşa Hamamı Sıcaklık Halvetinde Bulunan Mermer Kurna Ve Ayna Taşı (T. Cem Yaman)

Uygulama sırasında sıcaklık mekânının ortasında bulunan mermer göbek taşının etrafına mermer basamaklar ilave edilerek göbektaşı döşeme haline getirilmiştir. Sekizgen göbek taşının etrafına pirinçten korkuluk tasarlanmıştır. Göbektaşının ve korkulukların üzerine halılar serilerek teşhir için kullanılmıştır. Sıcaklık mekânının kubbe tavan altları ve duvarları boyanmıştır. Hamam sıcaklığında bulunan halvetlerin iç mekânları da yine teşhir için kullanılmıştır. Halvet hücrelerinin içinde bulunan mermer seki, mermer kurna ve mermer aynaları korunmuş, yok olan kurnalar yenileri ile değiştirilmiştir. [100] Hamam sıcaklık mekânı bir süre halı, kilim teşhir ve satışının yapıldığı bir mağaza olarak kullanılmış fakat günümüzde kapalı olduğu için giriş yapılamamıştır. Sonuç olarak hamam içerisinde birçok farklı fonksiyon kullanımı yapıda karmaşıklığa sebep olmuş ve kaliteyi bozmuştur.

[100] Şen, Y. (2008). a.g.m., s.70.

Fotoğraf 56: Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi 1900'ların Başı

Fotoğraf 57: Mahmut Paşa Hamamı Doğu Cephesi (Ş.Y.2020)

Restorasyonu tamamlanmış hamamın dış cephesine yönelik herhangi bir çalışma düşünülmemiş ve uygulanmamıştır. Hamam taşıyıcı sisteminin sağlıklaştırılması, cephelerinde bulunan; yatay deformasyonlar, strüktürel ve kılcal çatlaklar, kesme taş dokusunda oluşan malzeme kaybı-kırılma-kopma ve aşınmalar, derzlerdeki boşalmalar, rutubetlenme ve kararmalar, bitkisel oluşumlar ve yosunlanma, niteliksiz onarımlar, muhdes sıvalar ve yüzey kirlenmelerine yönelik bir restorasyon çalışması yapılmamıştır. Paslanan ve yıpranan kurşun kaplamalar değiştirilmemiştir.

Hamamın girişinde bulunan ve oldukça gösterişli olan taç kapısı, hamam mimarisine ve dokusuna aykırı kırmızı, beyaz renginde boyanmıştır.

Fotoğraf 58: Mahmut Paşa Hamamı Giriş Kapısı Basamak Ve Eşiği (Ş.Y.2020)

Hamam girişinde bulunan mermer basamak ve eşik insan yoğunluğu ve girdisiyle zamanla aşınmış ve erimiştir.

1994 yılında Mimar Harika Uyanık tarafından yapılan tez çalışmasında hamamın depreme karşı dayanıklılığı analitik olarak incelenmiş. Çalışmalar sonucu gelen deprem yükü bulunmuş ve yükün duvarlara rijitleri ile orantılı olarak dağıtıldığı saptanmıştır. Hamamın farklı 3 kütlenin birleşimden oluşması, kütlelerin deprem sırasında ayrı ayrı titreşim hareketi yaptığını gösterir. Yapının depreme karşı güvenlik sayısı G= 0.35 < 1 bulunmuş. Duruma göre depreme karşı risk taşıdığı görülmektedir. Gelecek büyük bir depremde hasar görmemesi için sağlamlaştırma çalışmaları yapılmalıydı fakat günümüze kadar böyle bir müdahalede bulunulmamıştır.

4.1.4. İşlev Değişikliğinin Mahmut Paşa Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları

Önemli tarihi geçmişe sahip olan Mahmut Paşa Hamamı, bulunduğu bölgenin İstanbul'un en büyük turizm ve ticari merkezlerinden biri olması sebebiyle çarşı işlevini almıştır. 1989 restorasyonundan günümüze kadar 31 yıldır bu işlevi devam ettirmektedir. Çarşı fonksiyonunun beraberinde getirdiği birçok problemi de bünyesinde yaşamıştır.

Verilen çarşı işleviyle hamamın sahip olduğu çevredeki fonksiyonel ihtiyaçları göz önüne alınırken önemli bir problem olan; yapı kapasitesi, günlük veya yıllık insan girdisi ve bu girdilerle ne kadar süre kullanılacağı birçok kez göz ardı edilmektedir. Mahmut Paşa Hamamı'nda da bu durumun dezavantajları oldukça iyi görülmüştür. Kalabalık, kaos ve yoğunluk sebebiyle zamanla yapıdaki tahribat artmış, ciddi fiziksel bozulmalara ve hasarlara sebep olmuştur. Verilen çarşı işlevinin aşırı yüklü bir program olması ticari-ekonomik ve sosyal açıdan uygun görülse de yapıda geri dönülemez, dönülse de yüksek maliyetlere sebep olacak hasarlar bırakmaktadır.

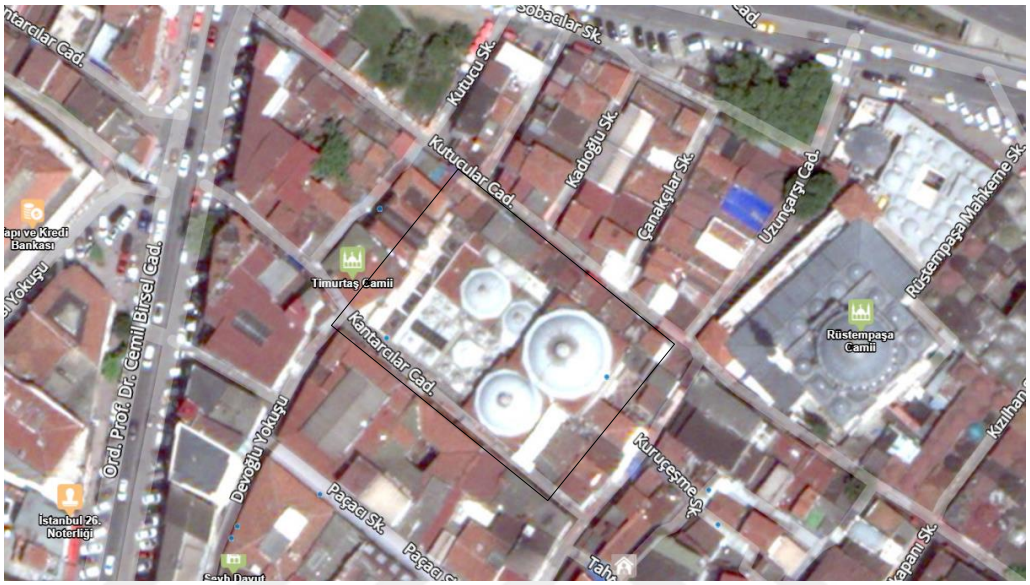
Hamamlara yeni işlev verilmesiyle birlikte gelen bir diğer problem ise sürekli bakımlarının yapılmamasıdır. Mahmut Paşa Hamam'ı gibi araştırılan diğer hamamlarında (Hoca Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı) restorasyonundan sonra belli sürelerde bakımlarının yapılmaması sebebiyle bozulma ve hasarlar oluşmuştur. Restorasyon sonrası çarşı işlevinin aşırı yüklü bir program olması, çevre kirliliği, dış

etkenler, yanlış kullanım, vandalizm gibi sebeplerle oluşacak hasarlardan belli dönemlerde yapılacak bakım onarımlarla, az maliyetle yapının korunması sağlanabilirken; uzun süre bakım görmeyen hamamlarda, yüksek maliyetli restorasyon müdahaleleri yapmak gerekmektedir. Bazen de geri dönülemez hasarlara yol açmaktadır. Ancak yangın, deprem gibi doğal afetler veya yol yapımı veya yakın çevrede yapılan binaların tarihi hamamlara ve temeline zarar verdiği durumlarda daha büyük ölçekli müdahaleler gerekmektedir.

Hamamın 2017 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından rölöve restitüsyon ve restorasyon projesinin başlangıcı verilmiştir, fakat uygulamaya henüz konmamıştır. Kutup Mimarlık tarafından üstlenilen projede sadece 2017 yılına ait rölöve çizim ve analizlerine ulaşıla bilinmektedir.

4.2. TAHTAKALE HAMAMI 15.YY 1470

Konum: İstanbul, Fatih, Tahtakale	Değişen İşlevler: Tütün Deposu, Buzhane, Peynir Deposu, Kafe, İş Hanı
Plan Tipi: Çifte Hamam	Mevcut İşlev: Boş, Kullanım Dışı

Fotoğraf 59: Tahtakale Hamam'ı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İBB Şehir Haritası 2020)

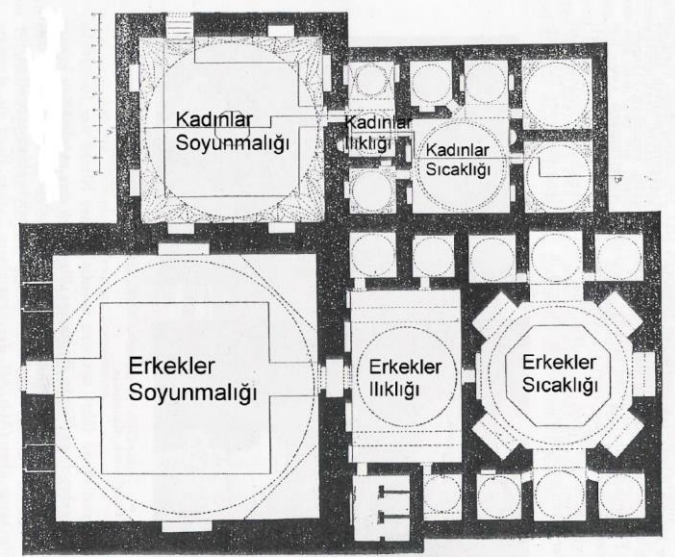

Fotoğraf 60: Tahtakale Hamam'ı Restorasyon Sonrası Genel Görünüm (Kuban, Doğan, 1993)

Tahtakale Hamam’ı İstanbul’un Fatih ilçesi, Rüstem Paşa Mahallesi, Uzun Çarşı Caddesi ile Kantarcı Caddesi'nin birleştiği yerde bulunmaktadır. Hamam’ın bulunduğu semt Bizans döneminde liman ve ticaret merkeziydi. Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul'un fethinden sonra halkın yıkanması ve gelirinin Fatih Camii’ne aktarılması için 15.yy. 1470 yılında inşa ettirdiği tahmin edilmektedir. Şehrin en büyük ve en eski hamamlarından birisidir. Hamamın güneyinde kadınlar kısmı, kuzeyinde erkekler kısmı bulunmaktadır. Her iki kısımda bölümler doğu-batı doğrultusunda sıralanmıştır. Kadınlar soyunmalığı, erkeklerden daha dar ve küçüktür. Hamam daha önce yangın (1726) ve deprem (1894) gibi 2 büyük felaket geçirmiş ve büyük hasar görmüştür.

4.2.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama

4.2.1.1. Mekânsal

Şekil 25: Tahtakale Hamam’ı Glück Tarafından Alınan Rölöve 1917

Erkeler Bölümü;

Soyunmalık kare planlı olup, 17m çapındaki kubbe örtüsüne mukarnaslı tromplarla geçilmiş, sekiz yüzlü bir kasnağa oturtulmuştur. Hamamın özgün girişi Uzun Çarşı Caddesi'nden yapılmaktaydı fakat kapısı yıkılmıştır. Kapı açıklığı yuvarlak kemerli olup, mukarnaslıdır. Bu cephedeki iki pencere güneybatı yönünde sonradan yapılan dükkânlar nedeniyle kapanmıştır. Pencere izleri içeriden gözükmüyor olup yapılan

kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ilıklık planı dikdörtgen planlı olup, basık kemerli bir kapı ile geçiş sağlanır. Sağ ve solunda ikişer hücre bulunmaktadır. Sağ tarafta hela ve usturalık olan kare planlı odalar bulunmaktadır. Sıcaklık bölümü plan şeması en gelişmiş plan şemalarındandır. Dört halvet ve ikisi derin olmak üzere sekiz eyvanlı orta hacim plan şemasına sahiptir. Nişlerin üzerinde yer alan hafif sivri kemerler ve içlerindeki pandantifler üzerine oturan dairesel kasnakla 9m çapındaki kubbeye geçiş sağlanmıştır. Kubbe üzerindeki beş sıra fil gözleri ve tepe noktasındaki fener ile mekân aydınlatılmaktadır.

Kadınlar Bölümü;

Bu hamamın ilginç özelliklerinden biri kadın, erkek girişlerinin aynı cepheden olmasıdır. Ancak kadınlar girişinin orijinali yok olmuştur.[101] Kadınlar Soyunmalığı mevcut girişi güneybatıdaki Kantarcılar Caddesi'ndendir. Geçmiş kaynaklarda kadınlar kısmına beş basamaklı bir merdivenle inildiğini belirtmesine rağmen restorasyon öncesi rölövede bu kapı iptal edilmiştir. Kare planlı mekânda 10.5m çapındaki kubbeye geçiş türk üçgenleri ile sağlanmış. Glück restitüsyon planında görülen seki, nişler ve havuza ait izler görülmemektedir. Güneybatı duvarı kasnağın altındaki hafif sivri kemerli iki pencere ve kasnak üzerinde Türk üçgenleri arasında yer alan hafif sivri kemerli pencere de tuğla ile örülerek kapatılmıştır. Ilıklık bölümüne soyunmalıktan geçilen kısımda hela ve eyvan mekânlarının 2 kubbe ile örtülü olduğu ve ılıklık hızasındaki 3.kubbeli mekâna da sıcaklıktan girildiği Glück'e ait olan planda görülmektedir. Sıcaklık bölümü plan şeması kare planlı, orta mekânın uç kenarlarında genişliğince büyük bir eyvanla derinleştirilmiş, farklı boyutlarda halvetlere sahip değiştirilmiş c tipi planlıdır.

Su deposu ve külhan dikdörtgen planlı olup, erkekler ve kadınlar sıcaklık bölümleri boyunca uzanır. Kot farkı olan döşeme doldurulup hamam ile aynı kota getirilmiştir. Günümüzde Kantarcılar Caddesi'ndeki kepenkli kapının eski külhan girişine denk geldiği tahmin edilmektedir.

[101] Kuban, D. (2007)

4.2.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi

Kadınlar bölümü; soyunmalığı mevcut duvarları derzsiz kesme taştan yapılmış. Kalan dış duvarları derzli kesme taş olup, aralarında 3 sıra tuğla ile hatıl yapılmıştır. Kâgir yığma yapıdır. Soyunmalık kubbesi tuğla örme tekniğinde yapılmış ve kurşun kaplanmıştır. Ilıklık ve sıcaklık bölümleri kubbe ve üst örtüleri yok olduğundan, kiremit kaplı kırma çatı ile kaplanmıştır.

Erkekler bölümü; soyunmalığı mevcut duvarları derzsiz kesme taştan yapılmış. Soyunmalığın 17 m çapındaki anıtsal kubbesi ve trompları süsleyen iyi korunmuş mukarnasları vardır. Soyunmalık kubbesi tuğla örme tekniğinde yapılmış ve kurşun kaplanmıştır.

4.2.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri

1726'daki büyük Tahtakale yangınında, hamamın soyunmalık kısmının yandığı, kadınlar kısmının güneybatı duvarının büyük hasar gördüğü anlaşılmaktadır. 1894 depreminde de yapı hasar görmüştür. 20. yy. başında hamamın oldukça iyi durumda olduğu görülmektedir.[102]

Hamamın özgün planına ait ilk veriler tütün deposu olmadan önce Henri Glück tarafından 1917'de bir plan, bir kesit ve bazı ayrıntılar olarak verilmiştir. Glück zamanında hamamın kullanılıp kullanılmadığına dair bir bilgi yoktu. Ekrem Hakkı Ayverdi 1971 tarihinde ölçü alıp, Glück'e ait olan plan üzerine ekleyerek, ölçü aldıklarını koyu çizgi, alınmayanları nokta nokta olarak gösterdiği planın revize halini paylaşmıştır.

1925 tarihli Pervititch Sigorta Haritaları'ndan Tahtakale hamamının külhan kısmının yıkılmış olduğu, kadınlar bölümü sıcaklığının da kısmen harap durumda olduğu gözükmektedir. 1.Dünya Savaşından sonra Vakıflar İdaresi tarafından satılan hamam yeni sahipleri tarafından uzun süre boş bırakılmış. 1949 yılından itibaren soğuk hava deposu-buzhane olarak, soyunmalık içine dört katlı betonarme ara kat yapılarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir süre peynir deposu olarak da kullanılmış fakat depoya

[102] Kuban, D. (1993-1994).

ulaşımın ve işlevinin zorlaşması sonucunda, perakendeci çarşısı veya özel turistik çarşı olması amacıyla restorasyon çalışmaları başlamıştır.

1988-1992 yılları arasında Doğan Kuban ve Kemal İpek tarafından restore edilerek, çarşı işlevini almıştır. 1993 ve 2003 yılları arasında turizm şirketlerine kiraya verilmek istenen hamam bu yönde talebin olmaması sebebiyle giriş katları oyuncakçı dükkânlarına kiraya verilmiştir. Hamamın erkekler bölümü ılıklık kısmı bir süre kafe olarak kullanılmıştır.

Fotoğraf 61: Tahtakale Hamam'ı Kahvehane-Kafe Kullanımı

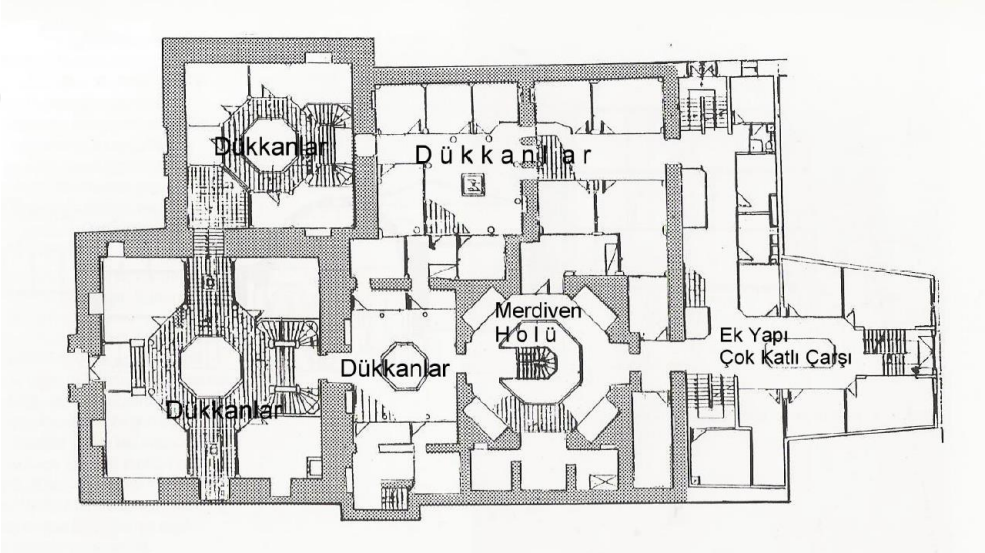
Tahtakale'nin yoğun bir ticaret merkezi olması sebebiyle, 1994 yılında biten restorasyon çalışmalarından 2017 yılına kadar 25 yıllık süre boyunca çarşı işlevi devam ettirmiş. Fakat eserin bulunduğu ticari merkez konumuna göre, dükkânlar istenilen ekonomik getiriyi sağlamamış ve 2017 yılında özel mülk sahipleri tarafından boşaltılmış ve satılığa sunulmuştur. Yapı günümüzde hala satılık ve kullanılmamaktadır.

Fotoğraf 62: Tahtakale Hamam'ı Kantarcılar Cad. Çağdaş Ek Taç Kapı Girişi (Ş.Y.2020)

4.2.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler

Şekil 26: Tahtakale Hamam'ı Restorasyon Projesi Planı

Tahtakale Hamamı özel mülkiyete geçtikten sonra uzun bir süre buzhane ve peynir deposu olarak kullanılmış bu yüzden büyük hasar ve tahribatlara maruz kalmıştır. 1988-1992 yılları arasında Doğan Kuban ve Kemal İpek tarafından restore edilerek, turistik çarşı işlevini almıştır. O zamanın şartlarına göre restorasyonu yapılan hamamda mevcut öğelerinin korunabilmesi bütünde olumlu olmuştur.

Hamam üzerindeki mekânsal değişimleri kısmı de olsa saptayabilmek için, restitüsyon çizimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda tütün deposu olmadan önce yapının ilk çizimleri 1917'de Heinrich Glück tarafından bir plan, bir kesit ve bazı ayrıntılar şeklinde verilmiştir.

1988 yılında yapılan restorasyon çalışmaları ile; restorasyon öncesinde hamamı soğuk hava deposu yapabilmek için soyunmalık içine dört katlı betonarme inşaat yapılmış, düşey ve yatay yeni bir ulaşım sistemi için nitelikli duvarlar delinmiştir. Ayrıca duvarlarda soğuk hava deposu için gerekli tesisat, oldukça kalın mantar kaplama izolasyonu ve üzerine yeniden örülen duvar hamamın bütün nitelikli özelliklerini kaybettirmiştir. Tüm bu muhdes duvar ekleri ve tesisatlar sökülerek kaldırılmış. Eklerden temizlenen hamamda, kadınlar soyunmalığı dışında bir bölümünün kalmadığı, erkekler ılıklığının kubbesinin de yok olduğu görülmüştür. Muhdes ekler temizlendikten sonra, hamam içinde çok zengin bir mukarnas bezeme ve hamamlarda görülmemiş bazı mimari düzenler açığa çıkmıştır.

Fotoğraf 63: Tahtakale Hamam'ı Erkekler **Fotoğraf 64:** Tahtakale Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Galeri Katları (Deniz Alkan, 2015) Soyunmalık Galeri Katları (Deniz A. 2015)

Yeni verilecek çarşı işlevi için erkekler ve kadınlar kısmı soyunmalık bölümüne, bodrum ve galerili iki kat, ılıklığa bodrum ve galerili iki kat, sıcaklık ve su deposu

kısmına bodrum ve bir kat olmak üzere dükkânlar tasarlanmıştır. Ara katların düşey ve yatay taşıyıcıları eskiden kullanılan betonarmeye karşı bu sefer çelik tercih edilmiştir. Bu seçimin sebebi, çelik ile yapıya iletilen yüklerin betonarmeye göre daha az olması ve nitelikli duvarlara verilen zararın azaltılmasıdır.

Erkekler kısmı soyunmalığına eklenen iki ara kat özgün ahşap soyunma hücrelerine referansla yapılmış fakat boyutları daha büyük tutulmuş. Merkezine çağdaş tasarımla yorumlanmış şadırvan eklenmiş. Galeri korkulukları ve soyunmalıklardaki etkiyi yakalayabilmek için katlara yapılan çarşı dükkânlarında da ahşap malzeme düşünülmüş fakat günümüzde plastik ve alüminyum doğramalı vitrinler mevcuttur.

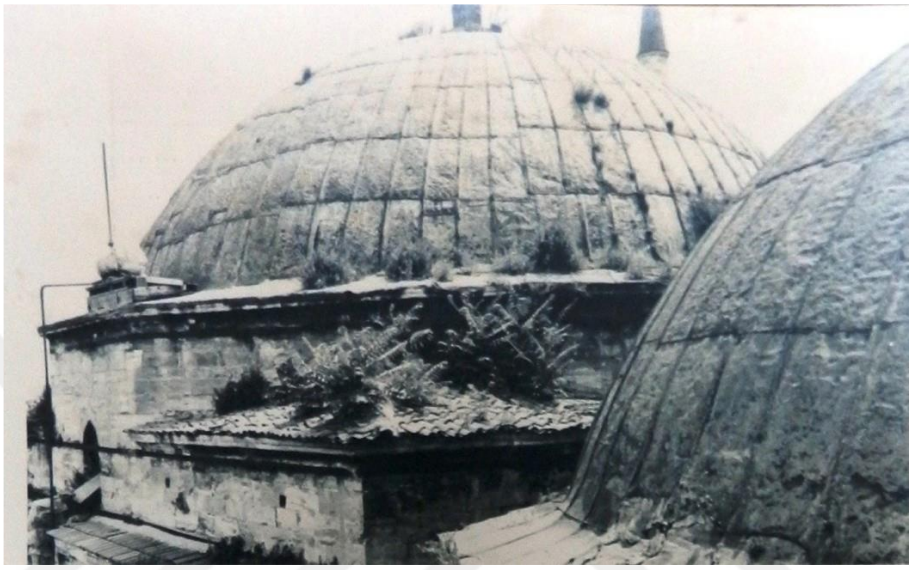
Fotoğraf 65: Tahtakale Hamam'ı Taç Kapının Yıkıldığı Güneydoğu Duvarı Restorasyondan Önce (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4])

Fotoğraf 66: Tahtakale Hamam'ı Taç Kapının Analoji Yapılarak Tamamlanması (Deniz Alkan, Mart 2014)

Glück'in yaptığı rölövede, erkekler girişi planda gösterilmemiştir. Hamam yapısı temizlendikten sonra, giriş duvarının olduğu güneydoğu duvarının orta kısmının yıkılmış, taş ile tamir edildiği, taç kapının olmadığı ortaya çıkmıştır. Yok olmuş ve bilinmeyen yapı öğesi olan taç kapının rekonstrüksiyonunda soyut yorum yapılması, farklı dönem bütünlemesini belirtmesi doğru bir restorasyon müdahale tekniği olmuştur. Ancak hamamın mevcut taş dokusu ile aynı cins taşın kullanılması, taç kapının farklı dönemini algılamayı zorlaştırmış ve taklide kaçmıştır.

Modern bir çarşı işlevinin beraberinde getirdiği ısıtma, havalandırma, aydınlatma ve ses tesisatı gibi birçok soruna alan lazımdı. Bu yüzden hem bu ihtiyaçları gidermek hem de depolar ve daha küçük boyutlu dükkânlar için esas katın altında bir bodrum ilave edilmiştir.

Fotoğraf 67: Tahtakale Hamamı Soyunmalık Kubbelerinde Oluşan Fiziksel ve Biyolojik Sorunlar (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4])

Fotoğraf 68: Tahtakale Hamamı Üst Örtü ve Çağdaş Konik Kubbelerin Dıştan Genel Görünümü (Kuban, Doğan, 1993)

Fotoğraf 69: Tahtakale Hamamı Çağdaş Konik Kubbeleri İçten Görünümü (Ortaylı, İlber, Engin, Vahdettin, Afyoncu, Erhan, 2008)

Erkekler ve kadınlar soyunmalık kubbelerinin yıkılmaya yüz tutmuş çürümüş kurşun kaplamaları ve altındaki harcı sökülerek temizlenmiştir. Kubbeler üzerinde oluşan biyolojik oluşumlar da temizlenmiş. Erkekler sıcaklık kubbesi, mevcutta kalan halvet kubbesi ve eyvan tonozları üzerindeki beton ve muhdes kiremit çatılar, altındaki betonarme katlar yıkılarak yapıdan temizlenmiş. Soyunmalık, sıcaklık kubbeleri kurşun kaplaması ve kubbe fenerleri yeniden yapılarak tamamlanmıştır. Yıkılmış olan erkekler ılıklık kubbesi, izlere göre yeniden örülmüş ve kurşun kaplanmış. Kalıntı veya bir kısmı kalan erkek ılıklık ve sıcaklık halvet kubbeleri ise yeniden aynı teknikle örülerek ve kurşun kaplanarak bütünleme yapılmıştır. Tamamen yıkılan kadınlar ılıklık ve sıcaklık kubbelerine dair bütünleme için hiçbir veriye ulaşılamamış. Böylece bütünleme yapılmayarak, yerlerine çağdaş tasarımlı konik kubbeler yapılmıştır. Betonarme yapılan konik kubbelerin üst örtüsü kurşun kaplanmış ve fenerleri çağdaş yorumla tasarlanmıştır.

Fotoğraf 70: Tahtakale Hamamı Ilıklık ve Sıcaklık duvarlarının üstüne yapılan muhdes katlar (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4])

Fotoğraf 71: Tahtakale Hamamı Kantarcılar C. Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarı Genel Görünüm (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 72: Tahtakale Hamamı Kantarcılar C. Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarı Bütünlemesi (Ş.Y.2020)

Kadınlar ılıklık ve sıcaklık duvarlarının, Kantarcılar Caddesi cephesindeki kısmı, muhdes katlar ve eklerden temizlenmiş, tamamlama yapılması gereken kısımlarda derzli kesme taş ve üç sıra derzli tuğla ile almaşık olarak bütünlenmiştir. Özgün olan iç bükey silme aynı şekilde tuğla olarak tamamlanmış. Silme üzerine yapılan ek duvar, yani kadınlar bölümünün çatı parapeti, çöğerten su olukları ile çatı suyunu tahliye

etmesi amacı ile eklenmiş. Farklı taş malzeme ve teknikte taklitten uzak, dönem farkını belirtir şekilde yapılmıştır.

Fotoğraf 73: Tahtakale Hamamı Çağdaş Ek Çarşı Yapısının Hallaç Abdullah Sokak'tan Girişi Ve Görünümü (Ş.Y.2020)

Hamamın külhan duvarının dışından başlayarak, yok olan külhan ve odunluk kısmı ve hamamın arkada Hallaç Abdullah Sokak'a doğru uzanan arsasında sonradan yapılan yapılar yıkılmış. Hamama bitişik çağdaş ek betonarme karkas dört katlı çarşı binası yapılmıştır. Yapılan çağdaş ek Fatih dönemi yapısı olan Timurtaş Cami'ne de bitişiktir. Girişi Hallaç Abdullah Sokak'tan verilmiş.

Fotoğraf 74: Tahtakale Hamamı Kantarcılar Caddesi Genel Görünümü (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 75: Tahtakale Hamamı Kantarcılar C. Sıcaklık Duvar Ve Çağdaş Ek Birleşimi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 76: Tahtakale Hamamı Çağdaş Ek Yapı Girişi (Ş.Y.2020)

Günümüzde Kantarcılar Sokak'ta ki kepenkli kapının eski odunluk girişine denk geldiği tahmin edilmektedir. Odunluk ve külhan üstüne yapılan bu duvarlar restorasyon projesinde kadınlar bölümü duvarının devamı olarak tanımlanmış ve külhan kısmından sonra, çağdaş ek olarak yapılan çarşının girişi, eski odunluk kapısının yerine yapılmıştır. Ve taç kapı olarak da süslü tasarlanmış.

Fotoğraf 77: Tahtakale Hamamı Külhan Temizlikten Önceki Durumu (K.V.K.K. Arşivi, EK-3[4])

Fotoğraf 78: Tahtakale Hamamı Külhan Duvarı Ve Galeri Boşlukları (Kuban, Doğan, 1993)

Fotoğraf 79: Tahtakale Hamamı Külhan Duvarı Ve Çağdaş Ek Arasında Galeri Boşlukları (Deniz Alkan 2014)

Temizlenen külhan duvarının kalan parçaları ve ortaya çıkan nişler simgesel bir katkı olarak korunmuştur. Duvarlarda hasarlardan dolayı oluşan taş eksilmesi ve erimesinde gerekli bütünleme ve yenilemeler yapılmıştır. Duvarın bilinmeyen bütünleme kısımlarında farklı malzeme tuğla örülerek taklitten kaçınılmış. Hemen külhan bitişiğine yapılan çağdaş ek çarşı yapısının katları ile özgün hamam duvarları, iki uca konan merdiven boşluğu ve iki galeri boşluğu ile birbirinden ayrılmıştır.

Özgün planda erkekler girişi ile aynı caddeye bakan kadınlar girişi çok uzun süre önce yok olmuştur. Kadınlar soyunmalığına Kantarcılar Caddesinden kapı açılmış. Fakat buda restorasyon öncesi tuğla ile kapatılmış. Kapatılan kemerli kapı çalışmalar sırasında tekrar açılmış ve kemerin taş sövesi tamamlanmıştır.

4.2.4. İşlev değişikliğinin Tahtakale Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları

Tahtakale Hamamı İstanbul'un fethi sonrasında yapılan en eski Türk yapılarından biridir ve önemli tarihi geçmişe sahiptir. Özel mülkiyete geçtikten sonra uzun bir süre buzhane ve peynir deposu olarak kullanılmış bu yüzden büyük hasar ve tahribatlara maruz kalmıştır. Bulunduğu bölgenin İstanbul'un en büyük turizm ve ticari merkezlerinden biri olması sebebi ile 1988-1992 yılları arasında Doğan Kuban ve Kemal İpek tarafından restore edilerek, eserin tarihi değeri ortaya çıkartılmış ve turistik çarşı işlevini almasına karar verilmiştir. 1992 yılında biten restorasyon çalışmalarından 2017 yılına kadar 25 yıllık süre boyunca çarşı işlevini devam ettirmiş.

Fakat eserin bulunduğu yerin ticari konumuna göre dükkânlar istenilen ekonomik getiriyi sağlamamış, 2017 yılında özel mülk sahipleri tarafından boşaltılmış ve satılığa sunulmuştur. Yapı günümüzde hala satılık ve kullanılmamaktadır.

Tahtakale Hamamı çarşı fonksiyonunun beraberinde getirdiği birçok problemi bünyesinde yaşamıştır. Ekonomik ve ticari sebeplerle yapılan müdahaleler istenilen sonucu vermemiş. Oluşturulan bodrum ve ara kat dükkânları, külhan bitişiğine yapılan çağdaş ek beklenen ticari getiriyi sağlayamamış, depo alanı olarak kullanılmış veya boş kalmıştır. Durumun en büyük sebeplerinden biri, hamamların özgün tasarımlarının avantaj ve dezavantajları olan üst örtüden gelen doğal ışık ve dışa kapalı cephelere sahip olmalarını göz ardı edilmektedir. Tezin 1.bölümünde de bahsedilmiş olan; yeni işlevler yapının bizlere sağladığı olumlu ve olumsuz olanaklar değerlendirilerek düşünülmeli ve uygulanmalıdır. Bu yüzden tarihi yapılar içlerine sadece istenilenin yapılabileceği bir kabuk olarak görülmemelidir. Sonucunda bodrum kat dükkânları yeterli ışığı alamayıp sergilemeye elverişsiz hale gelmiş, depo ve toptan satış mekânı olarak kullanılmıştır. Çarşı işlevi kapasitesi ve ticareti için yapılan bu kat ilaveleri, hamamın özgün mekânsal bütünlüğünü ve özelliklerini bozmuş fakat tarihi yapıyı bozmaya değecek o ekonomik getiriyi de sağlayamamıştır.

Modern bir çarşı işlevinin beraberinde getirdiği ısıtma, havalandırma, aydınlatma ve ses tesisatı gibi ihtiyaçları gidermek hem de depolar ve daha küçük boyutlu dükkânlar için esas katın altında bir bodrum ilave edilmişti. Hamamın bulunduğu konum sebebiyle Süleymaniye tepesinden Haliç'e doğru akan güçlü yeraltı akıntısına karşı bir alt strüktür ve izolasyon yapılması gerekirdi. Fakat bu durumda göz ardı edilmiş.

Yapılan galeri katlarının depo olarak kullanılması mekân algısını bozmuş, mukarnasların, duvar ve kubbe tuğlalarının su aldığı, rutubet oluşturduğu görülmüştür. Çarşı işlevinin getirdiği saklama alanı ihtiyacını bir süre sonra depolarda karşılayamamış, hamamın duvar ve bezemelerine zarar verecek şekilde üst üste konulmuştur. Kullanıcı hataları saymakla bitmez. Ürün giriş çıkışlarında yapıya zarar verilmiş. Her kiracının kafasına estiği boyutlarda tabela asması, belli bir standarda bağlanmaması mekân algısını bozmuştur.

Restorasyon sonrası çarşı işlevinin aşırı yüklü bir program olması, çevre kirliliği, dış etkenler, yanlış kullanım, vandalizm gibi sebeplerle oluşacak hasarlardan belli dönemlerde yapılacak bakım onarımlarla, az maliyetle yapının korunması sağlanabilirken; uzun süre bakım görmeyen hamamlarda, yüksek maliyetli restorasyon müdahaleleri yapmak gerekmektedir. Bazen de geri dönülemez hasarlara yol açmaktadır. Hamamlara yeni işlev verilmesiyle birlikte gelen bu problem sürekli bakımlarının yapılmamasıdır. Tahtakale Hamamı gibi araştırılan diğer hamamlarında (Mahmut Paşa Hamamı, Hoca Paşa Hamamı) restorasyonundan sonra belli sürelerde bakımlarının yapılmaması sebebiyle bozulma ve hasarlar oluşmuştur. Tahtakale Hamam'ı gibi şahıs mülkiyetinde olan iş yeri ve çarşı işlevli tarihi yapılarda birçok mülkiyet sahibi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yapının bakım ve onarım çalışmalarında ortak karara varılıp, sonuca ilerlenmesi oldukça güçtür. Özel mülk sahibi tarafından belirli periyotlarda bakımları yapılmayan hamamlarda artık sonuna gelindiğinde yüksek maliyetli restorasyon çalışmaları yapılması gerekmekte, fakat çoğu örnekte de mülk sahibinin yetecek maddi gücünün olmaması sorunsalı karşımıza çıkmaktadır. 2017 yılından beri özel mülk sahibi tarafından satılığa sunulmuş olan Tahtakale Hamamı dört yıldır boş ve bakımsız bir halde kaderine terkedilmiş vaziyettedir. Bu gibi durumlarda Vakıfların duruma el atması kamulaştırması, satın alması ya da yap-kirala metoduyla sahip çıkması, bir şekilde eserin yaşatılması gerekmektedir.

Tarihi yapılarda koruma ilkeleri gereği, yapılan çağdaş eklerde hamamın geleneksel konumuna, dengesine ve çevresiyle olan uyumuna zarar vermemesi; yapının önüne geçmemesi ve geri dönüşü olabilen sistemler olması beklenir. Bu bağlamda Tahtakale Hamam'ına yapılan çağdaş ek çarşı yapıları, hamamın külhan kütlesine bitişik betonarme karkas sistem ile yapılması geleneksel konuma, malzeme ve strüktüre uyum sağlamamaktadır.

4.3. HOCA PAŞA (HOCA SİNAN PAŞA) HAMAMI 15.YY

Konum: İstanbul, Fatih, Sirkeci	Değişen İşlevler: Kahvehane, Depo
Plan Tipi: Çifte Hamam	Mevcut İşlev: Soyunmalık Kültür Merkezi, Ilıklık Ve Sıcaklık Çarşı

Fotoğraf 80: Hoca Paşa Hamam'ı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İbb şehir haritası 2020)

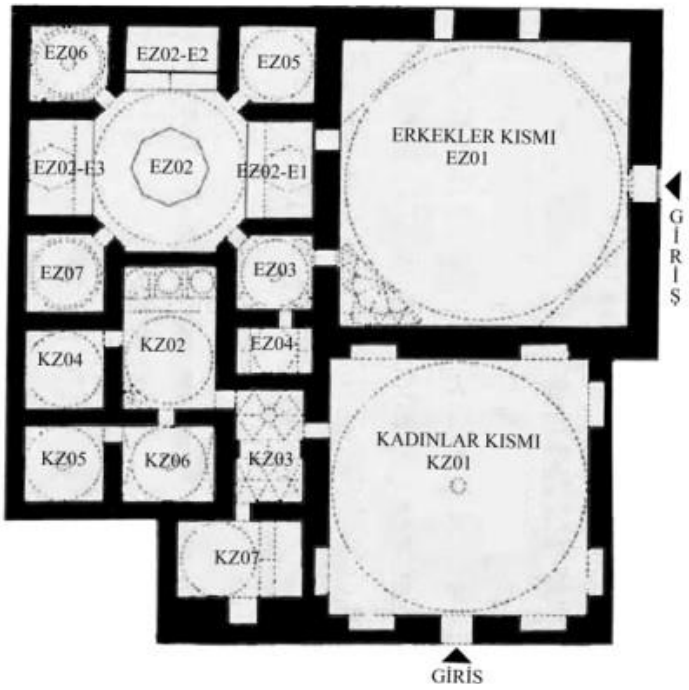

Fotoğraf 81: Hoca Paşa Hamam'ı Hamam Sokak'tan Genel Görünüm (Ş.Y.2020)

İstanbul Sirkeci’de İbni Kemal Caddesi'yle Hoca Paşa Hamam Sokağı'nın birleştiği yerde bulunmaktadır. Büyük bir çifte hamam olarak inşa edilmiş, kitabesi yoktur. Kadınlar kısmı erkekler kısmından daha küçük ölçülerde tutulmuştur. 1865 yılı Hoca Paşa yangınında hasar almış olduğu düşünülmektedir.

4.3.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama

4.3.1.1. Mekânsal

Şekil 27: Hoca Paşa Hamam’ı Restitüsyon Planı (Ayverdi, Ekrem Hakkı, 1974)

Hamam planı erkekler ve kadınlar bölümünde farklılık gösterir. Ekrem Hakkı Ayverdi, muhdes eklerin kaldırıldığı, Hoca Paşa Hamam'ının, özgün halinin tespiti ve sanat tarihi için hamama ait restitüsyon planı hazırlamıştır.

Hamamın erkekler kısmına giriş Hoca Paşa Sokak’tan merdiven ile sağlanmaktadır. Soyunmalık kısmında kubbeye geçiş, sekiz kenarlı olarak yapılan kemer sistemi ile, köşe altlarında mukarnaslar olan beş dilimli alçı bezemelerin olduğu tromplar ile sağlanmıştır. Soyunmalıktan halvet büyüklüğünde bir ılıklık yoluyla göbek taşının olduğu sıcaklığa geçilir. Ilıklık üstünde hela-wc bulunmaktadır. Erkekler kısmı sıcaklığında oldukça derin dört eyvan ve üç halvet odası bulunmaktadır. Sıcaklığı üç eyvanlı ve köşelerde halvetleri olan klasik tiptedir. Kadınlar kısmının bitişik

tarafındaki eyvana derinlik verilmemiş fakat kemer ile belirtilmiştir. Bu eyvan kadınlar kısmındaki mekâna eklenmiş ve genişletmiştir. Halvet hücrelerinin her birinin üst örtüsü kubbedir. Ortada yok olmuş olan göbek taşının olduğu sofanın üst örtüsü de büyük bir kubbedir. Kubbelerin üstlerinde aydınlatma için yapılmış fil gözleri vardır.

Hamamın kadınlar kısmının girişi Hoca Paşa Hamam Sokak'tan sağlanmaktadır. Sokak'tan girişi olan bu kısmın kapısı, 1973 yılında betonarme iki katlı yapılan kahvehanenin girişi olarak kullanılmaktaydı. Bu bölüm uzun süre, önce kahvehane, lokanta, çarşı ve gösteri merkezi olduğu için birçok mimari özelliğini yitirmiştir. Kadınlar kısmının soyunmalık bölümü, erkeklerde olduğu gibi kare planlıdır. Kubbesi mevcut olmayan soyunmalığın kubbeye geçiş öğesi olan Türk üçgenleri mevcuttur. Hacimce erkekler bölümünden küçüktür. Kadınlar kısmında iki bölümlü tonozlu bir ılıklık üzerinden göbek taşına, sıcaklığa geçilir. Bu iki bölmenin helalar, tıraşlık olabileceği ve ılıklığın devamı olduğu düşünülmektedir. Kadınlar kısmı sıcaklık bölümü bir kısmı erkekler eyvan derinliğinden alınarak, sıcaklık dikdörtgen bir mekâna dönüşmüştür. Bu mekânda ana göbek taşının olduğu kısım büyük bir kubbe ile, eyvandan alınan kısım ise dizi halinde üç kubbe ile örtülmüştür. Kadınlar kısmı sıcaklığında ikisi birbirine geçme üç halvet yer almaktadır. Halvetlerden bir tanesi ılıklığa teğet olan diğerlerinden büyüktür.

Erkekler ve kadınlar kısmının soyunmalık kubbesi yok olmuş, yerinde ahşap dört tarafa eğimli alaturka kiremitle kaplı bir çatı ve çatının ortasına ışıklık amacıyla ahşap bir fener yapılmıştır. Ahşap fenerin örtüsü de kiremitle kaplanmış.

4.3.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi

Hoca Paşa Hamamı'nın soyunmalık duvarları horasan harcı ile derzlenmiş, tuğla hatıllı muntazam kesme taştan yapılmış kâgir bir yapıdır. Duvarları dış cidarda iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan oluşan almaşık duvar sistemdir. Soyunmalık duvar, çatı birleşiminde tuğla iki sıra kirpi saçak dış cephede çepeçevre dönmektedir. Kirpi saçaktan sonra yükselen duvarların üstünde, erkekler ve kadınlar soyunmalık kubbeleri yok olmadan önce tuğla tekniği ile yapılmıştır. Erkekler soyunmalığın da kubbeye geçiş, kasnakta oluşan taşırma ile kubbe pandantiflerle, köşeler de altlarında

mukarnaslar olan tromplar ile sağlanmıştır. Kadınlar kısmı soyunmalık bölümünde ise Türk üçgeni ile kubbeye geçilmektedir.

Ilıklıkların ve helaların üst örtüsü tuğladan yapılmış tonoz şeklindedir.

Sıcaklıklardaki halvetler, eyvanlar ve göbek taşının olduğu kısımlar kubbelidir. Bütün tonoz ve kubbeler tuğla örmeden yapılmıştır. Kubbelere ışık almak için cam fanuslar konmuştur. Kemerler tuğladan, dış duvarlar tuğla ve kesme taş olarak almaşık sistem, ara duvarlar kaba yönü taştan yapılmıştır.

4.3.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri

1954 yılında eski eser olarak tescil edilen hamama, Anıtlar Kurulu, 1963 yılında kadınlar bölümüne iki katlı betonarme kat izni vermiştir. 1967 yılında hamamın girişindeki parseller satılıp 2-3 katlı dükkânlar yapılarak hamam cephesini kapadığı; hamamın erkekler kısmının hamam olarak kullanıldığı ve sağlam olduğu, kadınlar kısmının soyunmalık bölümünün ambar, sıcaklık bölümünün çok değişerek iki katlı dükkânlar olarak kullanıldığı, ayrıca külhan ve su deposunun harap ancak kullanılabilir olduğu, Anıtlar Kurulu tarafından tespit edilmiştir. Ayrıca kadınlar kısmının çarşı olarak kullanılabileceği kararı alınmıştır.[103] Kadınlar kısmının soyunmalık bölümüne 1973 yılında yapılan betonarme katlar ilk olarak kahvehane olarak kullanılmış ve sonrasında kadınlar kısmı hamam işlevini tamamen kaybederek lokanta ve kahvehane olarak kullanılmıştır. 1985 yılına kadar erkekler kısmı özgün işlevi olan hamam olarak kullanılmıştır. Koruma Kurulu, 1985'de hamamın tamamının çarşı işlevine dönüştürülmesine izin vermiştir. Böylece hamama yapılan son restorasyon çalışmaları Mimar Yılmaz Yetiştirici tarafından 1991 yılında çarşı işlevine göre başlatılmış 1995 yılında bitirilmiştir. Bu tarihten itibaren çarşı olarak kullanılmıştır. Hamam restorasyon projesi kapsamında erkekler soyunmalığı, ılıklığı, sıcaklığı, sıcaklığına bitişik olan külhan, su deposu ve kadınlar soyunmalığı çarşı olarak işlevlendirilmiştir. Kadınlar sıcaklığı lokanta olarak, kadınlar ılıklığının bir kısmı lokantaya hizmet eden mutfak ve wc olarak işlevlendirilmiştir. Kadınlar ve erkekler sıcaklığının önünde üzeri kapalı bir koridor tasarlanmış ve bu koridora açılan hamam yapısına ek betonarme sıra dükkânlar inşa edilmiştir.

[103] (K.V.K.K. Arşivi, EK 4[2])

Cumhuriyet

TAKVİM 9 ARALIK 1985

HAMAMIN İÇİ — Tarihi Hocapaşa Hamamı'nın içeriden görünüşü. Hamam, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun onayladığı bir proje ile çarşı olarak yeniden düzenleniyor. (ERDOĞAN KÖSEOĞLU)

Tarihi Hocapaşa Hamamı turistik çarşı oluyor

SERPİL GÜNDÜZ

İstanbul'un tarihi hamamları birer birer yok oluyor. İşte bunlardan biri, tarihi Hocapaşa Hamamı. Çarşı olarak yeniden düzenlenmesiyle birlikte, İstanbul'da giderek yok olan tarihi hamamlara bir yenisi daha eklenecek. Tıpkı, Bahçekapı'daki tarihi Yıldız Hamamı'nın üstüne 5-6 katlı bina yapılması gibi. Tıpkı, Tahtakale 'Sabuncuhan Caddesi'ndeki Alaaddin Camii bitişiğindeki tarihi hamamın yıkılarak yerine 5-6 katlı iş hanının yaklaşması gibi..

285 yıldan bu yana hamam olarak kullanılan tarihi Hocapaşa Hamamı turistik amaçlı çarşı olarak yeniden düzenleniyor. Yapı Anıtlar Yüksek Kurulu'nun onayladığı ön proje ile yeniden restore edilecek. 1700'lü yıllarda Ebül Feth Sultan Mahmut Han Haremeyn Sultan Cami Vakfı tarafından yaptırılmış olan "Hocapaşa Hamamı"nın şimdiki sahipleri heykeltıraş **Zerrin Bölükbaşı, Ali Nur Kutmak** ve **Nermin Semra "mezbelelik ve perişan"** durumda dedikleri hamamı, Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kontrolünde yeni bir restorasyonla **"çarşı"** haline getirmek istediklerini, hamam olarak işlevini yitirmiş olan yapının eski eser olarak güzelliğini göstermek istediklerini kaydediyorlar.

Hocapaşa Hamamı'nın kiracıları **Mehmet Coşkun** ve ortakları ise, 100 bin lira kira ile 1971 yılından bu yana işletikleri hamamın **"mezbelelik"** bir durumda bulunmadığını, ancak kadınlar hamamı olarak bilinen bölümünün geçen yıllar içinde eski işlevinin kalmadığını belirterek şöyle konuşuyorlar:

"Anıtlar Yüksek Kurulu'ndan hamamın restorasyonu ile ilgili avan proje çıkmış. İmar Yasası'na göre herhangi bir yer ölçekteki plan esaslarına aykırı maksatlar için kullandamaz. Kullanması için de plan tadili gerekir. Eminönü Belediyesi imar planında değişiklik yapmadan imar, bu projeyi tasdiklemiş. Tasdikleme nedenini de bilmiyoruz. Sirkeci imar planında, burası tarihi Hocapaşa Hamamı olarak gösteriliyor. Hamamın kullanım amacının değiştirilmesi, imar planında değişiklik yapılmasıyla mümkün olabilir."

Hocapaşa Hamamı'nın sahiplerinden heykeltıraş Zerrin Bölükbaşı ise, yapılan çıkmalar ve eklerle birlikte, eski özelliğini yitiren yapıyı, Üsküdar Hamamı gibi alt katı lokanta olmak üzere 2 katlı çarşı şeklinde düzenlemeyi düşündüklerini kaydediyor. Bölükbaşı, tümü 45 parsel olan Hocapaşa Hamamı'nın yarısının hamam olarak işlevini yerine getirmesine karşın, kadınlar hamamı olarak bilinen bölümün, geçen yıllar içinde fırın, kuru temizleme ve berber olarak kullanıldığını ve bu işyerlerinin de, hamamın yeniden düzenlenmesine karşı çıktıklarını söylüyor.

Fotoğraf 82: Hoca Paşa Hamam'ı Cumhuriyet Gazetesi 9 Aralık 1985 Çarşıya Dönüşüm Haberi

2007 yılında projesinden farklı olarak kadınlar kısmının soyunmalık bölümünün galeri boşluğundan merdivenle çıkılarak, erkekler kısmının soyunmalık bölümünün galeri boşluğu kapatılarak, son galeri katı ile her iki bölümün çarşı işlevi iptal edilmiş. Turistik gösterilerin yapıldığı kültür ve sanat merkezi işlevine dönüştürülmüştür.

Günümüzde Hamam Sokak'tan kadınlar soyunmalık kısmı girişinden girilerek bu katta danışma ve ıslak hacimlerin olduğu bölüme ulaşılır, galeri boşluğundan üst kata kadınlar soyunmalık bölümüne çıkılır. Bu kat sergi, turistik satış holü ve içecek barının olduğu yerdir. Kadınlar soyunmalık bölümünden açılan kapı ile erkekler soyunma bölümüne geçilir. Erkekler soyunmalık bölümünün ilave edilen en üst katında, kademeli ahşaptan oturma setleri ve ortada bir sahne platformu oluşturularak, turistik gösterilerin yapıldığı kültür ve sanat merkezi olarak hala kullanılmaktadır.

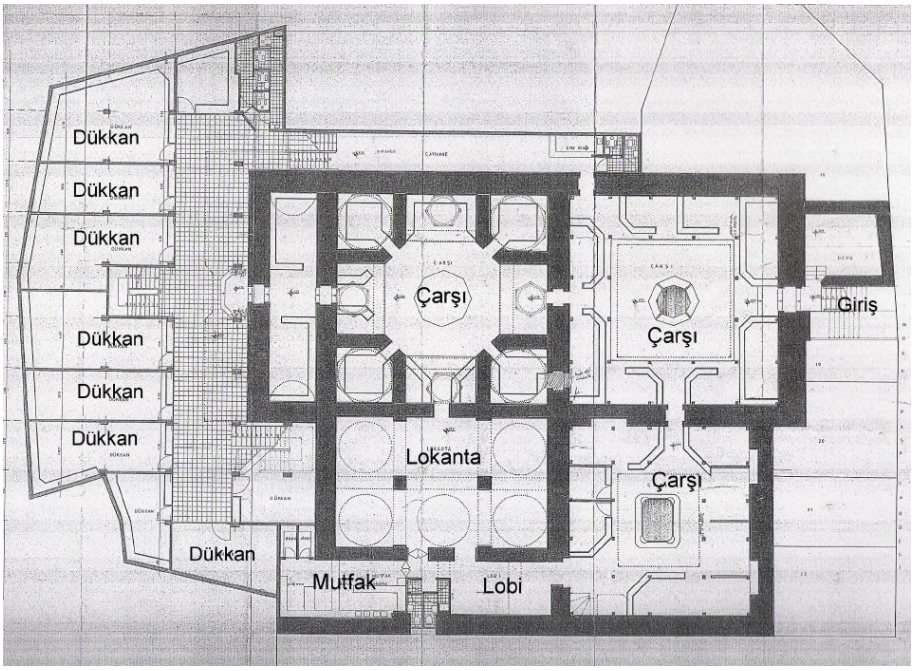
Hamamın çarşı olarak devam edilen kısımlarına, erkekler soyunmalık girişinin olduğu Hoca Paşa Sokak önüne yapılmış çağdaş ek işhanı kapısından girilir. Diğer girişi ise hamamın bahçe kısmına çağdaş ek olarak yapılan Hamam Sokak'taki iş hanı dükkân girişidir. Erkekler ve kadınlar kısmının ılıklık, sıcaklık ve su deposu olan bölümleri

cehennemliklerin olduğu kotta oluşturulan bodrum ve giriş katı olmak üzere bağımsız mekânlar olarak ayrılmış dükkânlar şeklinde çalışır. Kadınlar ılıklığı ve sıcaklığı sokak kotu restoran-kafe olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 83: Hoca Paşa Hamam'ı Hoca Paşa Sokak Erkekler Soyunmalık Giriş Kapısı (Ş.Y.2020)

4.3.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler

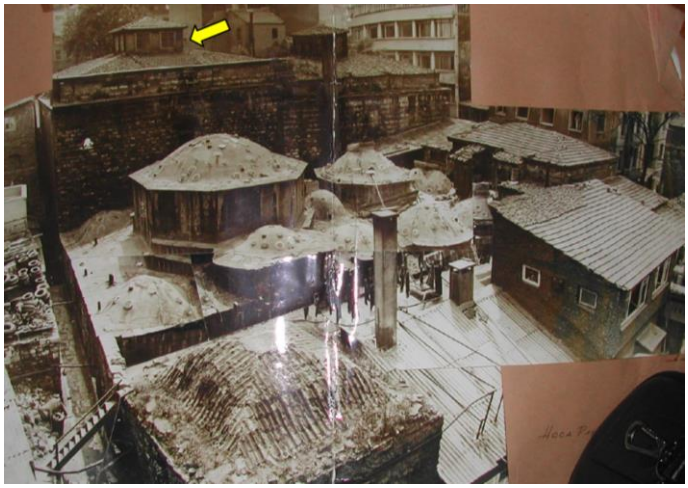
Şekil 28: Hoca Paşa Hamam'ı Restorasyon Projesi Planı

Fotoğraf 84: Hoca Paşa Hamam'ı Kahvehane Olarak Kullanılan Kadınlar Soyunmalık Bölümüne Yapılan Betonarme İki Kat (K.V.K.K. Arşivi, EK-4[1])

Hoca Paşa Hamam'ı özgün işlevini kaybettikten sonra bir süre depo, kahvehane sonrasında çarşı ve kültür-sanat merkezi fonksiyonları ile hayatına devam etmiştir. Restorasyon uygulamaları öncesi ve sırasında olumlu, olumsuz birçok mimari değişime maruz kalmıştır.

Hamamın özgün döşemesinin altına ve üstüne eklemeler yapılarak, işlev kapasitesini arttırmak amaçlı mekânsal alan kazanmak istenmiştir. Döşemelerde yapılan yenileme; soyunmalık bölümlerine üç kat; sıcaklığa, cehennemlik kot yüksekliği de kullanılarak iki kat olmak üzere çarşı işlevine uygun hale getirilmiştir. 2007 yılında soyunmalık üst katlarında galeriler kapatılarak, turistik amaçlı kültür merkezi ve sergi olarak kullanılmıştır. Yeniden yapılan katların düşey ve yatay taşıyıcıları çelik olarak, doğal taş kaplama yapılmıştır. Döşemeler ise demirli hazır bloklar olarak montelenmiş. Yapıya getireceği yük ve özgün duvarlara yapılacak müdahalenin daha az zarar vermesi amacıyla, betonarme sistem yerine çelik taşıyıcının kullanılması yapı için daha az hasar verici olmuş. Erkekler soyunmalık kısmında gösterilerin yapıldığı sahne ve oturma setleri döşemesinde ahşap malzeme uygulanmıştır.

Fotoğraf 85: Hoca Paşa Hamam'ı Yok Olan Soyunmalık Kubbeleri Yerine Yapılan Ahşap Fenerli, Kiremit Çatı

Fotoğraf 86: Hoca Paşa Hamam'ı Restorasyon Sonrası Yapılan Betonarme Kubbe

Özgün hali tuğla malzeme olan kadınlar ve erkekler soyunmalık kubbeleri zaman içinde yok olmuşlardı. Restorasyon çalışmaları öncesi ahşap çatı fenerli, alaturka kiremit kaplı olarak aslına uygun formda olmayarak değiştirilmişti. Uygulamalar başlatıldığında özgüne aykırı ahşap çatı yıkılarak uygun formda olan betonarme kubbe ve çatı feneri inşa edilmiştir. Kurşun olması gereken üst örtü kaplaması yerine kurşun taklitinde ve renginde sıva kullanılmıştır. Kubbe fenerleri sekizgen formda olup üst örtü kubbeleri sıva ile kaplıdır. Kubbelerin yapımında özgün malzeme olan tuğla kullanılmayarak betona yönelmek yine özgüne aykırı bir tutum olmuştur.

1967 tarihli koruma kurulunda alınan kararlar doğrultusunda kadınlar soyunmalık kısmı kahvehane; ılıklık ve sıcaklık kısmı, ambar ve dükkân olarak kullanımında şadırvan, soyunma sekileri ve kabinleri, seki korkulukları, kurnalar, çeşme aynaları olan mimari öğeler hakkında bir bilgilendirme ve betimleme yapılmamıştır. Belli ki bu öğeler çarşı işlevinden önce kaybolmuşlardır. Erkekler kısmındaki şadırvan ve katlı soyunma alanları yok olmuştur. Erkekler ılıklık ve sıcaklıktaki cehennemlik kısmı kullanılıp kazı yapılarak bodrum kat eklenmesi sebebiyle yatayda bulunan göbek taşı ve diğer yıkanma ile ilgili mimari öğeler birkaç kurna dışında yok olmuştur. Çıkan sayılı kurnalar da hamam içinde sergilenmektedir.

Fotoğraf 87: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Sıcaklık Kısmı Temsili Göbek Taşı (Deniz Alkan 2015)

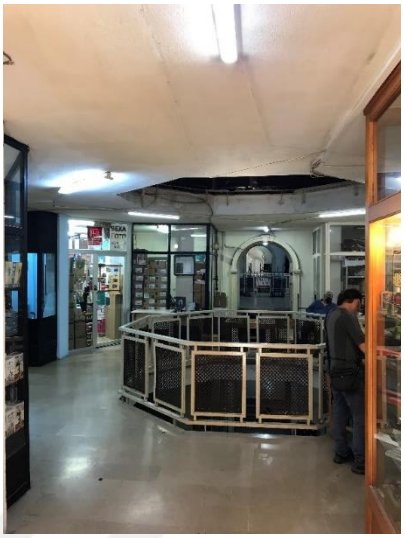

Fotoğraf 88: Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Sıcaklık Kısmı Ortasındaki Havuz (Deniz Alkan 2015)

Temsili göbek taşı bodrum katta, aynı boyutlarda mermer olarak imal edilerek, simgesel olarak sergilenmektedir. Sıcaklık zemin katta göbek taşının olduğu alan, döşemede galeri boşluğu olarak bırakılmıştır. Galeri korkulukları oldukça kalitesiz malzemeden özensiz bir şekilde eklenmiş. Halvetler dükkânlara çevrilmiş, döşemede açılan merdiven boşlukları sayesinde bodrum kat ile giriş katı dükkân içinde birbirine bağlanmıştır. Dükkânların ara bölücü vitrinleri plastik veya alüminyum malzeme doğramalardan yapılmış. Hem malzeme hem de tasarım olarak tarihi yapı ile bağdaşmamaktadır.

Fotoğraf 89: Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Sıcaklığı Sekizgen Galeri Boşluğu Ve Korkuluk (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 90: Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Soyunmalığı Sekizgen Galeri Boşluğu Ve Korkuluk (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 91: Hoca Paşa Hamam'ı Erkekler Sıcaklığı Dükkân Olan Eyvan Ve Halvetler (Ş.Y.2020)

Hamamın cehennemlik kısımları kadınlar bölümünde restorasyondan çok önce yapılan betonarme katlardan dolayı zaten yok olmuştur. Erkekler bölümünde ise hamamın bulunduğu arazi değeri ve ticari amaçla cehennemlik yüksekliği kullanılarak bodrum kat elde edilmiş. Çarşı işlevinin getirdiği ekonomik dükkânlar olarak kullanılması düşünülmüştür. Fakat Tahtakale Hamamı gibi Hoca Paşa hamamında da bu alanların

boş ya da depo olarak kullanıldığı görülmektedir. Hamamın özgün mekânsal şeması bozulmuş fakat tarihi yapıyı bozmaya değecek o ekonomik getiri de sağlanamamıştır.

Çarşı işlevinin getirdiği olumsuz mimari etkiler, duvarlar üzerinde de oldukça görülmüştür. Kadınlar ve erkekler soyunmalığı arasındaki duvarda üzeri kemerli geçit açılmış ve çarşı içinde birbirine geçiş sağlanmıştır. Sıcaklık bölümü halvet kapıları yanında ikinci kapılar açılmış, bazı yerlerde duvarlar kaldırılmış ve eyvan sivri kemerleri altı plastik veya metal doğramalar ile kapatılarak dükkân haline getirilmiştir. Ve tarihi yapıya yakışmayan görüntü kirliliği içerisindedir.

Fotoğraf 92: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kahvehane Girişi (K.V.K.K. Arşivi, EK-4[1])

Fotoğraf 93: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Bitişiğindeki 2 Katlı Dükkânlar (K.V.K.K. Arşivi, EK-4[1])

Fotoğraf 94: Hoca Paşa Hamam'ı Bütünleme Yapılan Sıcaklık Duvarında Sonradan Açılan Vitrin (Ş.Y.2020)

Hamam Sokak'ta kadınlar sıcaklık önü; ılıklık, hela ve tıraşlık mekânlarının üzerine yapılan iki katlı dükkânlar yıkılmış. Yıkılan dükkânlarla zarar gören duvarlar, sıcaklık kubbeleri yüksekliği kotunda almaşık olarak tamamlanmıştır. Tamamlanan duvara daha sonra dükkân-lokanta için dışardan kapı ve vitrin açılmıştır. Muhdes dükkânların yapımı sırasında yok olan ılıklık bölümü; erkekler kısmında çarşı içinden girişi olan dükkân, kadınlar kısmında ise lokanta olarak kullanılan bölüme dahil edilmiştir.

Fotoğraf 95: Hoca Paşa Hamam'ı Güneybatı Erkekler Soyunmalık Duvarı (Ş.Y.2020)

Hoca Paşa Sokak üzerinde hamamın güneybatı silueti önüne yapılan dükkânların arasında kalan cephesinde, duvar temizliği ve bütünlemesi yapılması için uygun bir yer olmadığı için uygulama yapılmamıştır.

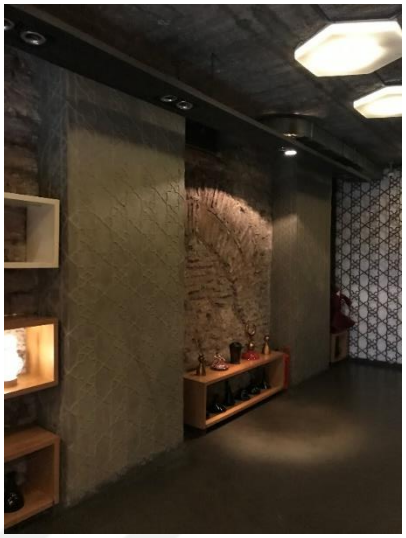

Fotoğraf 96: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalığı, Kültür M. Giriş Kapısı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 97: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalığı Hamam Sokak (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 98: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kültür Merkezi, Danışma Ve Karşılama (Ş.Y.2020)

Hoca Paşa Hamam'ı onaylı projesinde olmadığı halde 2008 yılında kültür-sanat merkezi işlevini almıştı. Hamam sokak kadınlar kısmı soyunmalıktan girilen turistik amaçlı kültür merkezi ve sergi girişinde solda karşılama lobisi ve kadınlar sıcaklıktaki kemerinin içine konan bir lavabo ünitesi ile çağdaş tuvaletler eklenmiştir.

Fotoğraf 99: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kültür M. Girişi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 100: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Kemer İçi Lavabo (Ş.Y.2020)

Galeri boşluğu kapatılmış ve aşağıdaki çarşı katı ile olan ilişkisi kesilmiştir. Boşluktan yukarı çıkan ahşap merdiven ile üst katta kadınlar soyunmalık kubbesinin altında oluşan ara kata çıkılır. Merkezin bu katında sergi holü, hediyelik eşya satış alanı ve gelen turist guruplarına hizmet eden içecek barı mevcuttur.

Fotoğraf 101: Hoca Paşa Hamam'ı Kadınlar Soyunmalık Cafe-Sergi Alanı ve Sergi Aydınlatması İçin Duvarlarda Oluşturulan Çelik Kasnak

(www.hodjapasha.com 2015)

Fotoğraf 102: Hoca Paşa Hamam'ı Gösteri ve Etkinlik Merkezi

(www.hodjapasha.com 2015)

Kubbeye geçişin türk üçgenleri ile sağlandığı bu mekândan, erkekler soyunmalık kısmına açılan kapı ile geçilir. Bu mekân çeşitli gösterilerin yapıldığı amfi tiyatro gibi

ortada bir sahne, etrafında seyir için oluşturulan oturma setleri bulunur. Soyunmalığın kare planından dolayı köşelerde tromplar kullanılarak sekiz kenarlı sivri kemerlere ve kemerlerden pandantiflerle kubbe kasnağına geçiş sağlanmaktadır. Duvarlarda yeni işlev gereği eklenen sergi panoları ve panoların aydınlatılması için çelik bir çerçeve geçirilmiştir. Dekorasyon için duvarlara demir halkalar ve uçlarına süsler asılmıştır. Bu kısımda duvarlarda oldukça zarar görmüştür. Erkekler soyunmalığı özgün kubbe fenerinden gelen doğal ışık kullanılmamış, üzeri kasnak boyunca kapatılmıştır. Sahne aydınlatmasının sağlanması ve spot ışıkları asmak için daire şeklinde bir çerçeve yapılarak duvarlara asılmıştır. Kadınlar soyunmalığında ise kubbe fenerine asılan avize ile aydınlatma sağlanmaktadır.

4.3.3.1. Çağdaş Ek

Hoca Paşa Hamamı çağdaş ekler konusunda çeşitli uygulamalara maruz bırakılmıştır. Yok olan külhan ve su depolarının olduğu hamam arsasına, çarşı işlevinin devamı niteliğinde çağdaş ekler yapılmış. Bir kısmı yıkılmış olan su deposuna bitişik olarak, sıcaklık kubbelerinin başladığı kotu geçmeyecek şekilde bodrum kat ve tek katlı çağdaş çarşı dükkânları yapılmıştır. Tek katlı ek yapının çarşı girişi Hamam Sokak üzerinden verilmiş.

Fotoğraf 103: Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Çarşı Yapısının Hamam Sokak'tan Girişi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 104: Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Restoran Girişi (Ş.Y.2020)

Hamamın kadınlar sıcaklık hizasından geri çekilerek, arka planda kalacak şekilde tasarlanmıştır. Bütün çağdaş ek yapılarında, hem tasarım hem de malzeme olarak dönem farkını belirtmek amacıyla hamam cephesinden farklı cephe malzemesi kullanılması gerekmektedir. Buradaki ek de sıcaklık kubbelerin başladığı kotu geçmemesi hem de sokak siluetin de özgünden geri planda bırakılarak öne geçmesi engellenmiş olsa da, cephe kaplamasında taklitten kaçınılmamıştır. Projesinde cephesi sıva kaplı olduğu halde, sıcaklık cephesindeki gibi taş tuğla almaşık duvar taklidi kaplama olarak bitirilmiştir. Hamam parselinin arka bahçesine bitişik arsada ise altı katlı bir bina yapılmıştır.

Fotoğraf 105: Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Yapısından Hamama Geçiş (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 106: Hoca Paşa Hamam'ı Çağdaş Ek Bina İle Hamam Arasında Olan Galeri Boşlukları (Deniz A.2015)

Ek çarşı yapısından, hamamın su deposu duvarında açılan kapı ile hamama geçiş sağlanmıştır. Ek bina hamam yapısından koparılmak için, su deposu duvarı boyunca galeri boşlukları bırakılmıştır.

4.3.4. İşlev Değişikliğinin Hoca Paşa Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları

Önemli tarihi geçmişe sahip olan Hoca Paşa Hamamı, bulunduğu bölgenin İstanbul'un en büyük turizm ve ticari merkezlerinden biri olması sebebi ile çarşı işlevini ardından kültür merkezi işlevini almıştır. 1995 yılında biten restorasyon çalışmalarından günümüze kadar olan 26 yıllık süre boyunca çarşı işlevi devam ettirmiştir. Çarşı fonksiyonunun beraberinde getirdiği birçok problemi de bünyesinde yaşamıştır.

Çarşı işlevi verilen Hoca Paşa Hamamı'nda ekonomik ve ticari sebeplerle yapılan müdahaleler istenilen sonucu vermemiştir. 1.00 metre yüksekliğindeki cehennemlik galerileri yok edilerek oluşturulan bodrum katlarında tasarlanan dükkânlar istenilen ticari getiriyi sağlayamamış, depo alanı olarak kullanılmış veya boş kalmıştır. Bu durumun en büyük sebeplerinden biri, hamamların özgün tasarımlarında üst örtüden gelen doğal ışık ve dışa kapalı cephelere sahip olmalarıdır. Bunun sonucunda bodrum kat dükkânları yeterli ışığı alamayıp sergilemeye elverişsiz hale gelmiş ve depo, toptan satış mekânı olarak kullanılmıştır. Çarşı işlevi kapasitesi ve ticareti için yapılan bu kat ilaveleri, hamamın özgün mekânsal bütünlüğünü ve özelliklerini bozmuş aynı zamanda tarihi yapıyı bozmaya değecek o ekonomik getiriyi de sağlayamamıştır.

Restorasyon sonrası çarşı işlevinin aşırı yüklü bir program olması, çevre kirliliği, dış etkenler, yanlış kullanım, vandalizm gibi sebeplerle oluşacak hasarlardan belli dönemlerde yapılacak bakım onarımlarla, az maliyetle yapının korunması sağlanabilirken; uzun süre bakım görmeyen hamamlarda, yüksek maliyetli restorasyon müdahaleleri yapmak gerekmektedir. Bazen de geri dönülemez hasarlara yol açmaktadır. Hamamlara yeni işlev verilmesiyle birlikte gelen bu problem sürekli bakımlarının yapılmamasıdır. Hoca Paşa Hamam'ı gibi araştırılan diğer hamamlarında (Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı) restorasyonundan sonra belli sürelerde bakımlarının yapılmaması sebebiyle bozulma ve hasarlar oluşmuştur. Hoca Paşa Hamam'ı gibi şahıs mülkiyetinde olan iş yeri ve çarşı işlevli tarihi yapılarda birçok mülkiyet sahibi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yapının bakım ve onarım çalışmalarında ortak karara varılıp, sonuca ilerlenmesi oldukça güçtür.

Tezin 1.bölümünde de bahsedilmiş olan; yeni işlevler yapının bizlere sağladığı olumlu ve olumsuz olanaklar değerlendirilerek düşünülmeli ve uygulanmalıdır. Hoca Paşa

Hamamında Erkekler soyunmalığı özgün kubbe fenerinden gelen doğal ışık kullanılmak istenmemiş ve üzeri kasnak boyunca kapatılmıştır. Sahne aydınlatmasının sağlanması ve spot ışıkları asmak için daire şeklinde bir çerçeve yapılarak duvarlara asılmıştır. Bu yüzden tarihi yapılar içlerine sadece istenilenin yapılabileceği bir kabuk olarak görülmemelidir.

Tarihi yapılarda koruma ilkeleri gereği, yapılan çağdaş eklerde hamamın geleneksel konumuna, dengesine ve çevresiyle olan uyumuna zarar vermemesi; yapının önüne geçmemesi ve geri dönüşü olabilen sistemler olması beklenir. Bu bağlamda Hoca Paşa Hamam'ına yapılan çağdaş ek çarşı yapıları, hamamın kütlesine bitişik betonarme karkas sistem ile yapılması ve yapı cephesinde kullanılan taklit kaplama nedenleri ile geleneksel konuma, malzeme ve strüktüre uyum sağlamamaktadır.

4.4. SAMATYA – YAKUP AĞA HAMAMI 16.YY 1545

Konum: İstanbul, Fatih, Samatya	Değişen İşlevler: Zımpara fabrikası, Dökümhane, Atölye, Marangoz, Elektrikçi, Toka imalatçısı, Market
Plan Tipi: Çifte Hamam	Mevcut İşlev: Soyunmalık bodrum katı Market, Kalan kısımların restorasyonu devam ediyor

Fotoğraf 107: Ağa Hamam'ının Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İBB şehir haritası 2020)

Fotoğraf 108: Ağa Hamam'ı Restorasyon Sonrası Genel Görünüm 2014 (Demirdal M.)

Ağa Hamam'ı Samatya' da Org. Abdurrahman Nafiz Gürman Caddesi ile Cambaziye Mektebi Sokak kesişimin de yer almaktadır. Kapıağası Yakup Ağa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan hamamda, yapım tarihi iki farklı şekilde belirtilmiş; Mermi Haskan 1545, Aptullah Kuran ise 1547 yıllarından bahseder. Adsız Risale'de Sulu Manastır'da Kapu Ağası Yakub Ağa Hamamı olarak geçmektedir. Hamamın geliri, Yakup ağanın Kadıköy'deki deniz fenerine ve Eyüp'teki mektebine vakfedilmiştir. Hamam 16.yy mimari ve sanat özelliklerini göstermektedir. Çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Kadınlar ve erkekler bölümleri birbirinin simetriği olup, külhan bölümü ikisinin arasındadır. Eskiden erkekler bölümünün yanında havuzlu bir bahçe bulunmaktaydı. 1940 yıllarına kadar aralıklarla işlevini sürdürmüş, İstanbul'un en güzel hamamlarından biridir.

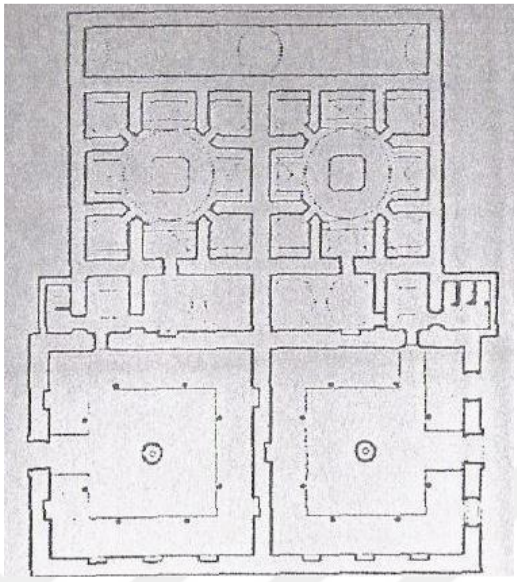
4.4.1. Restorasyondan Önceki Mimari Tanımlama

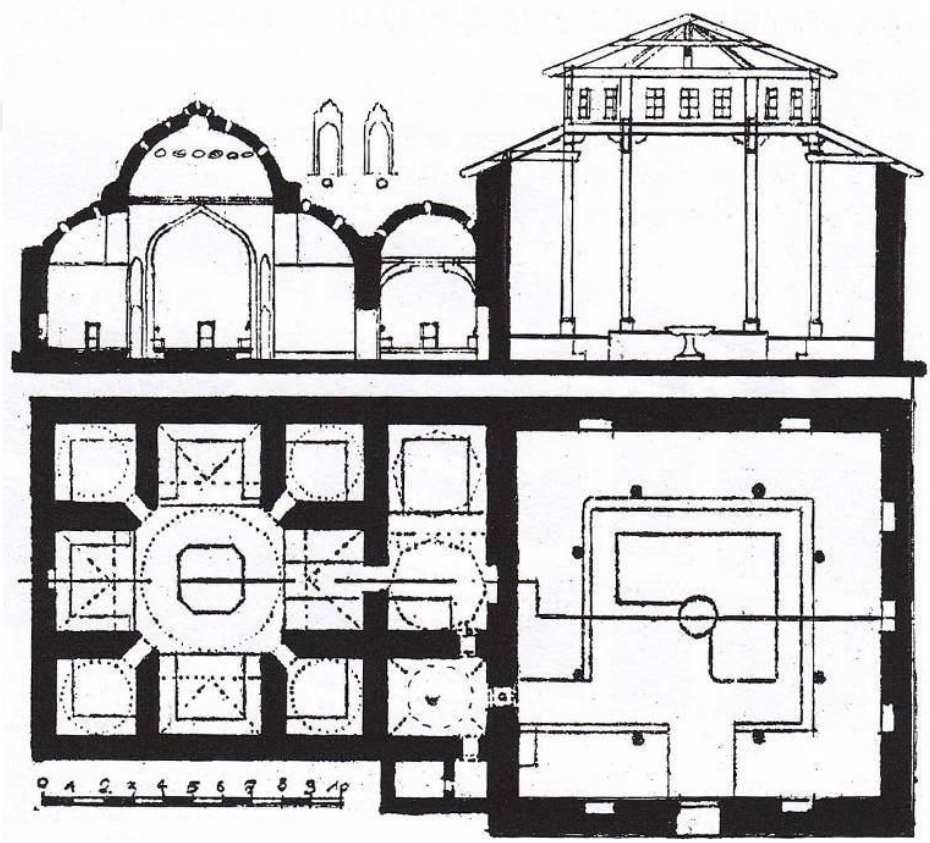
Fotoğraf 109: Ağa Hamamı Gravürü, Thomas Allom Tarafından Yapılan

Ağa Hamam'ı birçok çalışmaya konu olmuştur. 1834'de İstanbul'a gelen ünlü İngiliz Ressam Thomas Allom hamamdan oldukça etkilenince, yapının camekân kısmının gravürünü yapmıştır. Alman mimar Heinrich Glück ise 1916-1917 yıllarında İstanbul hamamlarını inceleme kapsamında, hamamın harap olan erkekler kısmına girememiş, ancak kullanılmayan kadınlar kısmının plan ve kesitini çizebilmiştir.

4.4.1.1. Mekânsal

Şekil 29: Ağa Hamamı Özgün Planı (agahamam.com)

Şekil 30: Ağa Hamamı Heinrich Glück Tarafından Çizilen Plan, Kesiti (Haskan M. N.,1995, İstanbul Hamamları)

Ağa Hamam'ı, çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Kadınlar ve erkekler bölümünde aynı plan şemasına sahip, haçvari 4 eyvanlı, 4 köşe halvetli sıcaklık plan tipi kullanılmıştır. Kadınlar bölümünün mahalleri hamamın batısında, erkekler bölümünün mahalleri ise hamamın doğusunda sıralanır. Kadınlar ve erkekler bölümü birbirine bitişik konumda, boyutları birbirine yakındır.

Soyunmalık

Hamamın soyunmalık mahallerine geçiş kadınlarda yapının doğu cephesinden, erkeklerde ise hamamın batı cephesinden sağlanmaktadır. Soyunmalık bölümlerinin ne kadar gösterişli olduğu Allom'un gravüründe açık biçimde bellidir. H.Glück kitabında soyunmalığın 13,50-13,50m boyutlarında kare bir mekân olduğundan bahseder. Kadınlar soyunmalığının her duvarında iki-üç niş bulunduğu söylenmiş fakat nişlerden sadece kuzey duvarında olan kalmıştır. Gravürde görülen soyunma bölümü, kendi içinde daire halinde sıralanmış sütunlara sahip, ortasında fıskiye havuzu bulunmaktadır. Semavi Eyice, Glück tarafından yapılan çizimlerin hamamın mimarisi ile çok uyuşmadığını düşünmektedir. Esasında kubbe ile örtülmüş olan soyunmalık kubbelerinin 1766 depreminde yıkılıp, bunun yerine ahşap çatı yapılmış olabileceğini söyler. Yani özgünde mahalin üstü sivri kemerler üzerine oturmuş, bezemeli süslemeli geçişlere sahip kubbe ile örtülüdür.

Ilıklık

Kadınlar ve erkekler bölümünün ılıklığı üç bölümden oluşur. Ilıklık mahallerinin dış cepheye bakan kısmına hela diğer tarafına tıraşlık hücreleri yerleştirilmiştir. Soyunmalıktan girilen kısmın üzeri aynalı tonoz, sıcaklığa geçilen kısmın üzeri ise iki kubbe ile örtülmüştür. Glück rölövesine göre ana iki kubbeli kısım Bursa kemeri ile birbirinden ayrılmış.

Sıcaklık

Her iki bölümün sıcaklığı 4 köşe halvet ve 4 eyvanlı (1'i giriş eyvanı olmak üzere) haçvari A plan tipindedir. Sıcaklık bölümlerinin ne kadar gösterişli olduğu Allom'un gravüründe açık biçimde bellidir. Ana mekânın ortasında göbek taşı bulunur. Eyvanların üzeri yarım tekne tonoz, halvetlerin ve ana mekânın üzeri kubbe ile örtülmüştür. Kubbe kasnağı mukarnaslıdır ve geçiş pandantifler ile sağlanmıştır.

Kubbe üzerinde ortada sekizgen bir aydınlatma feneri ve çevresinde beş sıra sekizer adetten, kırk tane altı köşeli yıldız şeklinde filgözü bulunmaktadır. Ana kubbede bulunan fil gözleri mekânı aydınlatmaktadır. Üzerleri sıvalıdır.

Hamamın külhan-su deposu kadınlar-erkekler sıcaklığının doğu duvarına bitişiktir. Tek bir külhan her iki bölüme de hizmet vermektedir. Külhan örtüsü beşik tonoz, su deposu tonoz örtülüdür.

4.4.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi

Ağa Hamam'ının sürekli taşıyıcıları olan duvarlar özgünde moloz taştan yapılmıştır. Kubbelerin üzerine oturduğu duvarlar, hamamın diğer duvarlarına göre daha kalındır. Dış cepheleri de moloz taş olup, iç duvarları horasan harcı ile sıvanmıştır. Hamam genelinde sıcaklıkta sivri kemer kullanılmış. Ilıklık kubbeleri Bursa kemeri ile taşınmaktadır. Soyunmalıkta ise kadınlar özgün girişinde basık kemer, diğer tüm kapılarda sivri kemer kullanılmış. Pencereler sivri kemerlidir. Kubbelere geçiş pandantifler ile sağlanmış, üzerleri sıvalıdır.

4.4.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri

Mimar Sinan tarafından 1547'de yaptırılan Samatya'daki Kapıağası Yakup Ağa Hamamı, I. Dünya Savaşı yıllarındaki olumsuz ekonomik şartlardan etkilenerek faaliyetleri kesintiye uğratılmış, sonrasında yeniden faaliyete geçirilerek 1940'a kadar çalıştırılmıştır. Bu tarihten sonra kapanan hamam binası bir süre zımpara fabrikası sonrasına dökümhane ve atölye olarak kullanılmıştır. 1910 yılında ön kısmı yıktırılarak yerine dükkânlar eklenmiştir. Caddeye bakan bu dükkânlar kömür deposu olarak kullanılmış. Döküm atölyelerinin yanı sıra marangoz, elektrikçi, toka imalatçısı olarak da kullanılmış. Hamam, 1980'li yılların ortasında tamamen boşaltılmış ve kaderine terk edilmişti.

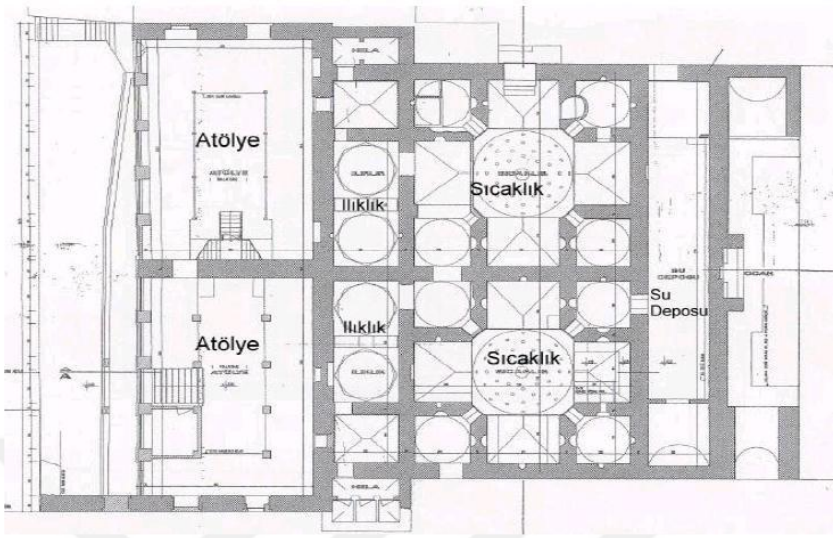
1987 yılında İşadamı Necati Polat ile Bahri Oral tarafından avukat Fani Motola'dan yüklü bir para karşılığında satın alınmış. Hamamın restorasyon proje çizimi 1990 yılında ilk olarak Mimar İlban Öz'e yaptırılmış, Öz rahmetli olunca Halil Onur projeyi devam ettirmiştir.

1992’de yapı ruhsatı alınarak 1995’te restorasyonuna başlanan eserin yeniden ihyası için mülk sahipleri kişisel çabaları ile çalışmalara başlamıştır. Giriş kapılarının olduğu kaldırımda caddeye bakan kaçak dükkânlar yıktırılmış. 1910 yılında yıkılan cephe yerine, 2.8.1990'da alınan 2024 sayılı kararla, cadde ile hamam arasına 4-5 katlı yeni bir yapı inşasına izin verilerek, yapının taş dokusuna zıt bir taş malzemeyle ve farklı bir mimari tarzla cephesi ve çatı feneri yeniden tasarlanmıştır. Soyunmalık bölümlerine betonarme ara katlar eklenmiştir. Yol kotundan hesaba katılarak, soyunmalıkların altında bir bodrum kat oluşturulmuş, külhan duvarının önüne ise sıra dükkânlar yapılmıştır.

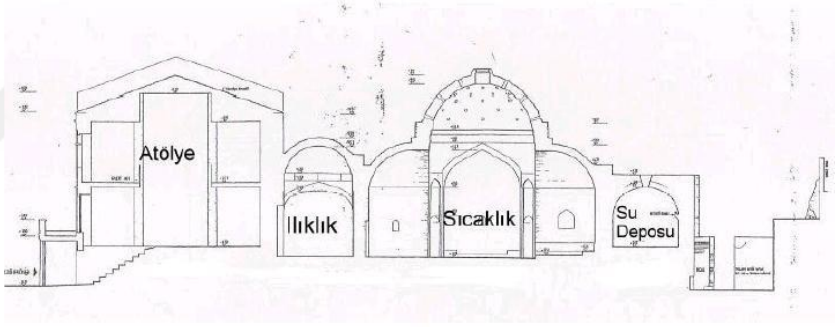
Hamam, geleneksel dokusu bozulmamış bir bölgede olması ve turistik açıdan da önemli bir merkezde bulunması nedeniyle çarşı-lokanta olarak yeniden işlevlendirilmesi planlanmıştır.

Necati Polat’ın söylediklerine göre; Çalışmalar devam ederken restorasyon parasının denkleştirilmesi için tarihi hamamın ön tarafı bir markete kiraya verilmiş, geliri tamamı ile çalışmalara harcanmıştır. Projenin dış restorasyonu 2008’de tamamlanmıştır. Hamamın iç restorasyonu mülk sahiplerinin ekonomik sebeplerinden dolayı tamamı ile bitirilememiş. 2016 yılında Ağa Hamamı satışa çıkartılmıştır. Günümüzde akıbeti hala belli değildir. Yalnızca soyunmalık bölümünün altındaki bodrum kat birleştirilmiş halde büyük bir market olarak kullanılmaktadır.

4.4.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler

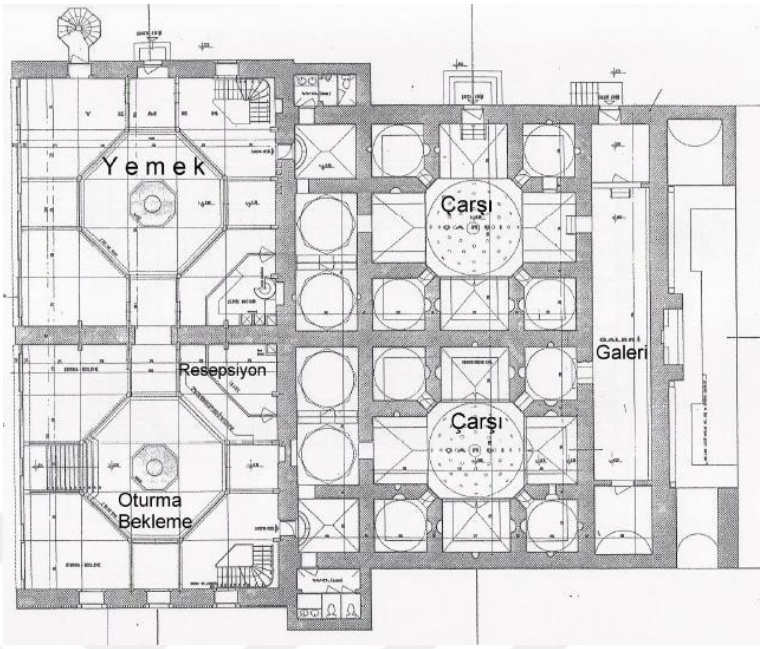
Şekil 31: Ağa Hamamı Atölye Olarak Kullanımındaki Planı (Onur, 1991)

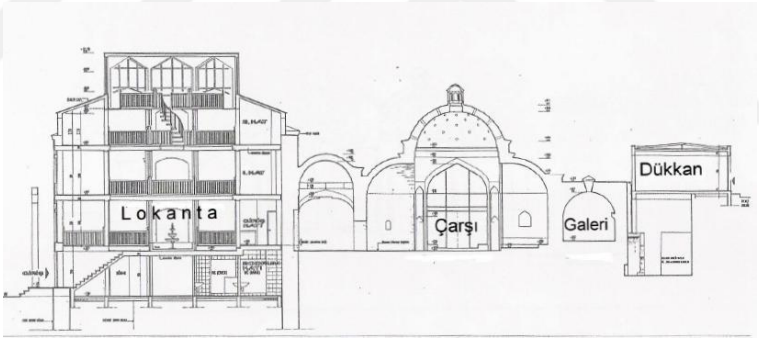
Şekil 32: Ağa Hamamı Atölye Olarak Kullanımındaki Kesiti (Onur, 1991)

Hamamın yeniden işlevlendirilme projesi Halil Onur ve İlban Öz tarafından hazırlanmış, 1992'de yapı ruhsatı alınarak 1995'te restorasyonuna başlanmıştır. Hamam restorasyon projesi kapsamında çarşı-lokanta olarak işlevlendirilmiştir.

Ağa Hamam'ında yapılan en önemli değişikliklerden biri 1910 yılında Aksaray - Samatya yolunun açılması sırasında ön cephesinin yıkılarak 3.50 metre geride dönemin moda akımlarına göre bir cephe yapılmasıdır. Bu dönem hamam imalathaneye çevrilmiş. İmalathaneye çevrildiği sırada soyunma kısımlarına katlar yapılmış, yıkanma kısımlarında çeşitli bölümlerin duvarları açılmış ve kapanmış, kurna ve mermer döşemeler kaldırılmıştır.

Şekil 33: Ağa Hamamı Restorasyon Projesi Planı

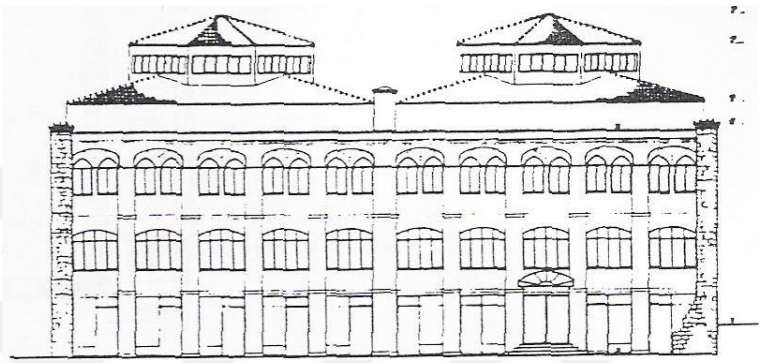

Şekil 34: Ağa Hamamı Restorasyon Projesi Kesiti

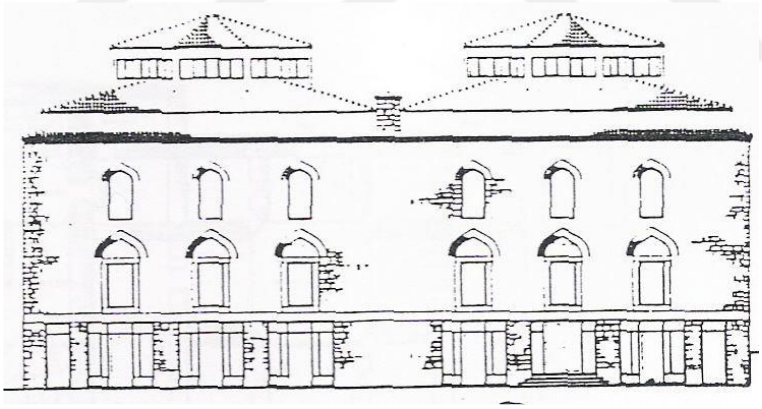

Fotoğraf 110: Ağa Hamamı Restorasyon Sonrası Görünümü 2021 (Cenan T.)

1995 restorasyon projesi ile 3,5 metre geri alının hamam ön cephesinin özgün yerindeki mevcut temelleri üstünde yapılması, iç mekânlarının ve dış cephe oranlarının eski durumuna getirilmesine karar verilmiştir. Özgün olarak kalabilmiş olan eski bölümler restore edilerek korunmuş, yeni yapılan bölümler ise günümüzde yapıldığını gösteren bir anlayışla ele alınmıştır. Ön cephe çalışması için Koruma Kuruluna üç ayrı öneri sunulmuştur. Bunlar;

Şekil 35: Ağa Hamamı Ön Cephe Restorasyon Önerisi 1 (Halil Onur, 1991, s.276)

Şekil 36: Ağa Hamamı Ön Cephe Restorasyon Önerisi 2 (Halil Onur, 1991, s.276)

Şekil 37: Ağa Hamamı Ön Cephe Restorasyon Önerisi 3 (Halil Onur, 1991, s.276)

Fotoğraf 111: Ağa Hamamı Ön Cephesi (Mehmet Dilbaz 2019)

Önerilerden 1.'sinde 1910 yılında yapılmış olan cephenin eski yerine alınarak, öne yapılması düşünülmüştür. 2. öneride var olan özgün yan cephe gözetilerek ve İstanbul'daki diğer Mimar Sinan Hamamları incelenip karşılaştırma çalışması yapılarak rekonstrüksüyon yoluna gidilmiştir. 3. öneride yapılacak olan tüm bölümler yeni malzeme ve yeni bir mimari dil ile ele alınmış, mevcut yan cephenin dolu-boş oranları, ritmi korunmuştur. Koruma Kurulunun kararı ise; Yolun açılması ile yapının cephe oranlarının değişmesi hem de buradaki cepheye ilişkin hiçbir belge bulunamaması sebebiyle 3. öneriyi kabul etmek yönünde olmuştur. Restorasyon sırasında da bu öneri uygulanmıştır.

Fotoğraf 112: Ağa Hamamı Kadınlar Soyunmalık Betonarme Katlar 2015 (Zarbakhsh)

Fotoğraf 113: Ağa Hamamı Soyunmalık Bölümü Betonarme Katlar 2012 (agahamam.com)

Fotoğraf 114: Ağa Hamamı Erkekler Soyunmalık Bölümü Betonarme Katlar 2015 (Zarbakhsh)

Restorasyon projesi kapsamında hamam erkekler ve kadınlar soyunmalık bölümlerine betonarmeden, köşeli kolonların taşıdığı üç katlı döşeme yapılmış. Döşemeler arası geçiş için betonarme merdiven eklenmiştir.

Fotoğraf 115: Ağa Hamamı Soyunmalık Sekizgen Galeri Boşluğu 2012 (agahamam.com)

Fotoğraf 116: Ağa Hamamı Soyunmalık B. Çatısı 2012 (agahamam.com)

Fotoğraf 117: Ağa Hamamı Soyunmalık Bölümleri Arası Geçiş (agahamam.com)

Hamamın restorasyon projesi çizimlerine göre kadınlar soyunmalığı giriş katı resepsiyon ve oturma bölümü, erkekler soyunmalığı giriş katı lokanta yemek bölümü olarak tasarlanmış. Soyunmalık üst katları lokantanın yemek bölümleri olarak işlevlendirilmiştir. Üst katlarda döşemede orta aksta sekizgen boşluklar açılmış galeri oluşturulmuştur. Böylece katların ve her bölümün aydınlatılması sağlanmıştır. Projeye göre her iki soyunmalık bölümünün orta aksında birbirinin aynı olan mermerden şadırvan tasarlanmış. Fakat soyunmalık bölümü fotoğraflarından, uygulamaların henüz daha bir kısmının tamamlandığı ve şadırvana ait bir izin henüz bulunmadığı görülmüştür.

Her iki soyunmalık bölümünün altında yol kotundan dolayı bir bodrum kat kazanılmış, projede bodrum kat sıra dükkânlar olarak işlevlendirilmiştir. Fakat günümüzde bodrum kattaki sıra dükkânlar birleştirilerek büyük bir market olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 118: Ağa Hamamı Soyunmalık Batı Cephesi (agahamam.com)

Özgün plan çizimlerinde niş oldukları görülen her iki bölümün soyunmalık zemin kat nişleri restorasyon uygulamaları sırasında pencereye çevrilmiştir. Üst kattaki pencereler, özgünde hamamın mahremiyet çizgisini bozmadıkları ve restorasyon öncesi doğu cephesi görüntülerinde oldukları için var oldukları düşünülmüştür. Erkekler soyunmalığının yarısı yıkılan batı cephesi restorasyon uygulamaları sırasında modern malzemeler ile bütünlenmişti. Cephenin sol alt katında nişten çevrilen sivri kemer alınlıklı dikdörtgen açıklıklı 1 pencere, üstünde yuvarlak kemer açıklıklı 1 pencere bulunmaktadır. Sağında ise sadece kotların birbirini tuttuğu dikdörtgen açıklıklı 2 pencere vardır. Ortalarında ise özgünde erkekler girişi olduğu plandan bilinen giriş açıklığı mevcuttur.

Fotoğraf 119: Ağa Hamamı Doğu Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (agahamam.com)

Fotoğraf 120: Ağa Hamamı Doğu Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (agahamam.com)

Soyunmalığın doğu cephesi tamamı ile hamamın özgün duvar dokusunda kalmıştır. Özgün plan şemasına göre kadınlar bölümü giriş kapısı olması gereken açıklık restorasyon uygulamaları sırasında bir kısmı tamamlanmış ve pencereye çevrilmiştir. Günümüzde soyunmalığın bu cephesinde alt katta nişten ve kapıdan çevrilen sivri kemer alınlıklı dikdörtgen açıklıklı 3 pencere, üstünde yuvarlak kemer açıklıklı 3 pencere bulunmaktadır.

Fotoğraf 121: Ağa Hamamı Batı Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (agahamam.com)

Fotoğraf 122: Ağa Hamamı Batı Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (Şen Y., 2008)

Fotoğraf 123: Ağa Hamamı Batı Cephesi Restorasyon Sonrası Görünümü (agahamam.com)

Fotoğraf 124: Ağa Hamamı Sıcaklık Doğu Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (Ertuğrul, A., 2002)

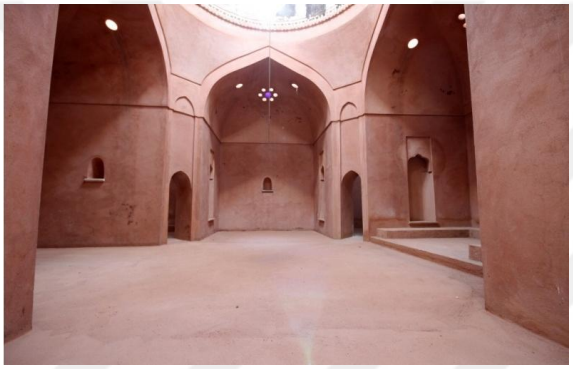
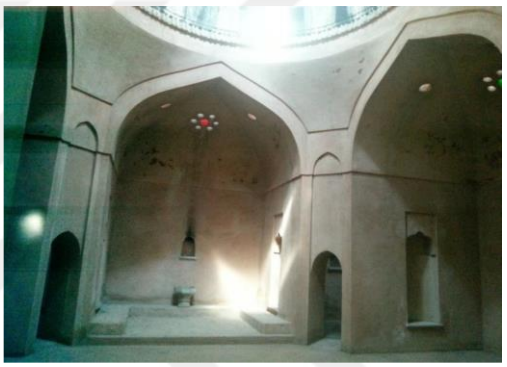
Fotoğraf 125: Ağa Hamamı Restorasyon Sonrası Görünümü 2021 (Cenan T.)

Fotoğraf 126: Ağa Hamamı Restorasyon Öncesi Ilıklık Görünümü (Şen Y., 2008)

Fotoğraf 127: Ağa Hamamı Ilıklık Bölümü Ve Cehennemliği 2012 (agahamam.com)

Fotoğraf 128: Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü 2012 (agahamam.com)

Fotoğraf 129: Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü 2015 (Zarbakhsh)

Fotoğraf 130: Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü Kubbeleri 2012 (agahamam.com)

Fotoğraf 131: Ağa Hamamı Sıcaklık Bölümü Eyvan Ve Kurnası 2012 (agahamam.com)

Hamamın restorasyon projesi çizimlerine göre ılıklık ve sıcaklık bölümleri Cambaziye Sokak'tan girilen çarşı olarak işlevlendirilmiş. Hamamın batı cephesi erkekler sıcaklığı duvarından giriş açıklığı açılmış, yol kotunun altında kalmasından dolayı basamaklar ile iniş verilmiştir. Yine aynı cephede hamamın su deposu bölümüne de giriş açıklığı açılmış, yol kotunun altında kalmasından dolayı basamaklar ile iniş verilmiştir.

Fotoğraf 132:Ağa Hamamı Doğu Cephesi Bitişik Ek Yapı 2018 (googlemaps, Muhammet)

Fotoğraf 133:Ağa Hamamı Doğu Cephesi Bitişik Ek Yapı 2021 (Cenan T.)

Fotoğraf 134: Ağa Hamamı Doğu Cephesi Bitişik Ek Yapı 2012 (agahamamı.com)

Yapının doğu cephesinde ılıklık ve sıcaklık duvarına bitişik ek yapı yapılmıştır. Yapının bu cephesi otopark olarak kullanılıyor.

Fotoğraf 135: Ağa Hamamı Kuzey Cephesi Sıra Dükkânlar 2021 (Cenan T.)

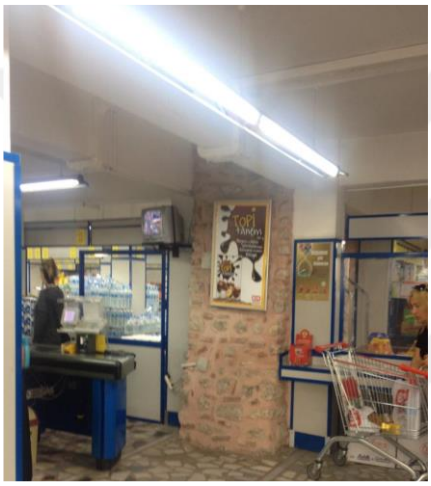
Hamamın su deposu galeri olarak işlevlendirilmiştir. Hamam su deposu duvarına bitişik sıra dükkânlar inşa edilmiştir.

Günümüzde hamam restorasyonu henüz tamamlanmadığı için çok fazla şey söylemek mümkün değildir. Fakat uygulama fotoğraflarından görüldüğü kadarıyla tamamlama ve bütünleme işlemleri yapının yeni işlevine yönelik devam ettirilmiştir.

Market / Bodrum Kat

Her iki soyunmalık bölümünün kottan dolayı kazanılan bodrum katlarında, sıra dükkânlar birleştirilerek büyük bir market alanı oluşturulmuştur.

Mekâna yapının güney cephesinde bulunan giriş kapısından, merdivenle kot farkı inilerek girilmektedir. Mekân, dikdörtgene yakın boyutlarda olup pvc kaplama panelle iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm marketin kasa bölümü, ikinci bölüm ise markette satılan ürünlerin bulunduğu bölümdür.

Fotoğraf 136: Ağa Hamamı Bodrum Kat Pvc Panel ve Moloz Taş Ayak 2012

Fotoğraf 137: Ağa Hamamı Bodrum Kat Kemerli Duvar Boşluğu 2016 (Demirdal, M.,)

İlk bölümün güney, doğu ve batı duvarlarında sıva üstü beyaz boya kullanılmıştır. Mekânın kuzey duvarı ise pvc malzemeli panelle kaplanmıştır. Mekânın kuzeyinde bulunan paneller moloz taş duvar ayağın iki yanına yerleştirilmiştir. Kuzey duvarına tv ünitesi ve diğer duvarlara bilgi amaçlı afişler asılmıştır. İlk bölümün kuzeyinde bulunan pvc malzemeli kapıdan girilerek mekânın diğer bölümüyle bağlantılı olan hole ulaşılır. Holün doğu duvarında yer alan pvc doğramalı çift kanatlı bir kapı ile depolama alanına girilmektedir. Holün batı duvarında bulunan tuğla kemerli bir duvar boşluğu ile market mekânın asıl bölümüne geçilmektedir.

Asıl satış bölümünün duvarları pvc malzemeli panelle kaplanmış olup, mekânda raf sistemi de pvc malzemeden yapılmıştır. Bu raf sistemi duvarlara sabitlenmiştir. Mekânın orta kısmında bulunan ürünlerin sergilenmesinde ise ahşap paletler kullanılmıştır. Mekânın kuzey ve kuzeydoğu duvarında soğutucu özelliği olan raf

sistemi vardır. Ayrıca bu mekânda soğutucu dolap teşhir standı gibi donatı elemanları bulunmaktadır. Yapay aydınlatma olarak tavandan sarkıtılan floresan lambalar kullanılmaktadır.

4.4.3.1. Mimari Elemanlar

4.4.3.1.1. Pencereler

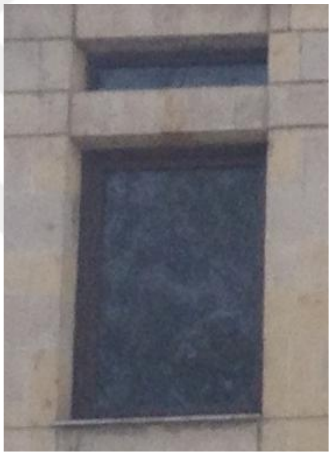
1910 yılında Aksaray-Samatya yolunun açılması sırasında yapının güney ön cephesi tamamı ile yıkılmıştır. Koruma Kurulu'na cephe için 3 farklı öneri sunulmuş. Kurulun kabul edilen 3. cephe önerisiyle birlikte yapının güney cephesinde bulunan pencereler de değişmiştir. Nitekim cephenin özgün haline dair ne bir çizim ne bir fotoğraf da yoktur. Yapıda 3 tip pencereye rastlanmıştır. Bunlar:

Fotoğraf 138: Ağa Hamamı Tip 1 Pencere

Fotoğraf 139: Ağa Hamamı Tip 2 Pencere

Fotoğraf 140: Ağa Hamamı Tip 3 Pencere

Tip 1: Pencere yapının güneydoğu ve güneybatı cephesinde bulunmaktadır. Tuğla sivri kemerli çökertme içerisinde bir pencere alınlığı, onun altında dikdörtgen pencere açıklığı bulunmakta. Pencereler ahşap doğramalı, çift kanat açılabilir. Pencerelerin önünde siyah renk boyalı lokma demir parmaklık bulunur. Pencerelerde herhangi bir malzeme bozulması gözlenmemiştir.

Tip 2: Pencere yapının güneydoğu ve güneybatı cephesinde bulunmaktadır. Kemerli duvar açıklığı içerisinde ahşap doğramalı tek kanat açılan pencerelerdir. Bu pencerelerin mermer denizliği bulunur. Pencerelerin dış yüzeyinde beyaz renkli

alçıpan dışlık bulunmaktadır. Pencerelerde herhangi bir malzeme bozulması gözlenmemiştir.

Tip 3: Pencere yapının güney cephesinde bulunmaktadır. Dikdörtgen açıklıklı tek kanat açılan pvc doğramalı pencerelerdir. Üzerinde yatay dikdörtgen biçiminde, pvc çerçeveli sabit cam bulunmaktadır. Pencerelerin mermer denizliği vardır. Pencerelerde kullanılan malzeme yapının özgün malzemelerine aykırı kullanılmıştır.

4.4.3.1.2. Kapılar

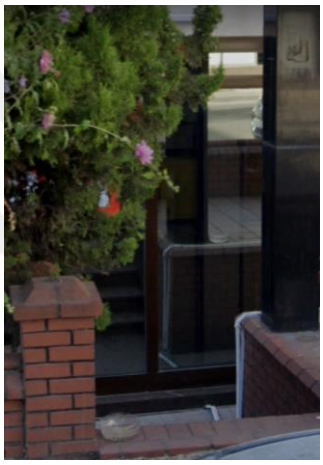
Hamamın soyunmalık mahallerine geçiş kadınlarda yapının doğu cephesinden, erkeklerde ise hamamın batı cephesinden sağlanmaktadır. Yapıda 3 tip kapıya rastlanmıştır. Bunlar:

Fotoğraf 141: Ağa Hamamı Tip 1 Kapı

Fotoğraf 142: Ağa Hamamı Tip 2 Kapı

Fotoğraf 143: Ağa Hamamı Tip 3 Kapı

Tip 1: Kapı yapının batı cephesinde bulunmaktadır. Yuvarlak kemerli açıklık içerisinde, ahşap doğramalı çift kanat açılan kapıdır. Kullanılan malzemeler yapının özgün malzemeleri değildir.

Tip 2: Kapı yapının batı cephesinde bulunmaktadır. Dikdörtgen duvar açıklığı içinde tek kanat açılan ahşap bir kapıdır. Kullanılan malzemeler yapının özgün malzemeleri değildir.

Tip 3: Kapı yapının güney cephesinde bulunmaktadır. Kahverengi renkli pvc doğramalı, camlı, tek kanat açılan kapılardır. Kapılarda kullanılan malzemeler yapının özgün malzemeleri değildir.

4.4.4. İşlev Değişikliğinin Ağa Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları

Ağa Hamamı İstanbul'un fethi sonrasında yapılan en eski Türk yapılarından biridir ve önemli tarihi geçmişe sahiptir. Mimar Sinan'a yaptırtılan hamamın I. Dünya Savaşı yıllarındaki olumsuz ekonomik şartlardan etkilenmesi sonucu faaliyetleri kesintiye uğratılmış, sonrasında yeniden faaliyete geçirilerek 1940'a kadar çalıştırılmıştır. Bu tarihten sonra hamam geçmişindeki işlev değişiklikleri, beraberinde getirdiği yıkıntı ve müdahaleler başlamış. Özel mülkiyetler eline geçmiş uzun bir süre zımpara fabrikası, dökümhane, atölye, marangoz, elektrikçi, toka imalatçısı olarak kullanılmış bu yüzden büyük hasar ve tahribatlara maruz kalmıştır. 1995 yılında yeni satın alınan sahipleri tarafından ilk olarak Mimar İlban Öz'e, Öz rahmetli olunca Halil Onur tarafından restore edilmeye başlanmış, günümüzde hala tamamlanamamıştır. Bulunduğu bölgenin İstanbul'un en büyük turizm ve ticari merkezlerinden biri olması, konumlandığı semtin Samatya olması, yanında bulunan kilise ve ahşap sivil mimarisi de göz önüne alınarak turistik çarşı-lokanta-sergi işlevini almasına karar verilmiştir. Çeşitli ekonomik sebeplerle mülk sahibi 26 yıldır restorasyonu bitirememiş. 2016 yılından itibaren satılığa çıkartılmıştır. Yapı günümüzde hala satılık ve bodrum kat marketi hariç kullanılmamaktadır.

Tarihi yapılarda koruma ilkeleri gereği, yapılan çağdaş eklerde hamamın geleneksel konumuna, dengesine ve çevresiyle olan uyumuna zarar vermemesi; yapının önüne geçmemesi ve geri dönüşü olabilen sistemler olması beklenir. Ağa Hamam'ı da yaşamış olduğu birçok ihmal, müdahale, yıkım, tadilat süreci sonucu soyunmalık duvarlarının bir kısmını kaybetmiştir. Bu bağlamda yapıya yapılan çağdaş ek bütünlemesi, yapının yıkılan soyunmalık duvarının tamamıymışçasına betonarme karkas sistem ile devam ettirilmiş, geleneksel konuma, malzeme ve strüktüre uyum sağlamamaktadır. Yapılan eklerin özgün hamam mimarisine göre geri dönüşünün olabilmesi gereken malzemelerden olması gerekmektedir. Fakat soyunmalık içerisine yerleştirilen 4-5 katlı betonarme döşeme ve kolonlar Ağa hamamında ciddi kalıcı hasarlara sebep olmuştur.

Ön cephenin uyumsuzluğu ve eklenen katların yanı sıra yapıya girildiğinde de hamam okunamamaktadır. Bodrum katta verilen market işlevi bir hamamın soyunmalığı için uygun bir işlev değildir. Mekânda sadece taşıyıcı duvar ve kemer görülmektedir. Fakat

diğer elemanlarla uyumu söz konusu bile değildir. Kullanılan asma tavan, mermer parçalı mozaik döşeme ve alüminyum doğramalı kapılar gibi elemanlar mekânı basitleştirip, kimliksiz bir hale sokmuştur. Yapı yeni işlevinde kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamakta ancak özgün yapı elemanlarını tamamen yitirdiği için olumsuz bir örnektir.

Ağa Hamam uzun yıllar farklı işlevlerde kullanılmasının beraberinde getirdiği birçok problemi bünyesinde yaşamıştır. Yapıya genel olarak bakıldığında yapılan uygulamalar sonucunda sahip olduğu değerlerin işleve uygun olmak adına kaybolduğunu görmekteyiz.

Özellikle geçmiş zamanlarda atölye ve dökümhane olarak kullanılması nedeniyle büyük ölçüde değişime uğramıştır. Günümüzde çarşı ve lokanta işlevi verilen hamamda ekonomik ve ticari sebeplerle yapılan müdahaleler, esnaf ve halk için istenilen sonucu verebilmeye yönelik uygulanmıştır. Fakat fonksiyona çevrilmek isterken ki yapılan müdahaleler yapının özgünlüğü bozmuş, mekânlar okunamaz hale gelmiştir. Bu anlamda yapılan büyük hatalardan birinin sebebi hamamların özgünde mekânsal açıdan tek veya iki girişlerinin olması ve bu girişlerinde yapının yalnızca soyunmalık mahalinde olmasından kaynaklıdır. Çarşı-lokanta işlevi demek yapıya günlük onlarca insanın giriş yapması ve bir sirkülasyon alanının oluşturulması demektir. Bu nedenle hamamın batı cephesi ve güney cephesi mahallerinden giriş açıklıkları açılmış, özgün duvarların içleri boşaltılmıştır. Bu kadar ilerleyen teknolojiye rağmen, yapıya bu denli uygun olmayan girişlerin yapılması bilinçsizliğin göstergesidir.

Diğer bir yapılan büyük hatanın sebebi ise hamamların özgün tasarımlarında üst örtüden gelen doğal ışık ve bir dönem pencere kullanımı sıklaştırılsa da mahremiyet ve gizliliğin ön planda olmasından dolayı minimalize edilmiş dışa kapalı cephelere sahip olmalarından kaynaklıdır. Bu sebeple özgünde soyunmalık nişleri olarak kullanılan kısımlar pencere açıklıklarına çevrilmiş. Özgün duvarlara zarar verilmiştir. Verilen yeni işlevler düşünülürken özgün ve doğal aydınlatmanın mekânı aydınlattığı miktarca bir işlev düşünülmelidir. Yapay aydınlatma konusu da oldukça önemlidir. Yapının özgün malzemesine, duvarına zarar vermeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmadır. Bu husus da geçmişte aydınlatma için kullanılan nişlerden

faydalanılabilir. Bu nişlerin amacı zaten eskiden de yapıda belli miktarlarda hamamın yapay aydınlatmasını sağlamaktır.

Tezin 1.bölümünde de bahsedilmiş olan; yeni işlevler yapının bizlere sağladığı olumlu ve olumsuz olanaklar değerlendirilerek düşünülmeli ve uygulanmalıdır. Ağa Hamam'ının da her geleneksel hamam gibi en başından beri mekânsal çizgisi, olanakları ve dezavantajları bellidir. Fakat bu durum görmezden gelinmiş ve ticari kaygılar ön plana çıkmıştır. Bu yüzden tarihi yapılar içlerine sadece istenilenin yapılabileceği bir kabuk olarak görülmemelidir.

Sıcaklık ve ılıklık bölümlerinde henüz yeni işlevle kullanım başlamadığı için fazla bir şey söylemek zordur. Fakat mimari elemanların olmaması, daha önce hamamın büyük bölümünün tahrip olması hamamın kimliğini büyük ölçüde zedelemiştir.

Yapılarda çevre kirliliği, dış etkenler, yanlış kullanım, vandalizm gibi sebeplerle oluşacak hasarlardan belli dönemlerde yapılacak bakım onarımlarla, az maliyetle yapının korunması sağlanabilirken; uzun süre bakım görmeyen hamamlarda, yüksek maliyetli restorasyon müdahaleleri yapmak gerekmektedir. Bazen de geri dönülemez hasarlara yol açmaktadır. Hamamlara farklı işlev verilmesiyle birlikte gelen bu problem sürekli bakımlarının yapılmamasıdır. Özel mülk sahibi tarafından belirli periyotlarda bakımları yapılmayan hamamlarda artık sonuna gelindiğinde yüksek maliyetli restorasyon çalışmaları yapılması gerekmekte, fakat çoğu örnekte de mülk sahibinin yetecek maddi gücünün olmaması sorunsalı karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Ağa Hamam'ında da yeni sahipleri tarafından kendi imkanları ile bir şekilde restorasyon çalışmalarına başlanmış olsa da, sonuna gelinip bitirilememiştir. 2016 yılından bu yana hamam özel mülk sahipleri tarafından satılığa sunulmuş ve şuan sadece bodrum kat market işlevi sürmektedir. Bu gibi durumlarda Vakıfların duruma el atması kamulaştırması, satın alması ya da yap-kirala metoduyla sahip çıkması, bir şekilde eserin yaşatılması gerekmektedir.

4.5. AYAKAPI (VALİDE SULTAN-HAVUZLU) HAMAMI 16.YY 1582

Konum: İstanbul, Fatih, Ayakapı	Değişen İşlevler: Depo, Kereste Deposu, Akü Bayisi, Oto Tamiri
Plan Tipi: Tek Hamam	Mevcut İşlev: Kereste Deposu, Oto Tamiri

Fotoğraf 144: Ayakapı Hamam'ı Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (İbb şehir haritası 2020)

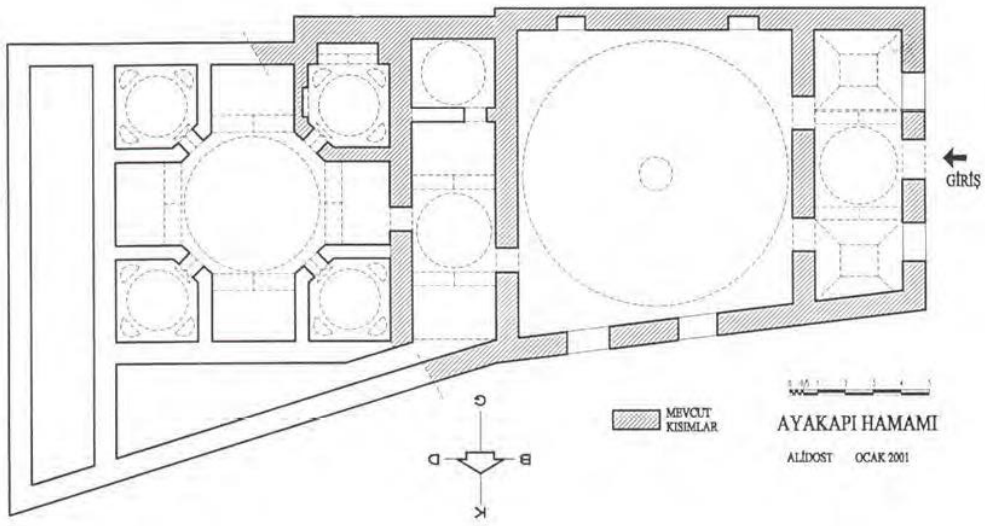

Fotoğraf 145: Ayakapı Hamamı Abdülezelpaşa Caddesi, Kuzey Cephesi Havadan Görünüm (T24 İnternet Gazetesi 2019)

Ayakapı Hamam'ı İstanbul'un Fatih ilçesi, Haliç kıyısı Cibali ile Balat semtleri arasında Abdülezel Paşa Caddesi ile Miralay Nazım Bey Caddesi'nin kesiştiği köşede bulunmaktadır. Ayakapı Hamamı, Valide Sultan Hamamı, Havuzlu Hamam, Gül Camii Hamamı ve Yenikapısı Hamamı isimleriyle de anılmaktadır. Hamam III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından Valide-i Atik Camii'nin masrafları için 1582 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Tek hamam plan şemasına sahiptir. Ayakapı-Cibali semtlerinde çıkan büyük yangınlarda da harap olmuştur.

4.5.1. Mimari Tanımlama

4.5.1.1. Mekânsal

Şekil 38: Ayakapı Hamamı Planı Ve 2001 Mevcut Kısımlar (Alidost Ertuğrul, 2001)

Ayakapı Hamamı tek hamam olarak doğu-batı aksında uzanan bir plana sahiptir. Yapının dikdörtgen bir forma sahip olduğu söylenemez çünkü yol hizası boyunca külhan kısmına doğru açı yapmaktadır. Soyunmalık bölümüne özgün kapı girişi olan Miralay Nazım Bey Caddesi üzerindeki cümle kapısından girilmektedir. Soyunmalık alışıla gelmişin dışında iki kısımdan oluşmaktadır. Yapıya girdikten sonra rüzgarlık ve ardından gelen soyunmalık bölümlerinden oluşmaktadır.

Fotoğraf 146: Ayakapı Hamamı Batı Cephesi Cümle Kapısı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 147: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Batı Duvarı, Cümle Kapısı Ve Kapatılmış Pencere (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 148: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Bölümü Kuzey Tonozu Ve Orta Kubbesi (Ş.Y.2020)

Rüzgarlık dikdörtgen formdadır. Üst örtüsü üç bölümden oluşur. Orta aksta kubbe ve iki yanlarda aynalı tonoz olarak kapatılmıştır. Giriş kapısının yer aldığı batı cephesi alt kotunda dikdörtgen formda 2, üst kotunda sivri kemerli 3 pencere; kuzey ve güney cepheleri üst kotunda birer pencere, alt kotlarında ise karşılıklı günümüzde biri niş diğeri ise kapı açıklığı olarak kullanılmış olsa da bir niş daha bulunmaktadır.

Fotoğraf 149: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık - Soyunmalık Birleşimi (Ş.Y.2020)

Soyunmalık kare formda olup üst örtüsü pandantif geçişli büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe üzerinde aydınlık feneri mevcuttur. Soyunmalık bölümü denize bakan kuzey cephesinde alt kotta 2, üst kotta 1 tanesi sivri kemerli 2 tanesi yuvarlak formda 3, güney duvarı üst kotunda 3, doğu duvarı üst kotunda ise 3 pencere bulunmaktadır. Güney duvarı alt kodunda iki, kuzey duvarı alt kotunda da iki olmak üzere toplamda dört niş bulunur. Hamamın Havuzlu Hamam olarak da anılmasının sebebi olan havuz restitüsyon çalışmalarında sekizgen bir formda olduğu yazılmıştır. Dinlenenlerin suyun soğukluğundan ferahlayabilmesi için çoğunlukla mekânın ortasında yer alır.

Ilıklık kısmına soyunmalığın kuzey köşesinden geçilir. Ilıklığın esas kısmının üst örtüsü yanlarda tonozlar ve ortada kubbe olarak iki sivri kemer tarafından taşınmaktadır. Ilıklık güneyin de üzeri kubbe ile örtülü 1 adet halvet hücresi bulunmaktadır. Ilıklığın kuzey tarafından dar bir geçitle temizlik ve tuvalet hücrelerinin yer aldığı, üzeri tonozla örtülü üçgen kısma geçilir.

Sıcaklık plan şeması klasik Türk hamam planı dediğimiz köşelerde dört halvet hücresi ve aralarında dört eyvan bulunan A tipine uygun şekilde yapılmıştır. Sıcaklık üst örtüsü orta mekânda sivri kemerli pandantifler üzerine oturtulmuş bir kubbe, köşe halvetlerde tromplara oturmuş kubbeler ve beşik tonoz ile örtülmüş eyvanlardan oluşur. Girişte hemen güney halvet hücresi duvarına yapılmış derin bir niş yer almaktadır.

Külhan bölümü hamam sıcaklığının doğu kısmında yer almaktadır. Ilıklık temizlik hücrelerinin bulunduğu duvar yol hizasına kadar uzanmaktadır.

4.5.1.2. Yapım Tekniği Ve Malzemesi

Hamamın yapım tekniği yığma kargir strüktürdür. Duvarlarda moloz taş ve kaba yonu taş kullanılmış. Cephe köşelerinde daha çok kaba yonu olarak küfeki taşı kullanılmıştır. Üst örtü elemanları olan kubbe, tonoz ve kemer yapımlarında tuğla kullanılmıştır. Duvarlarda bağlayıcı olarak horasan harcı ve kireç harcı uygulanmış.

Günümüzde hamamın iç duvarlarının çoğu yeri çimento bazlı sıva ile sıvandığı için iç hatıl sistemine ait tek veri soyunmalık güney duvarı üzerinde görülen iki ince tuğla sırasıdır.

Hamam cephe duvarlarında almaşık sistem kullanılmış, bazı kısımlarda yer yer bozulsa da bir sıra taş ve bir, iki ya da üç sıra tuğla şeklinde gitmektedir. Tüm cephelerde hatıl olarak tuğla kullanılmıştır.

4.5.2. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişikleri

Semtte çıkan yangınlarda ve bakımsızlıktan harap duruma gelmiş hamam, haliç kıyısındaki sahil yolunun açılmasından sonra caddenin kenarında kalmış. Ayakapı hamamı yapıldığı tarihten 1930 yılına kadar hamam olarak işlevini sürdürmüştür. Cumhuriyetten sonra hamamların işlevlerini kaybetmeye başlaması ile bu hamam da özgün işlevini yitirmiştir. Hamam kapandıktan sonra o yıllarda Kayserili bir tüccar tarafından satın alınmış. 1947 yılında ise hamamın günümüzdeki sahipleri tarafından satın alınmış ve kereste ticarethanesi, deposu olarak kullanılmaya başlanmış. Günümüzde soyunmalık hem depo hem de oto tamircisi olarak, ılıklık ve sıcaklık bölümleri ise kereste deposu ve ofis olarak kullanılmaktadır.

4.5.3. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler

Fotoğraf 150: Ayakapı Hamamı Abdülezelpaşa Caddesi, Kuzey Cephesi Genel Görünüm (Ş.Y.2020)

Ayakapı hamamında mevcutta kalabilmeyi başarmış en sağlam kısım rüzgarlık ve soyunmalık bölümleridir. Yapının Miralay Nazım Bey Caddesi yönü kuzey cephesinde soyunmalıktan külhan kısmına doğru gidildikçe yapı kimlik değiştirmekte ve özgün hamam kimliğine dair hiçbir iz bulunmamaktadır. Caddeden bakıldığında adeta iki farklı yapı gibi görülmektedir.

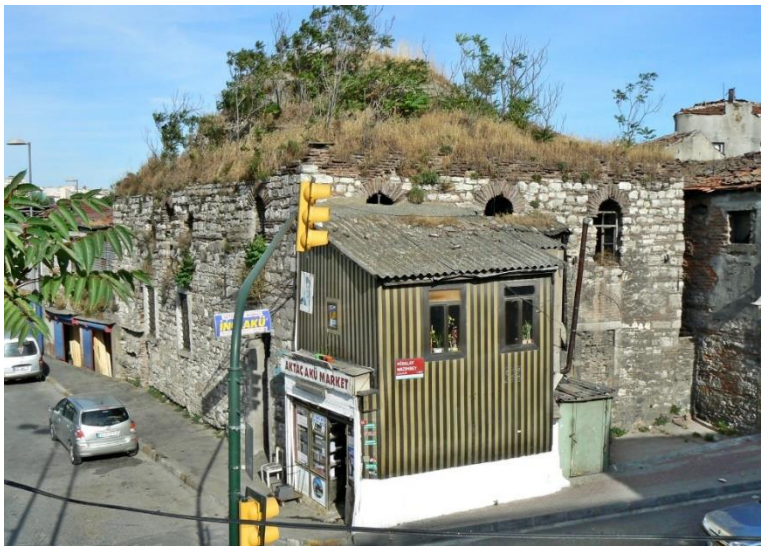

Fotoğraf 151: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Kapatılan Pencere Ve Niş (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 152: Ayakapı Hamamı Rüzgarlık Kapatılan Pencere Ve Açılan Giriş Kapısı (Ş.Y.2020)

Rüzgarlık giriş bölümü günümüzde yer yer dökülmüş olmakla birlikte çimento sıva ile kaplanmıştır. Hamamın batı duvarı alt kotunda bulunan iki penceresi içeriden sıvanarak dışarıya kapatılmış ve cephe üzerinde de izleri görülmektedir. Rüzgarlığın iki kısa kenarı olan kuzey ve güney duvarlarından güney duvarında mevcutta bir nişin var olduğu görülmektedir. Kuzey duvarında ise sonradan açılmış biçimsiz bir kapı açıklığı mevcuttur. Hamamda simetrinin oldukça fazla kullanılmasından dolayı bu açıklığın özgünde niş olduğu ve giriş kapısına çevrildiği okunmaktadır.

Fotoğraf 153: Ayakapı Hamamı Batı Cephesi Yıkılan Ek Yapı

Fotoğraf 154: Ayakapı Hamamı Batı Cephesinden Kaldırılan Ek Yapının Hasarları (Ş.Y.2020)

20.yy sonlarında yapının batı cephesi kuzey yönünde cepheye birleşik alüminyum kaplamalı ek bir yapı yapılmış ve akü bayisi olarak kullanılmıştı. Günümüzde kaldırılmış olan bu ek yapı, yapının özgün duvarına oldukça büyük hasarlar vermiş. Zaten harap halde olan durumu daha da kötüye götürmüştür.

Fotoğraf 155: Ayakapı Hamamı Kuzey Soyunmalık Ek Betonarme Döşeme (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 156: Ayakapı Hamamı Güney Soyunmalık Ek Betonarme Döşeme (Ş.Y.2020)

Soyunmalık bölümü değişimlerin ve muhdes eklerin üzerinde uygulandığı en belirgin kısımdır. Mekânda bugün iki farklı döşeme kotu vardır. 1982'de zemin döşemesi ile kubbe arasına yapılmış betonarme asma kat bulunmaktadır. Ayrıca döşemeyi taşıyan kolon ve kirişler tarihi yapıda özgün olan duvarlara yaslandırılmış, hem fiziksel hem de görsel zarar vermektedir. Betonarme döşemeye rüzgarlığın güneybatısından seyyar bir merdivenle çıkış yapılmaktadır.

Fotoğraf 157: Ayakapı Hamamı Soyunmalığa Eklenen Oda (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 158: Ayakapı Hamamı Soyunmalığa Eklenen Odadan Çıkan Soba Bacası ve Seyyar Merdiven (Ş.Y.2020)

İçeride soyunmalık ve rüzgarlık birleşiminde minik güvenlik kulübesi tarzında muhdes ek bir oda yapılmıştır. Oda içerisinde bulunan sobanın bacası betonarme döşemeyi geçerek dumanı direk kubbeye doğru vermektedir.

Fotoğraf 159: Ayakapı Hamamı Kuzey Cephesi Betonarme Döşemenin Kestiği Soyunmalık Penceresi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 160: Ayakapı Hamamı Soyunmalık Kubbesi Yok Olan Aydınlık Feneri (Ş.Y.2020)

Araya yapılan betonarme döşeme kuzey ve güney duvarlarında bulunan pencereleri ve nişleri kesmiş, zeminden kubbenin görünüşünü imkansız hale getirmiştir. Kubbenin tepe noktasında özgünde olması gerek çatı feneri yok olmuş ve günümüzde açık durumdadır. Doğu duvarı üst kotunda bulunan 3 pencere kapatılmış, sadece izleri gözükmektedir.

Fotoğraf 161: Ayakapı Hamamı Ilıklık Güney Hücresi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 162: Ayakapı Hamamı Ilıklık Kapatılan Kubbe (Ş.Y.2020)

Ilıklık bölümünün neredeyse minik bir kısmı ayakta diyebiliriz. Güney halvetinin kuzey duvarından başka bölücüsü kalmamıştır. Duvarlar yer yer dökülmüş vaziyette çimento sıva kaplanmış. Mekânın üst örtüsünde olması gereken 2 kubbe ve 2 tonozun sadece kasnak hizaları kalmış geri kalanları yok olmuştur. Yok olan üst örtü ahşap kiriş ve kaplamalarla geçilerek kapatılmış. Ilıklığın sıcaklık ile birleştiği duvardan deniz yönüne gidildikçe, betonarme yapılmış kirişler ve bu kirişlerin içine oturmuş olduğu özgün duvar dokusu görülmektedir.

Fotoğraf 163: Ayakapı Hamamı Sıcaklık Güneybatı Halveti Ve Giriş Eyvanı Kalıntıları (Ş.Y.2020)

Sıcaklık bölümü ile ılıklık arasında net bir bölünme yoktur. Mekânlar iç içe girmiş durumdadır. 1944-47 yılları arasında halvet kubbelerinden bir kaçı çökmüş. Günümüzde sıcaklık batı duvarı olarak ılıklığın doğu duvarından sadece köşe halvet kısmı ayakta kalmış. Bu yüzden ayırıcı çizgiyi veren tek bölücüdür. Betonarme kolon ve kirişler özgün duvar ve döşemenin taşınması için kullanılmış. Bu yüzden kolon ve kirişler sıcaklığın özgün duvarları boyunca uygulandığı için, özgün plan şeması izlerini vermektedir. Sıcaklık halvetlerinden günümüzde sadece güneybatı yönündeki hücre duvarlarının bir kısmı mevcuttur. Üst örtüsü kasnak hizasına kadar yok olmuş. Halvetin hemen yanında bulunan, sıcaklık giriş eyvanı da büyük ölçüde orjinalliğini kaybetmiş. Betonarme elemanlar ile etrafı sarılmış.

Fotoğraf 164: Ayakapı Hamamı Sıcaklık İçerisine Yapılan Ek Ofis Yapısı (Ş.Y.2020)

Sıcaklığın kuzey duvarı boyunca gidildiğinde, tarihi eser içinde ofis olarak kullanılmakta olan yapı görülmektedir. Yine betonarmenin özgün duvar kalıntıları ile iç içe geçtiği görülmektedir.

Fotoğraf 165: Ayakapı Hamamı Sıcaklık Güney Duvarı Ve İzleri (Ş.Y.2020)

Sıcaklığın güney duvarı mevcut köşe halvetinin doğu duvarından başlayıp külhan kısmını da içine alan tek yüzeyli duvar halindedir. Duvar üzerinde yıkılmış olan halvet ve eyvan izlerine rastlanmaktadır.

Fotoğraf 166: Ayakapı Hamamı Kuzey Cephesi Ek Yapı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 167: Ayakapı Hamamı Kuzey Cephesi Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarlarının Briket ile İç İçe Girişi (Ş.Y.2020)

Ilıklık ve sıcaklık kuzey duvarı briket duvar ile örülmüş. Yer yer alüminyum ve ahşap kaplamalar ile kapatılmış. Sıcaklık kısmına doğru üzeri sıvanmıştır.

Ilıklık ve sıcaklık üst örtüsü tamamı ile yok olmuş, tek eğimli kiremit kaplı, önünde yağmur oluğu olan çatıya dönüştürülmüştür.

Hamam genelinde özgün döşemeye ait hiçbir bölümde iz bırakılmamış ve tamamı ile zemin beton kaplanmıştır. Yalnızca batı cephesinde bulunan özgün cümle kapısı mermer eşiği, özgün döşeme kotuna dair bilgi vermektedir.

Fotoğraf 168: Ayakapı Hamamı Külhan Bölümüne Ait Duvar Kalıntısı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 169: Ayakapı Hamamı Külhan Sonunun Betonarme İle Devam Etmesi (Ş.Y.2020)

Yapının külhan kısmı da tamamen yıkılmış durumdadır. Bölümle alakalı çok az iz kalmış, bunlarda doğuda ve kuzey-güney doğrultusunda kalan duvar parçalarıdır. Bu bölümden sonra hamamın doğu kısmı tamamen betonarme sistemle kurulmuş bir mekân durumunda ve herhangi özgün bir ize rastlanmamıştır. Hemen içinde kurulan muhdes ofis yapısı yanından da dışarıya bugün ki bağlantı kurulur.

4.5.4. İşlev Değişikliğinin Ayakapı Hamam'ı Üzerindeki Etki Ve Sorunları

Osmanlıda vakıf sistemi içinde işletilmekte ve kiraya verilmekte olan hamamlar 20.yy başlarında sisteminin ortadan kaldırılması ve hamamlara olan ilginin azalması ile sahipsiz kalmıştır. Bu dönem zarfında çoğu hamam yapısı kiracıları tarafından sahiplenilmiş ve vakıflardan çıkmıştır. Ayakapı hamamı da bu süreçte 20-25 yıl kadar atıl durumda kalmış. Sahipsiz olduğu için de şahıslar tarafından kıymetli hamam unsurları olan kurnalar, mermerler vs. sökülerek kaybolmuştur.

Ayakapı hamamının konum olarak denize çok yakın olması, fizikokimyasal ve biyolojik bozulmalar, doğal afetler, trafik ve çevre kirliliği, dış etkenler, yanlış kullanım, vandalizm gibi sebeplerle oluşan hasarlardan belli dönemlerde yapılacak bakım ve onarımlarla, az maliyetle yapının korunması sağlanabilirken; uzun süre bakım görmeyen bu tip hamamlarda, yüksek maliyetli restorasyon müdahaleleri yapmak zorunda kalınmaktadır. Bazen de geri dönülemez hasarlara yol açmakta ve ciddi kayıplara sebep olmaktadır. Hamamlara yeni ve yanlış işlev verilmesiyle birlikte

gelen bu problem sürekli bakımlarının yapılmamasından kaynaklıdır. Yapının yapıldığı tarihten itibaren restorasyon geçirdiğine dair herhangi bir bilgi ve belge yoktur. Ayakapı hamamı gibi yıllarca şahıs mülkiyetinde kalmış, özel mülk sahibi tarafından belirli periyotlarda bakımları yapılmayan hamamlarda artık sonuna gelindiğinde yüksek maliyetli restorasyon çalışmaları yapılması gerekmekte fakat çoğu örnekte de mülk sahibinin yetecek maddi gücünün olmaması sorunsalı karşımıza çıkmaktadır.

Ayakapı hamamı ilk olarak 2001 yılında sonrasında 2012 yıllarında özel mülk sahibi tarafından satılığa sunulmuş fakat hem fiyat hem de restorasyon yasal zorlukları sebebiyle satılamamıştır. 2016 yılında tekrar satılığa sunulan hamam günümüzde hala satılmayı beklemektedir. Ayakapı Hamamı bu satış süreçleri içerisinde iyice bakımsız ve depo halinde kalmış, mülk sahibi tarafından içeride yapılan muhdes betonarme müdahaleler ile kaderine terkedilmiştir. Mülk sahibi hamamın 2013 yılında kamulaştırılmak istendiğini ancak değerinin çok altında bir rakam teklif edildiği için dava açarak kazandıklarını söylemiştir. Bu gibi durumlarda Anıtlar Kurulu ya da Vakıfların duruma el atması ve gerçek değerinde kamulaştırması ya da yap-kirala metoduyla sahip çıkılması, bir şekilde eserin yaşatılması gerekmektedir. Neyse ki ana yapı halen ayakta ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan onarım planlarının mevcut olduğu bilinmektedir. Böylesi bir yapıda restorasyonun ne kadar güç ve pahalı olduğunun bilindiği kadar hangi işlevle, nasıl kullanılacağı da önemli ve kritik bir konudur.

Ayakapı Hamamı depolama fonksiyonunun beraberinde getirdiği birçok problemi bünyesinde yaşamıştır. Kereste depolama işlevinde karşımıza en büyük sorun büyük açıklıklı mekânlara olan ihtiyaçtır. Özellikle yer kazanma amacı ile yapılan soyunmalık betonarme ara kat döşemesi hamam mimarisine büyük zarar vermiştir. Ayrıca döşemeyi taşıyan kolon ve kirişler tarihi yapıda özgün olan duvarlara yaslandırılmış, hem fiziksel hem de görsel zarar vermektedir. Depolama alanı ihtiyacı ılıklık ve sıcaklık bölümleri üzerinde de nasibini almıştır. Bölümler üst örtülerinin üst kotunu oluşturan kotta ahşap bir döşeme yapılmış ve tüm mekânda devam ettirilmiştir.

Sıcaklık kısmı zaten büyük oranda yok olmuştu. Yapılan ek betonarme strüktür ise mekânın neredeyse tümünü kaplamış ve kuzey cephesine kolon ve kirişleriyle olduğu

gibi yansımıştır. Hamam geneline caddeden bakıldığın adeta iki farklı yapı gibi görülmektedir. Depolama işlevinin hamama verdiği zararın üstüne birde mülk sahiplerinin bilinçsizce davranmaları geri dönülmesi güç zararlara yol açmıştır.

Yapı içinde soyunmalık ve rüzgarlık birleşiminde bekçi kulübesi tarzında muhdes ek bir oda yapılmıştı. Oda içerisinde bulunan sobanın bacası betonarme döşemeyi geçerek dumanı direk kubbeye doğru vermektedir. Bacanın saldığı gaz, taş ve tuğla yüzeylere zarar vermekte. Mevcutta da görülmekte olan duvar yüzeylerinde kararmalara sebep olmuştur.

Yapının batı cephesi kuzey yönünde cepheye birleşik alüminyum kaplamalı ek bir yapı yapılmış ve akü bayisi olarak kullanılmıştı. Günümüzde kaldırılan bu ek yapı hamam cümle kapısı kitabesinde kırıklara sebep olmuş. Yapının özgün duvarına kimyasal maddeler bulaştırmış oldukça büyük hasarlar vermiştir. Zaten harap halde olan durumu daha da kötüye götürmüştür.

Tarihi yapılarımız, bu şekilde 1., 2., 3... diye uzayıp giden şahıs ellerinde alınıp satılmaya, her gelenin bilinçsiz müdahalelerde bulunmasına ne kadar süre daha dayanabilecek merak konusudur. Ya da bu duruma neden maruz bırakılmak zorundadır.

Eski eserlerde koruma ilkeleri gereği, yapılan çağdaş eklerde hamamın geleneksel konumuna, dengesine ve çevresiyle olan uyumuna zarar vermemesi; yapının önüne geçmemesi ve geri dönüşü olabilen sistemler olması beklenir. Bu bağlamda Ayakapı Hamam'ında yapılan çağdaş ek betonarme ara katı, strüktür desteklemesi için betonarme kiriş ve kolonlar, ek ahşap döşemeler, yıkılan akü bayisi gibi eklentiler geleneksel konuma, malzeme ve strüktüre uyum sağlamamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

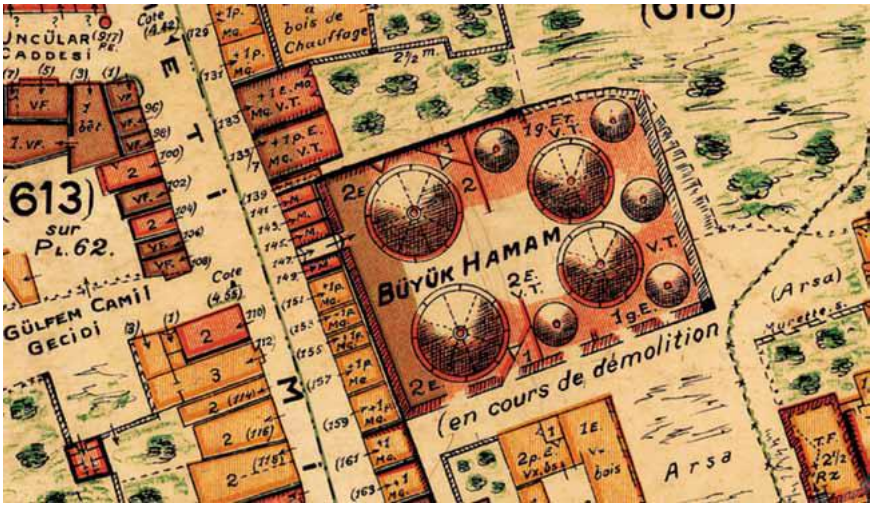
5. AYRINTILI ÇALIŞMA

5.1. ÜSKÜDAR YEŞİL DİREKLİ (BÜYÜK-ÇARŞI-VALİDE SULTAN) HAMAM 16.YY 1583

Konum: İstanbul, Üsküdar, Mimar Sinan	Değişen İşlevler: Tütün Deposu, marangoz, garaj, çarşı
Plan Tipi: Çifte hamam	Mevcut İşlev: Restorasyonu başlatıldı boş

Fotoğraf 170: Yeşil Direkli Hamam Harita Üzerindeki Mevcut Konumu (eart.google 2020)

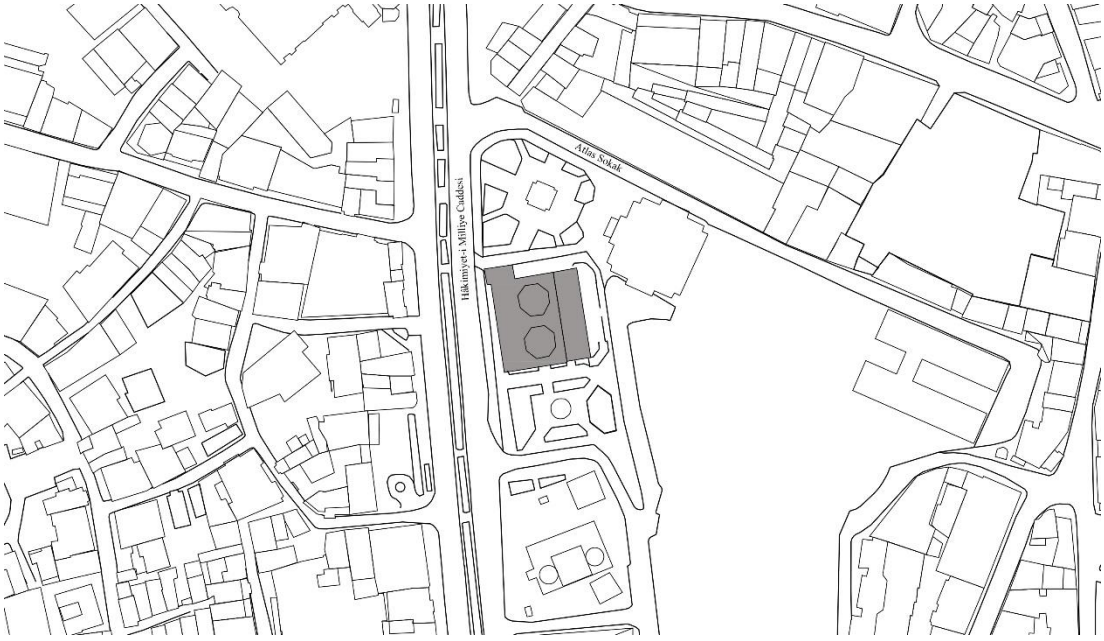

Fotoğraf 171: Yeşil Direkli Hamam 1. Jacques Pervititch Sigorta Haritaları Pafta 63, 1932

Fotoğraf 172: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Yönü Genel Görünümü (Ş.Y.2020)

5.1.1. Yeri Ve Konumu

Şekil 39: Yeşil Direkli Hamam Hali Hazır Haritadaki Yeri (İ.B.B)

Yeşil Direkli Hamam İstanbul'un Üsküdar İlçesi, Tembel Hacı Mehmet Mahallesi, Hâkimiyet-i Milliye Caddesi, 35 Pafta, 446 Ada, 59 Parsel üzerinde kayıtlı olarak yer almaktadır. Taşınmaz tapu kaydında 800,46 m2 alana sahip parsel üzerinde "zemin katta hamam bir normal katta yedi adet dükkân olan kagir bina" niteliğinde tanımlanmıştır. 1932 tarihinde Pervititich Haritası 63 numaralı paftada, Büyük Hamam olarak isimlendirilmiştir. Topografik açıdan düz bir araziye kurulan hamam Üsküdar kent meydanının ana merkezinde yer almaktadır. Hamamın batısında Gülfem Hatun Cami, kuzeybatısında Üsküdar Yeni Valide Cami, sahil tarafına doğru kuzeyinde Mihrimah Sultan Camii yer almaktadır.

5.1.2. Tarihçesi

Hamamın inşa tarihini gösteren bir kitabesi bulunmamaktadır. Sultan II. Selim'in eşi ve Sultan III. Murat'ın annesi Nurbânu Valide Sultan tarafından, 1583 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Nurbanu Valide Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan hamamların en sonuncusudur. Toptaşı'ndaki Valide-i Atik Camii'ne gelir olması için inşa edilmiştir. Yapı Yeşil Direkli Hamam, Valide Sultan Hamamı, Büyük Hamam, Çarşı Hamamı ve Mimar Sinan Hamamı olarak farklı isimlerle bilinmektedir. Yeşil Direkli isminin günümüze ulaşamayan soyunmalık veya dış kapısının yanında olduğu sanılan yeşil bir sütundan geldiği düşünülmektedir. Şehzadebaşı Cami-i avlu duvarı köşesine de böyle yeşil bir sütun, Mimar Sinan tarafından dikilmiş ve hala bakidir. Yine Ayvansarayi Hafız Hüseyin Efendi'de bir sözünde "Toptaşı Valide-i Atik Camii yakınında olan çifte hamam ile Üsküdar'daki vaki Valide-i Cedid Camii yakınında Yeşildirekli Hamam" şeklindeki bahsinde Yeşil Direkli olarak adını geçirmektedir.

Mimar Sinan eserleri hakkındaki yazma eserler olan Tezkiretü'l Bünyan'da Üsküdar'da Valide Sultan Hamamı olarak bir hamamdan bahsedilmektedir.[104] Tezkiretü'l Ebniye'de ise Üsküdar'da Toptaşı Atik Valide Sultan Hamamı ve Üsküdar'da Valide Sultan Hamamı'nı olmak üzere iki hamam inşa ettiği belirtilir.[105]

[104] Sönmez, Z. (1988). Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler. s. 39.; Saî Çebebi, Tezkirelü'l Bünyan, Binbir Direk Yay., İstanbul, s. 51.
[105] Ibid, s. 76-77.

Adsız Risale'de ise Üsküdar'da inşa ettiği hamamlarla ilgili Atik Valide Sultan Hamamı ve aynı kasabada Çifte Hamam tabiri kullanılmaktadır.[106]

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Üsküdar'daki hamamlardan bahsederken Yeşil Direkli Hamam'la ilgili olarak "Çarşı içinde olan Çarşı Hamamı gayet ferah, havası hoş, yapısı hoş bir hamamdır. Sevimli, dilber, temiz tellakları ve mavi peştemalları vardır" diyerek bahsetmiştir.

1583'te Valide-i Atik Camii'ne gelir getirmesi amacıyla inşa edilen hamamın 18. yy. ortalarında gelirinin azalmasından dolayı hile-i şer'iye ile 300 seneliğine kiralanarak vakfın elinden çıktığı ve şahıs malı olduğu bilinmektedir.

5.1.3. Mimari Tanımlama

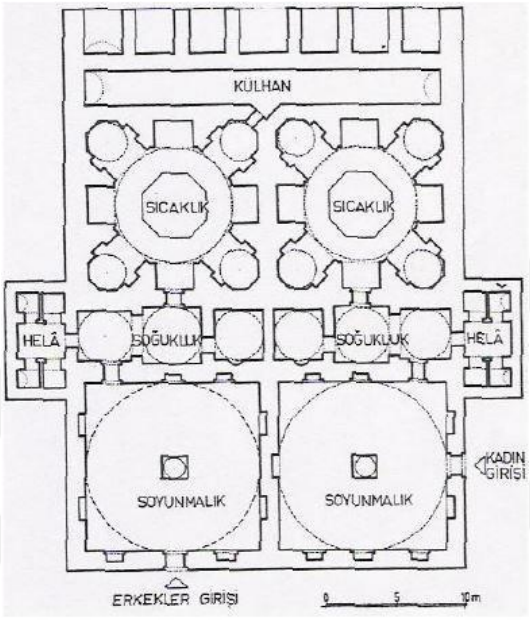
Fotoğraf 173: Yeşil Direkli Hamam 1930'lu Yıllarda Soyunmalık Kubbeleri

Çifte hamam olarak inşa edilmiş eser dikdörtgen plan tipinde, kuzey-güney doğrultusunda yerleşime sahiptir. Kadınlar ve erkekler bölümü simetrik aynı plan şemasında olup, yıldızvari sıcaklık plan tipi kullanılmıştır. Klasik dönemin hamam mimarisine sahip olan Yeşil Direkli Hamam, iki sıra tuğla bir sıra kesme taştan oluşan yığma taş sistem ile inşâ edilmiştir. Soyunmalıktan başlayarak birbiri ardına eklenmiş mekânlardan oluşan kadınlar ve erkekler bölümü birbirine bitişik konumdadır. İki bölümün boyutları birbirine çok yakındır. Kadınlar bölümünün mahalleri hamamın güneyinde, erkekler bölümünün mahalleri ise hamamın kuzeyinde sıralanır. 1959

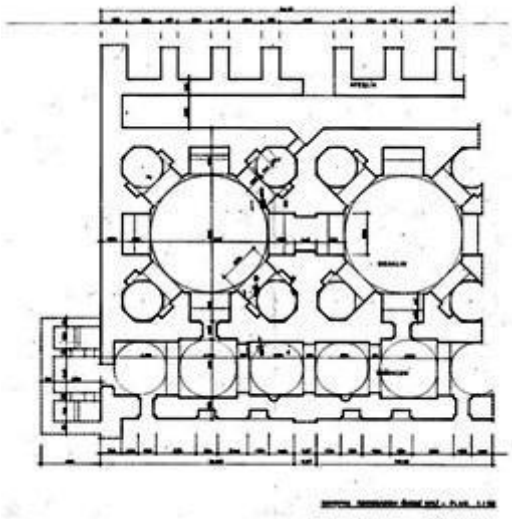
[106] Ibid, s. 99,100.

yılında Menderes İmarı ile yol genişletme çalışmaları sırasında Hâkimiyeti Milliye Caddesi üzerinde yer alan özgün kadınlar ve erkekler özgün soyunmalık kısmı istimlak edilerek yıktırılmış ve günümüze ulaşamamıştır.

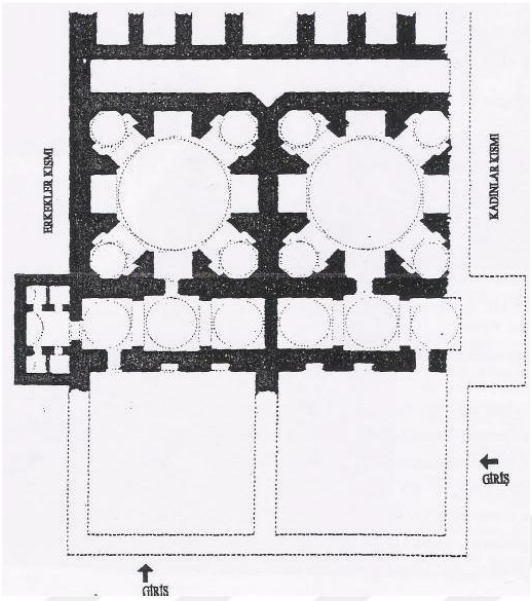
5.1.3.1. Özgün Plan Özellikleri

Şekil 40: Yeşil Direkli Hamam Özgün Planı (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu)

Şekil 41: Yeşil Direkli Hamam Soyunmalıklar Yıkıldıktan Sonra, Restorasyon Öncesi Planı (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi)

Şekil 42: Yeşil Direkli Hamam Soyunmalıklar Yıkıldıktan Sonra, Restorasyon Öncesi Planı (M. Mermi Haskan, 1995, İstanbul Hamamları)

5.1.3.1.1. Soyunmalık

Fotoğraf 174: Yeşil Direkli Hamam Kuzeybatı Yönü Soyunmalık Kubbeleri Ve Aydınlık Feneri 1900'lerin başı (Besim Çeçener Arşivi)

Fotoğraf 175: Yeşil Direkli Hamam 1942 yılı hava fotoğrafı (Harita Genel Komutanlığı: 60_799 kayıt)

Fotoğraf 176: Yeşil Direkli Hamam 1954 yılı hava fotoğrafı (Harita Genel Komutanlığı: 517_178kayıt)

Günümüze ulaşamayan kadınlar ve erkekler soyunmalık kısımlarına ait veriler eski resimler ve Pervititch haritasına yansıdığı kadarıyla bilinmektedir. 1942 ve 1954 yılları hava fotoğrafları incelendiğinde, özgün plan şemasında erkekler soyunmalık bölümünün olduğu alana yeni bir yapı yapıldığı görülmektedir. Kadınlar soyunmalık bölümünün olduğu alanda, mahalin üstünü kapatan kubbe tam olarak seçilememekte ve bu nedenle yıkıntı durumunda olabileceği tahmin edilebilmektedir. Pervititch haritasından da anlaşılacağı üzere erkekler bölümü soyunmalık girişi yapının batı cephesi üzerinde, iki yanda dükkânlarla sınırlanan dar bir koridordan geçilerek verilmiş. Bu durumda kadınlar girişinin de farklı bir sokaktan verilmesi gerekmektedir. Haritada yapının güney kısmında yıkım olduğu yazılmış ve kadınlar girişi işlenememiştir. Böylece kadınlar bölümü soyunmalık girişinin yapının daha korunaklı alanı olan güney cephesi üzerinden verildiği kesinleşmiştir. Soyunmalığın iç düzenine ait elimizde çok fazla veri yoktur. Günümüzde hala ayakta olan ılıklık, soyunmalık arasındaki duvar bize bazı bulguları verir. Cephe üzerindeki soyunmalık duvar kalıntıları hala okunmaktadır. Hamamın en işlek caddesine bakan bu batı cephesinde, bugün dükkân girişlerini verebilmek için dört niş giriş açıklığına çevrilmiş. Özgün planda soyunmalıktan kadınlar ılıklığına geçişi sağlayan iki kapı açıklığı kadınlar bölümünün güneyinden, erkekler bölümünün kuzeyinden verilmiştir. 1900'lu yılların başında çekilmiş fotoğrafta soyunmalığa ait iki kubbe ve aydınlık fenerleri çok rahat görülmektedir. Soyunmalıklar hamamın en büyük iki kubbesine sahiptir.

Fotoğraf 177: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Yıkılan Erkekler Soyunmalığı Duvar Kalıntısı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 178: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Yıkılan Erkekler-Kadınlar Soyunmalığı Duvar Kalıntısı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 179: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Yıkılan Kadınlar Soyunmalığının Yeniden Örülen Duvarı (Ş.Y.2020)

5.1.3.1.2. Ilıklık

Ilıklık bölümüne geçiş kadınlar soyunmalığının güneyinden, erkekler soyunmalığının kuzeyinden sağlanmaktadır. Geçişler sivri kemerli açıklık ile sağlanmış, üzerinde kademeli şekilde yukarı doğru daralarak, üçgen form oluşturan bir hareket verilmiştir. Geçişin sağlandığı bu ilk kısım aynı zamanda hela bölümlerine de açılmaktadır. Ilıklık

bölümlerinin her biri ortada iki adet sivri kemerin taşıdığı üç adet kubbe ile örtülmüş dikdörtgen şeklindedir.

Ilıklıktan dışarı taşkın bir şekilde yapılmış temizlik ve tuvalet hücresi olan hela bölümüne geçilir. Hela bölümü tonoz örtülü bir orta mekân ve yanlarında daha küçük boyut tonozlu birimlerin olduğu bir mahaldir.

İki kubbeli olan ılıklık ana merkezinin, hela yanındaki kubbeli kısmında kubbeye geçiş pandantifler ile sağlanmış, 4 sivri kemer üzerine oturmuştur. Hamamın tüm kubbelerinde, merkezde iç kubbe kullanılmış. Mekânın doğal aydınlatması olan fil gözleri çeşitli şekillerde uygulanmış. Dıştan merkeze doğru gidildiğinde altıgen, yıldız ve iç kubbede yuvarlak şeklinde olmak üzere 3 sıra kullanılmıştır.

Ilıklığın tıraşlık hücresi yanındaki, orta kubbeli kısımda kubbeye geçiş pandantifler ile sağlanmış, 4 sivri kemer üzerine oturmuştur. Hamamın tüm kubbelerinde, merkezde iç kubbe kullanılmış. Mekânın doğal aydınlatması olan fil gözleri çeşitli şekillerde uygulanmış. Dıştan merkeze doğru gidildiğinde altıgen, yıldız ve iç kubbede yuvarlak şeklinde olmak üzere 3 sıra kullanılmıştır. Ilıklıktan sıcaklığa geçişi sağlayan sivri kemerli açıklık bu kısımdadır. Açıklığın üzerinde kademeli şekilde yukarı doğru daralarak, üçgen form oluşturan bir hareket sağlanmıştır.

Kadınlar tıraşlık hücresi ile erkekler hücresi sırt sırta yapılmıştır. Tıraşlıklarda kubbeye geçiş tromplar ile sağlanmış, tromp bitişlerinde mukarnaslara yer verilmiş, kubbe sekiz köşeli bir tambura oturmuştur. Kubbenin ana merkezinde bir iç kubbe ve mekânın doğal aydınlatması olan fil gözleri çeşitli şekillerde uygulanmış. Dıştan merkeze doğru gidildiğinde altıgen, yıldız ve iç kubbede yuvarlak şekilli olmak üzere 3 sıra kullanılmıştır.

5.1.3.1.3. Sıcaklık

Sıcaklığa geçiş üç kubbeli ılıklık bölümünün ortasındaki kubbeli alandan, sıcaklık giriş eyvanına doğru sağlanır. Ana şeması B tipinde yıldızvari plana uygun 4 köşe halvet ve 1'i giriş eyvanı olmak üzere 4 eyvandan oluşmaktadır. Her kenarda bir eyvan bulunur ve bu eyvanlar orta mekâna açılır. Köşelerde, eyvanların gerisinde kubbeli halvet üniteleri bulunur. Orta merkez aksında sekizgen bir göbek taşı vardır.

Osmanlı mimarisinde genellikle sekiz köşeli bir tambura oturan kubbeler, çoğu kez tepe noktasına doğru ilave bir küçük ışıklıklı iç kubbe ile devam ederdi. Nitekim Yeşil Direkli Hamamın da tüm kubbelerinde bu sistem uygulanmış. Sıcaklığın tüm kubbe ve tonozlarında doğal aydınlatma unsuru olan fil gözleri çeşitli şekillerde kullanılmıştır.

Sıcaklık ana mekânın da merkez kubbe pandantif geçişli sekiz sivri kemer üzerinde, sekiz köşeli bir tambura oturur. Fil gözleri dıştan merkeze doğru gidildiğinde beşgen, yıldız, beşgen, yıldız, beşgen ve iç kubbede yuvarlak şekillerinde olmak üzere toplamda 6 sıra kullanılmıştır.

Halvet hücreleri kubbeleri de sekiz köşeli bir tambura oturmuş fakat kubbeye geçiş elemanları farklılık göstermektedir. Kubbe, girişin karşısına gelen köşelerinde duvara otururken, giriş tarafındaki köşelerde üçgen geçiş ve ardından sivri bir kemerle desteklenmiştir. Fil gözleri dıştan merkeze doğru gidildiğinde altıgen, yıldız ve iç kubbede yuvarlak olmak üzere 3 sıra kullanılmıştır. Halvet hücrelerinin tümünde niş kullanılmıştır. Kadınlar kısmı hücreleri girişinin hemen sağında tek bir niş bulunurken, erkekler kısmı hücrelerinde girişin sağında ve solunda karşılıklı ikişer niş bulunmaktadır.

Eyvanlar beşik tonoz ile örtülmüş. Doğal aydınlatma unsuru olan yuvarlak şekilli fil gözleri kullanılmıştır.

5.1.3.1.4. Su Deposu

Hamamlara getirilmiş olan su, su deposunun duvar örgüsü içine yerleştirilmiş olan maslak veya maksem adı verilen bir dağıtım merkezinden geçerek içerideki bölümlere aktarılır. Maslağa gelen su, sandığın dibindeki deliklerden biri ile soğuk su deposuna, diğer bir delikten de soyunmalıktaki şadırvan ve ılıklıktaki tuvaletlere ve tıraşlığa gönderilir.[107] Namlu küpüyle kaplı bir su depolama alanı sıcaklığın arkasında bulunmaktadır.

Su deposu ile sıcaklığın bağlantısı yoktur. Sıcak ve soğuk su depolarında; kurnalara suyun iletilmesi ana borularda toprak künklerle, ince kanallarda da kurşun borularla

[107] Önge, Y. (1981). a.g.m., s.216.

sağlanmıştır. Çifte hamamlarda bir tane büyük ya da iki ayrı su deposu kullanılmıştır. Genellikle su depolarının üçte ikisi sıcak, üçte biri soğuk suyla doludur.

Günümüzde Yeşil Direkli hamamın su deposuna ait bir bulgu yoktur. İstanbul 6 No.lu KVKBK Arşivinden alınan hamamın restorasyon öncesi planında da yeri belirtilmemiştir.

5.1.3.1.5. Külhan

Türk hamamlarında genellikle sıcaklık mahallinin bir duvarı boyunca uzanan sıcak su deposunun gerisinde yer alan külhan, uzunluğu bu deponun boyuna eşit, genişliği hamamın tek veya çift oluşuna, arsanın durumuna bağlı olarak değişen bir yakıt deposu ve tesisat mahallidir. Üstü genellikle mütemadi bir tonozla örtülü olup ayrı bir girişi bulunan bu mahal, tonoz sırtında sıralanan ışık gözleriyle aydınlanmıştır. Külhanın zemin kotu, genellikle küçük hamamlarda cehennemlik seviyesindedir. Büyük hamamlarda ise takriben su deposunun hizasında olup cehennemlik seviyesindeki ocak ağzının açıldığı kısım, basamaklarla inilen daha alçak bir kotta yapılmıştır. Genel hamamlarda, külhana açılan ocak ağzı su deposunun duvarında kemerli büyük bir yaşmağı bulunan bir baca ihtiva eder. Ocak kapağı açıldığında geri tepen alevin külhancıyı yakmaması için düşünülmüş olan bu baca, iyi çekmesi için sıcaklık kubbelerinin üst seviyesine kadar yükseltilmiştir.[108]

Yeşil Direkli Hamamın külhanı kadınlar ve erkekler sıcaklığının ortak doğu duvarına bitişik konumda, hamam boyunca uzanmaktadır. Külhan bölümü tonozlu bir alt yapı üzerinde kurulmuştur.

Doğan Hasol Restorasyon öncesi külhan bölümünün bazı kısımlarının yıkılmış durumda olduğundan bahsetmektedir. Günümüzde bu bölüm yok olmuş, üzerinde restorasyon çalışmaları sırasında yapılmış olan ek bina dükkânları bulunmaktadır.

5.1.3.1.6. Süslemeler

Yeşil Direkli Hamam uzun süre mekruh durumda kalmış, sonrasında pek çok mülk sahibi elinde farklı işlevlerde kullanılmıştır. Bu süreç içerisinde kurna, mermer ve

[108] Önge, Y. (1988). a.g.m., s.412.

kurşunları sökülerek satılmıştır. En sonunda restore edilerek çarşı işlevini almıştır. Durum böyle olunca özgüne dair süsleme unsurları da oldukça sınırlıdır.

Fotoğraf 180: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Halvet Hücresi Mukarnasları (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 181: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Halvet Hücresi Mukarnasları (Ş.Y.2020)

Kadınlar ve erkekler ılıklık bölümü halvet hücrelerinde bulunan kubbeye geçiş elemanı olan tromp eteklerinde mukarnaslara rastlanmaktadır.

Fotoğraf 182: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığına Geçiş Açıklığı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 183: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığına Geçiş Açıklığı (Ş.Y.2020)

Ilıklıktan sıcaklık kısmına geçişi sağlayan açıklıklar üzerinde, kademeli şekilde yukarı doğru daralarak üçgen bir form oluşturan hareketlilik sağlanmıştır.

Fotoğraf 184: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıkl. Orta Kubbesi (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 185:** Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıck. Ana Kubbesi Ve Fil Gözleri (Ş.Y.2020)

Ilıklık ve sıcaklık bölümleri kubbe üzerinde doğal aydınlanmayı sağlayan yıldız, beşgen, altıgen ve yuvarlak formlarda fil gözleri kullanılmıştır.

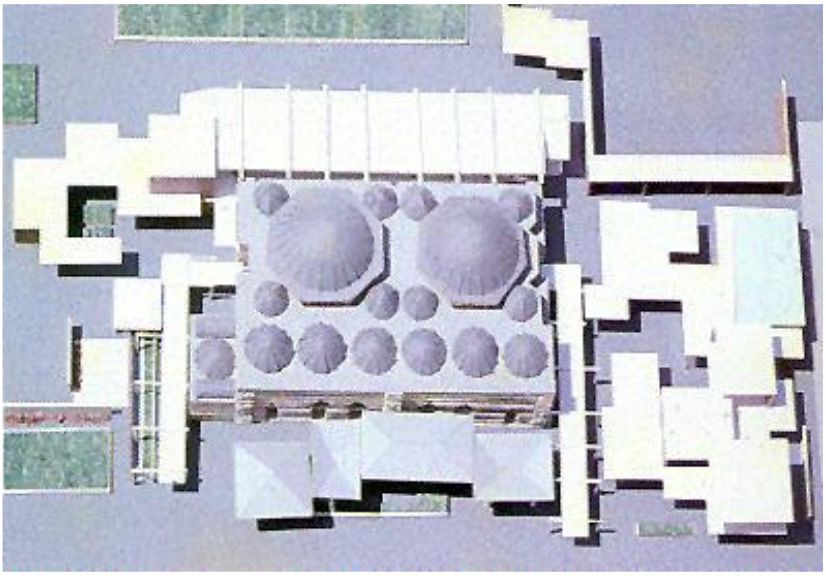

Fotoğraf 186: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Kirpi Saçak Kullanımı (Ş.Y.2020) **Fotoğraf 187:** Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Kirpi Saçak Kullanımı (Ş.Y.2020)

Hamamın dış cephesi kubbe etekleri ve saçak altlarında yapıyı dolaşan testere dişli tuğla kirpi saçak kullanılmıştır.

5.1.4. Hamamın Geçirdiği İşlev Değişiklikleri

Fotoğraf 188: Yeşil Direkli Hamam Planlanan Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Maketi

Üsküdar Yeşil Direkli Hamam 18. yüzyıl ortalarında işletme gelirinin azalmasından dolayı 300 seneliğine kiraya verilmek suretiyle vakıftan çıkmış ve şahıs malı olmuştur. Hamam I. Dünya Savaşı sonlarına kadar kesintisiz olarak şahıslara kiralanmış. Savaş sonrası yaşanan ekonomik çöküntü ve sosyal buhranlar, 1917 yılında hamamın kapanmasına neden olmuştur. Kapanan hamam mülk sahipleri tarafından devrin tüccarlarından olan Salim Nuri Bey'e tütün deposu olarak kiralamıştır. Yedi senelik kiracılık döneminde Nuribey hamamı tam ve nokta eksiksiz teslim etmiştir. Fakat yeni sahipleri tarafından 2000 lira karşılığı hamamın kıymetli parçaları olan mermer, kurna ve kurşunları sökülerek satılmıştır.

1932 yılında hamam yıkılmak üzereyken Gümülcine eşrafından gayet zengin bir kimse olan, Mehmet Bozkurt Bey tarafından satın alınmış. Cephesinde bulunan salaş ilaveler kaldırılmış, cadde boyunca üç dükkân eklenmiştir. 1959 yılında Menderes İmarı ile yol genişletme çalışmaları sırasında Mavi Köşe olarak bilinen bu üç dükkân ve Hâkimiyeti Milliye Caddesi üzerinde yer alan özgün soyunmalık kısmı istimlak edilerek yıktırılmış ve günümüze ulaşamamıştır. Esas hamam kısmı bir marangoza kiraya verilmiş ve külhan kısmı da garaj olarak kullanılmıştır.

Hamam Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15.06.1961 tarihli 1589 numaralı kararı ile hamam olarak kullanılamadığı, yapı bütünlüğüne zarar vermeden farklı işletmelerce kullanılabileceği kararı alınmış. 1962 yılında artık onarılmasının zorunlu olmasında dolayı kurulun izniyle İstanbul Teknik Üniversitesi adına hazırlanan restorasyon projesiyle günümüzdeki halini alarak çarşı işlevine dönüştürülmüştür. Külhan bölümünün üzerine bilinçsizce çağdaş ek bir yapı eklenmiş anıtsal bütünlüğünü de kaybetmiştir. Yeniden işlevlendirilme projesi kapsamında çevre düzenlemesinde yeni çarşı üniteleri ve trotuar kahveleri tasarlanmış fakat formalitelerden dolayı izin alınamamış ve proje bütünüyle gerçekleşememiştir. 1966 yılında Mimar Sinan Çarşısı adı altında açılmış ve uzun yıllar devam ettirilmiştir. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14.04.1973 tarih ve 7086 sayılı genel tescil kararı ile tescil edilmiştir.

2016 yılı kentsel dönüşüm kapsamında yenileme çalışmalarının başlanması planlanmış ve Mimar Sinan Çarşısı'nın kamulaştırılmasına karar verilmişti. Çarşı esnafının kamulaştırma kararına olumsuz yaklaşması üzerine dükkân kiracıları

mahkemeye başvurmuş. 2017 yılında Üsküdar Meydanı yenileme çalışmaları kapsamında Mimar Sinan Çarşısı kesin olarak kamulaştırılarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. Esnafın başvurduğu hukuki süreç sonuçlanmamış. Bunun üzerine 54 yıldır çarşı işlevini sürdüren Mimar Sinan Çarşısı, 3 Eylül 2020 tarihinde, zabıta ekipleri ve vakıf yetkililerinin gelmesi ile boşaltılmıştır.

Günümüzde hamam çevresi levhalar ile kapatılmış, yapı içerisinden karot numuneleri alınmış, raspa çalışmaları yapılmış ve restorasyonun başlatılması beklenmektedir. Yapıya hangi işlev verileceği ise hala konuşulmakta ve bir sonuca bağlanmış değildir. Eski Üsküdar İlçe Başkanı Halit Hızır hamam yapısının kamulaştırıldığı 2017 yılında müze galeri olarak işlev verileceği duyurulmuştu. Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen ise 2019 yılı adaylık sürecinde kütüphane ve kültür merkezi olacağından bahsetmiş. Esnaf avukatı olan Onur Cingil ise vakıflara ait Vakıf Katılım Bankası'nın bir şubesi olacağını ve eline geçen projelerde mevcut olduğunu söylemiştir. Kamuoyu, halk ve esnafın her an takipte olduğu hamam üzerine hala kesin bir açıklama yapılmamıştır.

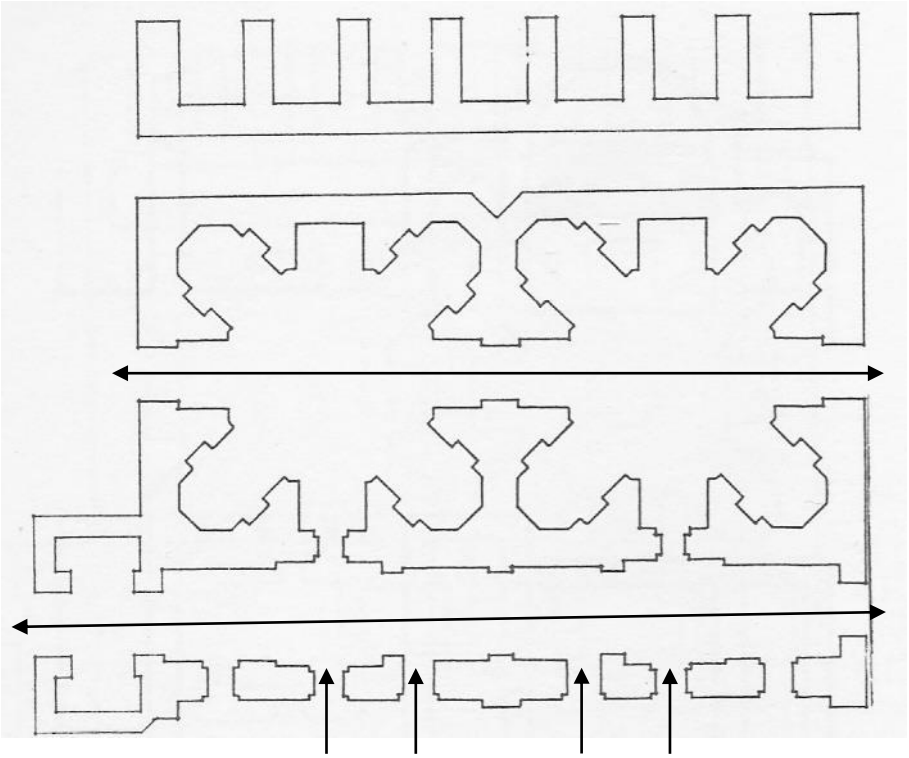

Fotoğraf 189: Yeşil Direkli Hamam Güneydoğu Yönü Üsküdar Meydanı Yenileme Ve Zemin Altı Otopark Çalışması (Ş.Y.2021)

Fotoğraf 190: Yeşil Direkli Hamam Kuzeybatı Yönünden Kapatılan Çevresi (Ş.Y.2020)

5.1.5. İşlev Değişikliği İle Birlikte Oluşan Mimari Değişimler

Şekil 43: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Yıkılan Ilıklık Ve Sıcaklık Duvarları

Üsküdar Yeşil Direkli Hamamın, işlev değişikliğine uğrama hikayesi 18.yy ortalarında başlamıştır. Hamamdan vakfa gelen işletme gelirinin azalması, 300 seneliğine kiraya verilmesine sebep olmuştur. Ve sonuç olarak artık vakıflardan çıkmış, şahısların elinde sürekli el değiştirmiştir. Hamam yapısı tütün deposu, marangozhane ve imalathane olarak çeşitli hikayelere tanıklık yapmış. 1900'lü yıllarda yeni sahipleri tarafından mermer, kurna ve kurşunları sökülerek satılmıştır. 1932 yılında Mehmet Bozkurt tarafından satın alınmış ve cephesinde bulunan salaş ilaveler kaldırılmış, cadde boyunca üç dükkân eklenmiştir. 1959 yılında Menderes İmarı ile yol genişletme çalışmaları sırasında Mavi Köşe olarak bilinen bu üç dükkân ve Hâkimiyeti Milliye Caddesi üzerinde yer alan özgün soyunmalık kısmı istimlak edilerek yıktırılmış ve günümüze ulaşamamış. 1962 de Mimar Doğan Hasol'a bugünkü hali ile restore ettirilmiş ve külhan bölümü üzerine çağdaş ek bir yapı eklenmiştir. 1966 da Mimar Sinan Çarşısı olarak açılmış ve 54 yıl çarşı işlevini sürdürmüştür. 2017 yılında Üsküdar Meydanı yenileme çalışmaları kapsamında kesin olarak kamulaştırılarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir. 2020 yılında boşalttırılan hamamda restorasyon çalışmaları başlatılmış, günümüzde devam etmektedir. Hangi işlevi alacağı ise merak konusudur.

5.1.5.1. Mekânsal

5.1.5.1.1. Soyunmalık

Fotoğraf 191: Yeşil Direkli Hamam Güneyden Genel Görünüm Ve Soyunmalık Kubbeleri (Bir Ulu Rüyayı Görenler Şehri Üsküdar Kitabı'ndan)

Fotoğraf 192: Yeşil Direkli Hamam 1942 yılı hava fotoğrafı (Harita Genel Komutanlığı: 60_799 kayıt)

Fotoğraf 193: Yeşil Direkli Hamam 1954 yılı hava fotoğrafı (Harita Genel Komutanlığı: 517_178kayıt)

1959 yılında Menderes İmarı ile yol genişletme çalışmaları sırasında Hâkimiyeti Milliye Caddesi üzerinde yer alan kadınlar ve erkekler soyunmalık kısmı istimlak edilerek yıktırılmış ve günümüze ulaşamamıştır. 1942 ve 1954 yılları hava fotoğrafları incelendiğinde, özgün plan şemasında erkekler soyunmalık bölümünün olduğu alana yeni bir yapı yapıldığı görülmektedir. Kadınlar soyunmalık bölümünün olduğu alanda, mahallin üstünü kapatan ağaçlardan kubbe tam olarak seçilememekte ve bu nedenle yıkıntı durumunda olabileceği tahmin edilebilmektedir. Yalnızca hamama ait eski fotoğraflar ve Pervititch Harita'sından soyunmalık kubbeleri gözükmektedir.

Günümüzde batı cephesi olarak kullanılan soyunmalık ile ılıklık arası duvarı, soyunmalık nişleri hakkında bilgi vermektedir. Hamam yapısı çarşı işlevini aldıktan sonra ılıklık içerisine pek çok dükkân yerleştirilmişti. Ve bu dükkânlara yapının en işlek caddesi olan batı cephesi üzerinden giriş verilmek istenmiş. Özgün plan şemasında soyunmalık tarafında bulunan bu nişler, dükkân girişleri için tamamı ile kapı, pencere açıklığına çevrilmiştir. Özgün ılıklık girişi olan kapılar ise sadece iki uçlardaki açıklıklardır. Geri kalan 4 niş sonradan çevrilmiştir.

Cephe üzerinde kuzeyde erkekler soyunmalık başlangıcı, ortada kadınlar-erkekler bölücü duvar başlangıç kalıntıları olduğu gibi bırakılmış ve saklanmıştır. Fakat yapının güney duvarı restorasyon öncesi yıkıntıya uğradığı ve restorasyon sırasında yeniden örüldüğü için güneydeki kadınlar bölümü soyunmalık duvar başlangıcı belli değildir.

Ilıklık duvarına paralel devam eden soyunmalık duvar kalıntısı da korunmuş, üzeri yağmur sularından etkilenmesin diye çatı düzenlemesi getirilmiştir.

5.1.5.1.2. Ilıklık

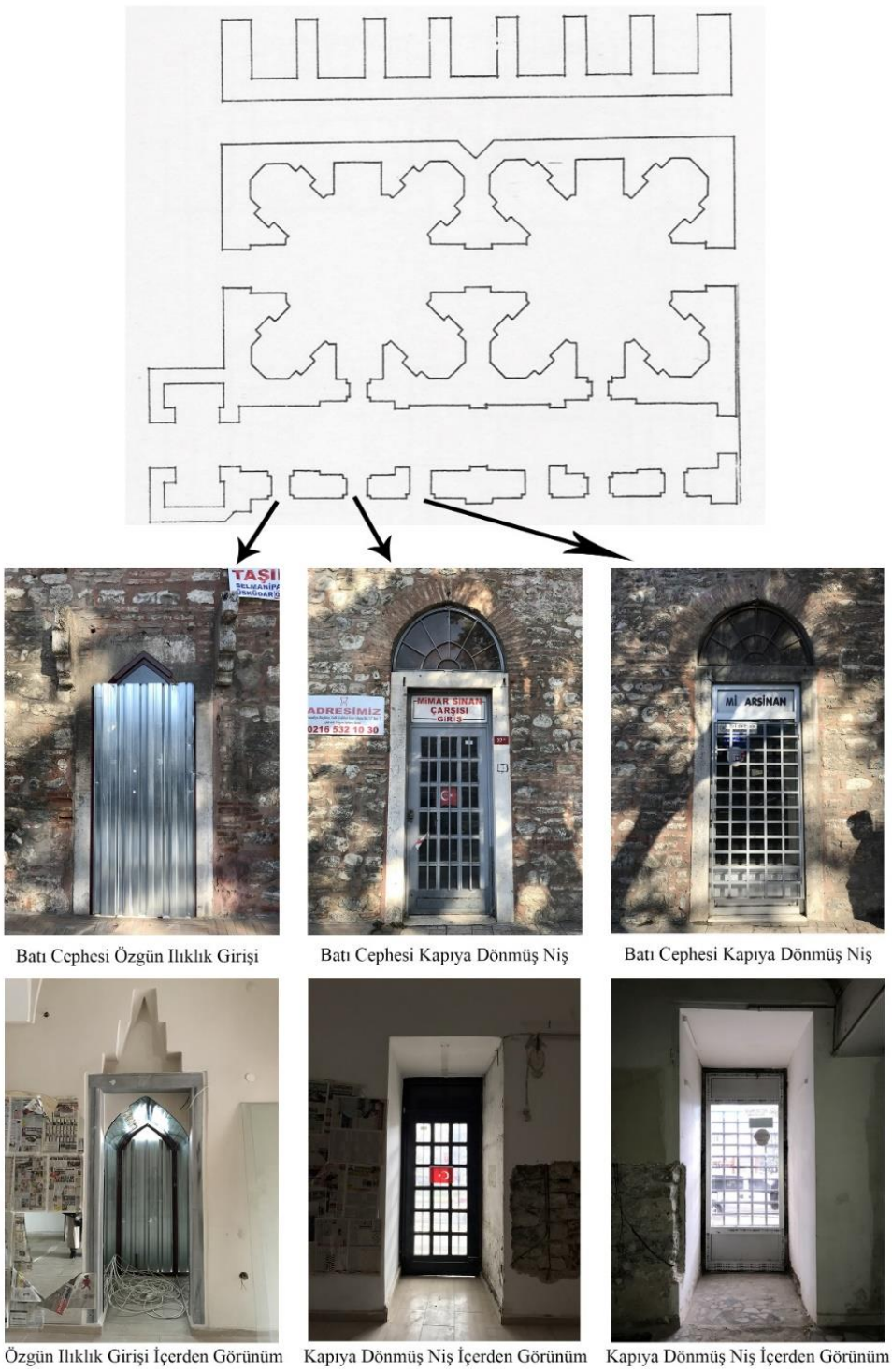

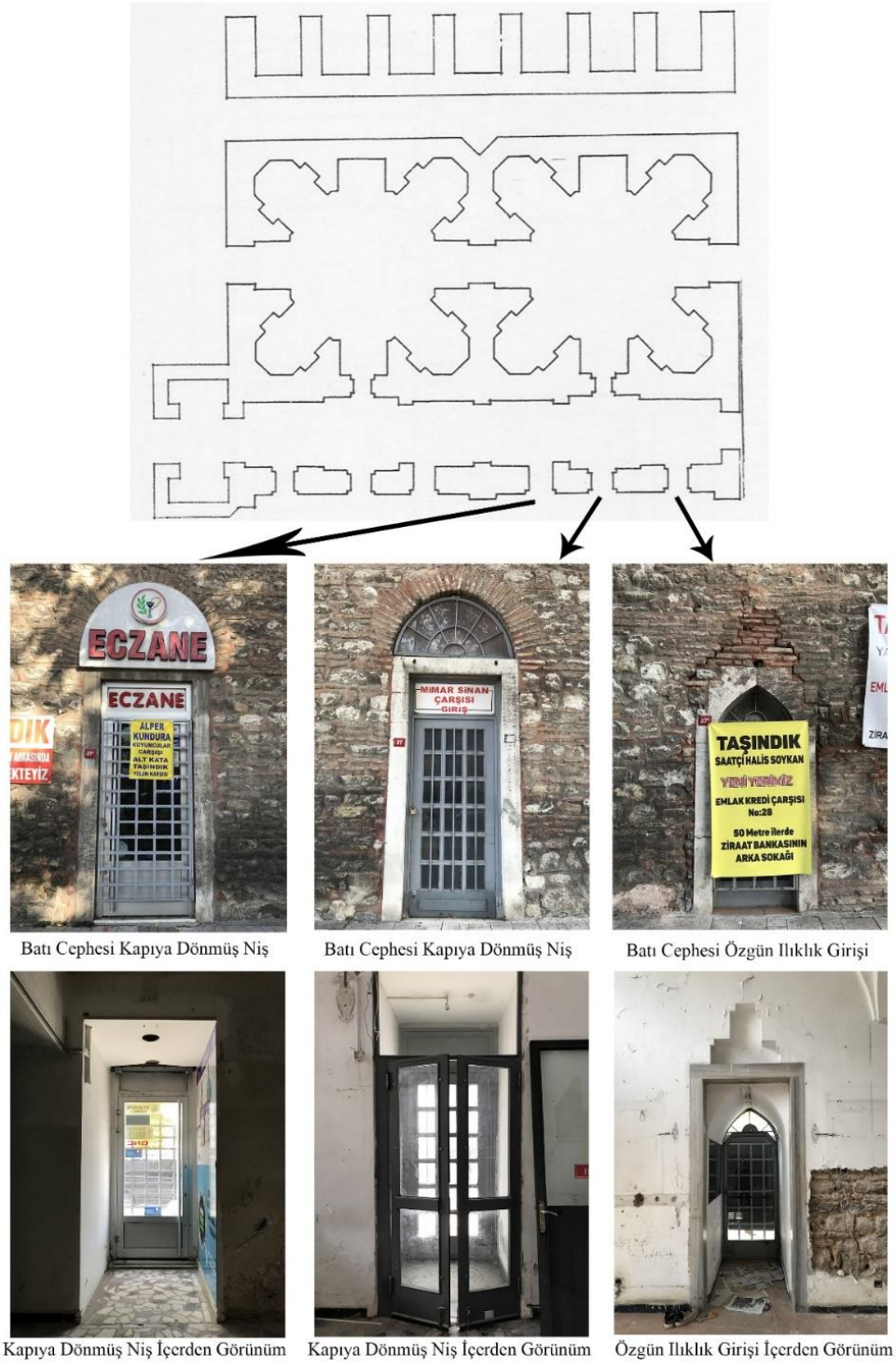
Fotoğraf 194: Yeşil Direkli Hamam Yıkılan Erkekler-Kadınlar Ilıklığı Arası Duvar (İlk Foto. Kadınlar Kısmından Bakış, İkincisi Erkekler Kısmından Bakış) (Ş.Y.2020)

Ilıklık bölümü özgünde 3 kubbeden oluşan ve bunlardan 1 tanesi tıraşlık hücresini oluşturan şemaya sahiptir. Restorasyon çalışmaları sırasında kadınlar ve erkekler ılıklığı arasındaki duvar ve tıraşlık duvarları kaldırılmış, böylece birleşik uzun bir galeri elde edilmiştir.

Kadınlar bölümünün hela hücresi günümüzde mevcut değildir. Yıkım tarihine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1959 yılında Menderes İmarı ile yol genişletme çalışmaları sırasında istimlak edilen soyunmalık kısmı ve restorasyon öncesi yok olan güney duvarı ile aynı zamanda yıkılmış olabileceği düşünülmektedir. 1962 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları plan çizimlerinde de bu bölüme rastlanmamıştır.

Şekil 44: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Batı Cephesi Erkekler Ilıklığına Geçiş (Ş.Y.2020)

Şekil 45: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Batı Cephesi Kadınlar Ilıklığına Geçiş (Ş.Y.2020)

Hamam yapısı çarşı işlevini aldıktan sonra ılıklık içerisine pek çok dükkân yerleştirilmişti. Ve bu dükkânlara yapının en işlek caddesi olan batı cephesi üzerinden

giriş verilmek istenmiş. Özgün plan şemasında soyunmalık tarafında bulunan nişler, dükkân girişleri için tamamı ile kapı, pencere açıklığına çevrilmiş. Özgün ılıklık girişi olan kapılar ise sadece iki uçlardaki açıklıklardır. Geri kalan 4 niş sonradan çevrilmiştir.

Fotoğraf 195: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Alüminyum Doğrama Kullanımı 2020 (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 196: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Alüminyum Doğrama Kullanımı (Ş.Y.2020)

Ilıklığın orta kubbeli kısımları yapının batısından girişi sağlamak ve burada yer alan dükkânlara ulaşabilmek için hem de sıcaklığa geçiş kapılarını barındırdığı için geçiş holü olarak kullanılmış. Yanlarda kalan kubbeli mekânlar ise dükkân olarak kullanılmıştır. Dükkân araları alüminyum doğramalar ile bölünerek, her bölüm bir dükkâna dönüştürülmüştür.

Fotoğraf 197: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Raspası (Orta Kubbeli Kısmın Giriş Açıklığının Yanı) (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 198: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Raspası (Tıraşlık Giriş Açıklığının Yanı) (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 199: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Güney Kubbeli Kısım Raspaları 2020 (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 200: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Orta Kubbeli Kısım Raspası (Sıcaklığa Geçiş Yanı) (Ş.Y.2020)

Ilıklığın bütün duvar ve kubbe içleri çimento esaslı sıva ve üzeri beyaz boya ile boyanarak özgün doku tamamen kapatılmıştır. Günümüzde restorasyon çalışmaları başlatılan hamamda, özgün dokuyu ortaya çıkarabilmek ve çeşitli numuneler alabilmek için ılıklığın farklı yerlerinde sıva raspaları yapılmıştır. Özellikle kubbe,

kasnak ve pandantif birleşim yerlerinde kemerlerde, belli başlı duvar köşelerinde raspalara rastlanmaktadır.

Fotoğraf 201: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Tıraşlık Döşemesi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 202: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Cehennemliği (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 203: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Ilıklığı Güney Kısım Döşemesi (Ş.Y.2020) .

Fotoğraf 204: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Ilıklığı Orta Kubbeli Kısım Döşemesi (Ş.Y.2020)

Geleneksel hamam mimarisinde olması gereken özgün döşeme mermerleri yok olmuş ve hiçbir ize rastlanmamıştır. Günümüzde ılıklığın her bir bölümü farklı tip döşeme ile kaplanmış ve özgüne aşırı aykırıdır. Erkekler ılıklığı hela bölümü ve yanındaki iki kubbeli kısmı dikdörtgen fayans, erkekler ve kadınlar tıraşlığı ve kadınlar orta kubbeli

kısmı mermer parçalı mozaik, kadınlar hela yanındaki kısmı ise kare fayans ile kaplanmıştır. Erkekler ılıklığı tıraşlık döşemesi üzerinde bir açıklık verilmiş, cehennemlik kısmı olabileceği düşünülmektedir.

Hamamın 1900'lü yıllarda yeni sahipleri tarafından satılan mermer, kurna ve kurşunlarına dair herhangi bir iz yoktur. Seki, su çeşmesi, musluk ve buhar yaşmağı da kaybolan diğer mimari elemanlardır.

5.1.5.1.3. Sıcaklık

Fotoğraf 205: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Sıcaklık Görünümü

Fotoğraf 206: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Halvet Ve Eyvan Görünümleri (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 207: Yeşil Direkli Hamam Kaldırılan Erkekler-Kadınlar Sıcaklık Duvarı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 208: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Genel Görünüm (Ş.Y.2020)

Çarşı işlevini alan yapıda sıcaklık içerisinde geçiş ve sirkülasyon alanını sağlayabilmek için restorasyon çalışmaları sırasında erkekler ve kadınlar sıcaklık bölücü duvarı kaldırılmış mekânlar birleştirilmiştir. Doğan Hasol tarafından yapılan restorasyon proje çizimlerinde, hamam içinde hiçbir bölme bulunmayan ve bütün mekânı serbest olan büyük bir mağaza şekline getirtildiği belirtilmiştir. Fakat uygulama çalışmalarında durum öyle ilerlememiştir. Sıcaklık halvet hücreleri ve eyvanlar alüminyum doğramalar ile bölünerek, her hücre bir dükkâna dönüştürülmüştür. Kadınlar ve erkekler sıcaklık bölümlerinde ayrı ayrı 5-5'ten toplamda 10 dükkân vardır.

Fotoğraf 209: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Güneybatı Halveti Asma Tavan (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 210: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Güneybatı Halveti Alüminyum Doğrama (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 211: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Doğu Eyvanı Asma Tavan (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 212: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Doğu Eyvanı Muhdes Ekler (Ş.Y.2020)

Alüminyum doğramalar ile kapatılan halvet ve eyvan hücrelerinden maksimum alan kazanmak için dükkânlar hamamın özgün kemer hizasında bitirilmeyerek asma tavanlar ile uzatılmıştır. Böylece mekân bütünlüğü kaybolmuş, okunamaz hale gelmiş ve mekânların kalitesi iyice bozulmuştur.

Fotoğraf 213: Yeşil Direkli Hamam Erkekler, Kadınlar Sıcaklık Arası Aplik Kullanımı Ve Taşan Sergi 2017

Fotoğraf 214: Yeşil Direkli Hamam Sıcaklığın Çarşı Olarak Kullanımı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 215: Yeşil Direkli Hamam Halvetlerde Floresan Lamba Kullanımı 2012

Fotoğraf 216: Yeşil Direkli Hamam Halvetlerde Klima Kullanımı 2012

Çarşı işlevinin devam ettiği süreçte dükkân hücreleri içinde satılan ürünlerin sergilenmesi için ahşap dolaplar, duvara sabitlenmiş raf ve hareketli askı sistemleri, havalandırma için klima tesisatları, yapay aydınlatma için tavandan sarkıtılan floresan lambalar ve aplikler kullanılmıştır. Günümüzde bu tip muhdes eklerden yapı arındırılmış geriye sadece duvarlara verdikleri zararlar kalmıştır.

Fotoğraf 217: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Sıva Raspası (Kuzey Eyvanı) (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 218: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Sıva Raspası (Güneydoğu Halveti) (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 219: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Sıva Raspası (Güneydoğu Halvet Nişi) (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 220: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Ana Kubbe (Ş.Y.2020)

Sıcaklığın bütün duvar ve kubbe içleri çimento esaslı sıva ve üzeri beyaz boya ile boyanarak özgün doku tamamen kapatılmıştır. Günümüzde restorasyon çalışmaları başlatılan hamamda, özgün dokuyu ortaya çıkarabilmek ve çeşitli numuneler alabilmek için ana mekân, halvet ve eyvan bölümlerinin çeşitli yerlerinde sıva raspaları

yapılmıştır. Özellikle kubbe, kasnak ve pandantif birleşim yerlerinde kemerlerde, belli başlı duvar köşelerinde raspalara rastlanmaktadır.

Fotoğraf 221: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Güneydoğu Halvet Nişi Altındaki Toprak Künk (Ş.Y.2020)

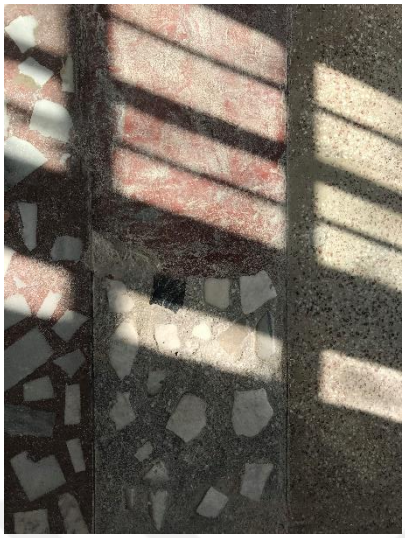
Sıcak ve soğuk su depolarından kurnalara suyun iletilmesi ana borularda toprak künklerle, ince kanallarda da kurşun borularla sağlanır. Hamamın kadınlar sıcaklığı güneydoğu halvetinde niş altında açığa çıkarılmış toprak künke rastlanmıştır.

Fotoğraf 222: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Doğu Eyvanı Döşemesi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 223: Yeşil Direkli Hamam Erkekler Sıcaklığı Güneybatı Halvet Döşemesi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 224: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Kuzey Eyvan Döşemesi (Ş.Y.2020)

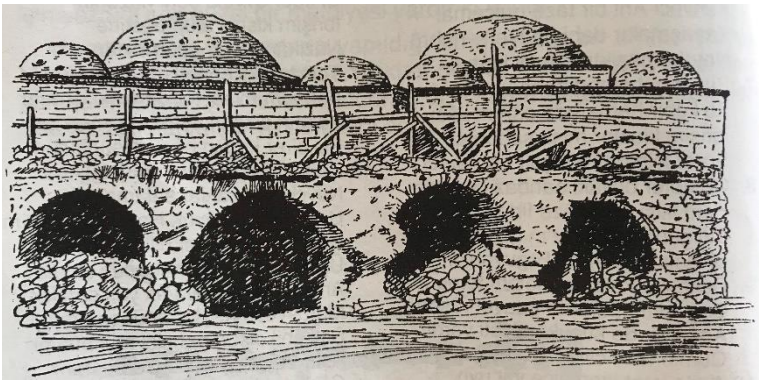

Fotoğraf 225: Yeşil Direkli Hamam Kadınlar Sıcaklığı Kuzeydoğu Halvet Döşemesi (Ş.Y.2020)

Geleneksel hamam mimarisinde olması gereken özgün döşeme mermerleri yok olmuş ve hiçbir ize rastlanmamıştır. Günümüzde tüm bölümlere döşenen mermer parçalı mozaik üzerine, dükkân içlerinde farklı tip kaplamalar yapılmış. Erkekler ve kadınlar bölümü ana kubbeli kısmı, sonradan giriş kapısı açılan 2 eyvan, ılıklık girişinin sağlandığı 2 eyvan ve geçiş holüne çevrilen 2 eyvan mermer parçalı mozaik ile kaplanmış. Kadınlar bölümü kalan 1 eyvanı ve 3 halvet hücresi kare fayans, 1 halvet hücresi de ahşap kaplama malzemesi ile kaplanmıştır. Erkekler bölümü kalan 1 eyvanı ve 3 halvet hücresi kare fayans, 1 halvet hücresi de ahşap kaplama malzemesi ile kaplanmıştır.

Hamamın 1900'lü yıllarda yeni sahipleri tarafından satılan mermer, kurna ve kurşunlarına dair herhangi bir iz yoktur. Seki, göbek taşı, musluk, oluk, su deposu kontrol penceresi ve ayna taşı da kaybolan diğer mimari elemanlardır.

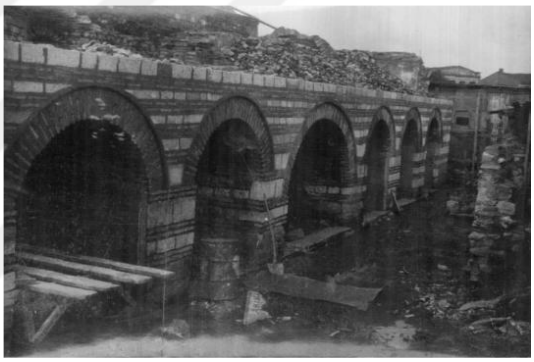
5.1.5.1.4. Çağdaş Ek

Şekil 46: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Külhan Kısmı 1962 (B. Cantok)

Fotoğraf 226: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Külhan Kısmı (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi)

Fotoğraf 227: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Restorasyon Süreci (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi)

Fotoğraf 228: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Sonrası Modern Ek Yapı

Fotoğraf 229: Yeşil Direkli Hamam Taklit Cepheli Ek Yapısı Saçaksız (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi)

Fotoğraf 230: Yeşil Direkli Hamam Günümüz Taklit Cepheli Ek Yapısı (Ş.Y.2020)

Yapılan restorasyon çalışmaları ile külhan bölümü tonozlarının üzerine, hamam mimarisine kontrast malzeme ve formda iki katlı betonarme ek bir yapı yapılmıştır.

Özgün tonozlar yoldan genişletilerek çukur dükkânlara çevrilmiş. Tonozlar üzerine 7 tane ek dükkân yapılmıştır. Restorasyon çalışmaları sırasında, dükkânlar ile özgün hamam dış duvarı arasında bir boşluk bırakılmış ve buradan dış cephenin silmeleri, kubbe kasnakları vs. görülebilmekteydi. Fakat sonrasında mülk sahipleri tarafından bu koridoru da içine alan camekân bir sistem kurulmuş. Daha sonra kuzey cephesi özgünde olmadığı halde iki sıra tuğla, bir sıra taş ile örülmüştür. Yapılan yorumlar ve restorasyon sonrası fotoğraflarda görüldüğü üzere ek yapı projede modern bir yapı olarak yapılmıştır. Sonrasında dış kaplaması özgün hamam örgüsünün taklidi olarak, aynı renk ve düzende iki sıra tuğla hatıllı kesme taş taklidi kötü bir sıva ile kaplanmıştır.

Yapı günümüzde düz çatı ile örtülmüş, çatının bitiş kotu sıcaklık halvet hücreleri kubbe kasnağına kadardır. Uzun bir süre üst kat diş polikliniği olarak kullanılmış. Üst katın başladığı kotta, üzeri alaturka kiremitli tek eğimli bir saçak sonradan ilave edilmiştir. Kat pencereleri kemerli olarak yapılmış.

Yapının Mimari Doğan Hasol tarafından aktarılan bir yazıda, ek yapı için; “Bu yapılaşma aynı zamanda alttaki tonozları da koruyacaktı. Altta ise, aralarında külhanın da bulunduğu tonozların önündeki bölümü biraz kazıp bir geçit halinde düzledik. Tonozların her birini bir dükkân haline getirdik. Üstte de onun eksenlerine uyacak şekilde 7 dükkân yaptık. Hoş birtakım mimari espriler vardı. Örneğin dış merdivenlerle yukarı üst koridorlara çıkılabiliyor, birkaç basamakla aşağıdaki geçide inilebiliyordu. Üst katta hamamla dükkânlar arasına bir koridor oluşturmuştuk, dışta da bir koridor vardı. Dükkânlar arada kalıyordu. Binanın dışından baktığınız zaman hamamın duvarını, silmesini, kubbeleri, kubbe kasnaklarını algılamak mümkün oluyordu. Bir süre sonra Mal sahibi üst katta yaptığımız dükkânları bir diş polikliniğine toptan kiraladı. Yeri büyütmek maksadıyla öndeki koridorla, arkada hamamı çok güzel algıladığınız, adeta taşlarını tutarak yürüyebildiğiniz koridoru içine alan bir düzenlemeye gittiler. Bir camekân sistemi kuruldu. Maalesef bittikten sonra birçok yapıda mal sahibinin, sağlayacağı avantaj karşısında mimarlıktan verdiği ödünler söz konusu olabiliyor. Bununla yaralanıyorsunuz. Bizim olayımızda camekânla da yetinilmedi. Daha sonra belediye bu binanın çevresinde kamulaştırma başlattı, hatta bugünkü belediye binası da o kamulaştırılan arsalardan birinin üzerine

yapıldı. Mal sahibi vefatından sonraki kuşak, yeni bölümün kamulaştırılacağından korktu. Oysa kamulaştırılması söz konusu bile değildi. Birincisi, kendi arsası içindeydi, ikincisi Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından onaylanmış bir yapıydı. Fakat korkuyla, bize danışma gereğini de duymadan oraya inanılmaz şekilde iki sıra tuğla bir sıra taş şeklinde komik duvarlar ördüler. Arkadaki çağdaş modern yapı sözümona bir eski esere dönüştürüldü. Bugün de o şekliyle duruyor.” (www.mimarizm.com) şeklinde bahsetmiştir.

Fotoğraf 231: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Ek Yapı Çukur Dükkânlar (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 232: Yeşil Direkli Hamam Ek Yapının Güney Cephesi Ve Üst Kata Çıkan Merdivenler (Ş.Y.2020)

Ek yapının güney cephesinden yapının üst katına çıkan merdivenler görülmektedir.

Fotoğraf 233: Yeşil Direkli Hamam Ek Yapının Kuzey Cephesi (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 234: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Yok Olan Külhan Bölümü (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 235: Yeşil Direkli Hamam Külhan Kotuna İnilen Basamaklar (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 236: Yeşil Direkli Hamam İle Çukur Dükkânlar Arasına Geçiş (Ş.Y.2020)

.

Fotoğraf 237: Yeşil Direkli Hamam Külhan Boşluğuna Eklenen Lavabo (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 238: Yeşil Direkli Hamam Külhan Boşluğu Güney Kısmı (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 239: Yeşil Direkli Hamam Ortadaki Çukur Dükkân (Ş.Y.2020)

Hamamın sıcaklık bölümü ile çukur dükkânlar arasında kalan boşluğuna, ortadaki çukur dükkânın arka kısmından geçiş bırakılmış. Yapıya bitişik lavabo eklenmiş. Kuzey ve güneyde bulunan külhan boşluğu ile arasına tuğla duvar örülmüş. Güneye doğru üst kata çıkan merdiven altına geçiş verilmiştir.

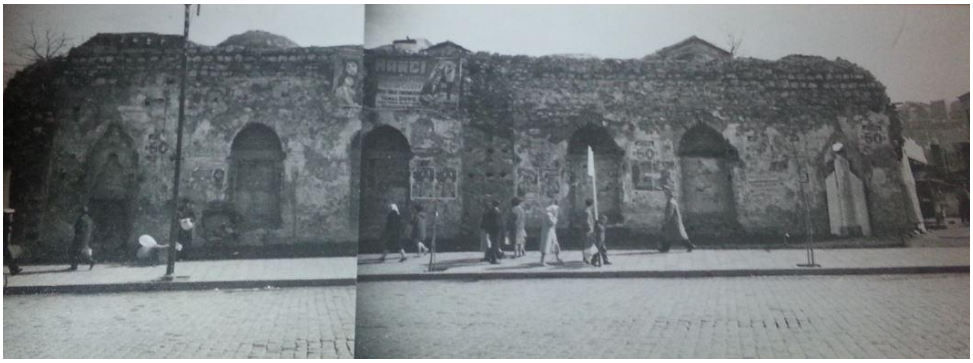
5.1.5.2. Cepheler

5.1.5.2.1. Batı Cephesi

Günümüzde batı cephesi olarak kullanılan duvar, yıkılan soyunmalık kısmının ılıklık ile arasındaki duvarıdır. Hamam yapısı çarşı işlevini aldıktan sonra ılıklık içerisinde her kubbenin altına bir dükkân yerleştirilmişti. Bu dükkânlara yapının en işlek caddesi olan batı cephesi üzerinden giriş verebilmek için, özgün plan şemasındaki nişler tamamı ile kapı açıklığına çevrilmiştir. Özgün ılıklık girişi olan kapılar ise sadece iki uçlardaki açıklıklardır. Geri kalan 4 niş sonradan çevrilmiştir. Kapıya çevrilmiş nişlerin detaylı fotoğraflarına tezin bu bölümünün 'Ilıklık' kısmından bakabilirsiniz.

Cephe üzerinde kuzeyde erkekler soyunmalık başlangıcı, ortada kadınlar-erkekler bölücü duvar başlangıcı izleri olduğu gibi bırakılmış ve saklanmıştır. Fakat yapının güney duvarı restorasyon öncesi yıkıntıya uğradığı ve restorasyon sırasında yeniden örüldüğü için güneydeki kadınlar bölümü soyunmalık duvar başlangıcı belli değildir.

Duvar kalıntılarının detaylı fotoğraflarına tezin ‘özgün plan özellikleri, soyunmalık’ kısmından bakabilirsiniz.

Fotoğraf 240: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi Restorasyon Öncesi Hali 1962 yılları (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu)

Fotoğraf 241: Yeşil Direkli Hamam Batı Cephesi (Ş.Y.2020)

5.1.5.2.2. Kuzey Cephesi

Fotoğraf 242: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Görünümü Kuzeybatı Cephesi (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi’nden)

Fotoğraf 243: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Görünümü Kuzey Cephesi (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi'nden)

Fotoğraf 244: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Görünümü (Ş.Y.2020)

Hamamın kuzey cephesi önü meydan olarak bırakılmıştır. Çarşı işlevini alan yapıda, sıcaklık bölümü dükkânlarına giriş sağlayabilmek ve sirkülasyon alanı oluşturabilmek için, kuzey ve güney cepheleri üzerinde aynı doğrultuda kapı açıklıkları açılmıştır. Uzun bir süre çarşının ana girişleri olarak kullanılmıştır. Erkekler sıcaklığı kuzey eyvanı duvarı boyunca, döşeme kotundan saçağa kadar dikdörtgen bir şekilde duvar boşaltılmış. Açıklığın içine gri renkli profillerle bölünmüş 2 kanatlı açılabilen kapılar yerleştirilmiş. 2 kanadın doğusunda, batısında ve saçağa kadar üstünde sabit cam paneller bulunmaktadır.

Cephede diğer bir giriş açıklığı ise erkekler helası üzerinden yapılmıştır. Helanın tam ortasında, döşemeden nerdeyse saçağa gelecek kadar dikdörtgen bir şekilde duvar boşaltılmış. Alüminyum doğramalar ile kapı girişi ve aydınlatma sağlanmıştır.

Yeşil Direkli hamamın hiçbir yerinde yapıldığı tarihi gösteren bir kitabe yoktur. Hamam restore edildikten sonra açılan kuzey kapısı yanına mermer bir kitabe konulmuştur.

Fotoğraf 245: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Duvarına Bitişik YapılanTenteler (Ahmet Emre Bilgili, 2018)

Fotoğraf 246: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Duvarında Kalan Tente İzleri (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 247: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Hela Duvarına Bitişik Yapılan Tente (Erol Şaşmaz, 2019)

Fotoğraf 248: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Cephesi Hela Duvarında Kalan Tente İzi (Ş.Y.2020)

Hamamın kuzey cephesi duvarı baştan sona, ek yapıdan başlayarak sıcaklığı geçen ve helaya kadar uzanan tenteler ile örtülmüş ve masaların atıldığı kafeterya olarak kullanılmıştı. Günümüzde boşaltılan hamamda sadece tentenin duvarlara verdiği zarar ve sabitlendiği niteliksiz kalıntılar kalmıştır. Aynı şekilde cephede bulunan hela üzerinden verilen girişin üstü de tente ile örtülmüş. Günümüzde sadece duvarda bıraktığı iz kalmıştır.

5.1.5.2.3. Doğu Cephesi

Fotoğraf 249: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Görünümü (Ş.Y.2020)

Fotoğraf 250: Yeşil Direkli Hamam Doğu Cephesi Sıralı Çukur Dükkânlar (Ş.Y.2020)

Hamamın doğu cephesinde özgünde olması gereken külhan ve odunluk kısımları yok olmuş, ek bir yapı eklenmiştir. Cepheyi zemin katta tonozlu sıralı çukur dükkânlar kuşatırken, üst katta kemerli pencere açıklıkları bulunan bir diş polikliniği faaliyet göstermekteydi. Dış kaplaması özgün hamam örgüsünün taklidi olarak, aynı renk ve düzende iki sıra tuğla hatıllı kesme taş taklidi kötü bir sıva ile kaplanmıştır. Cepheye bakıldığında hamam yapısından bambaşka bir yapı görülmektedir. Detaylı fotoğraflara tezin bu bölümünün 'çağdaş ek' kısmından bakabilirsiniz.

5.1.5.2.4. Güney Cephesi

Fotoğraf 251: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (İst. 6 No.lu KVKBK)

Fotoğraf 252: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Restorasyon Öncesi Görünümü (İst. 6 No.lu KVKBK Arşivi)

Fotoğraf 253: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Halvet Hücreleri (KVKBK)

Fotoğraf 254: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Genel Görünümleri (Ş.Y.2020)

KVKBK'dan alınan restorasyon öncesi plan şemasında hamamın güney cephesi duvarlarının çizimde olmadığı görülmektedir. Bu çizimleri onaylayan fotoğraflarda yine restorasyon öncesine dair edinilen fotoğraflarda mevcuttur. Hatta duvarlarla birlikte kadınlar ılıklığının güney kubbesi, sıcaklık halvet hücreleri kubbelerinin de bir kısmı yok olmuştur. Restorasyon çalışmaları sırasında duvarlar ve kubbede bütünleme yapılmıştır. Duvar örgüsü özgün olan kuzey cephesi ve sonradan tamamlanan güney cephesi arasındaki taş, tuğla malzeme farkı da günümüzde çok rahat okunmaktadır.

Cephenin solunda, özgün plan şemasına göre var olması gereken kadınlar ılıklığı hela hücresi günümüzde mevcut değildir. Yıkım tarihine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1959 yılında Menderes İmarı ile yol genişletme çalışmaları sırasında

istimlak edilen soyunmalık kısmı ve restorasyon öncesi yok olan güney duvarı ile aynı zamanda yıkılmış olabileceği düşünülmektedir. 1962 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları plan çizimlerinde de bu bölüme rastlanmamıştır.

Fotoğraf 255: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Duvarına Bitişik Yapılan Tente 2018

Fotoğraf 256: Yeşil Direkli Hamam Güney Cephesi Duvarına Bitişik Yapılan Tente İzleri (Ş.Y.2020)

Yok olan hela bölümü yerine kadınlar ılıklığı duvarında, kuzey cephesi simetriğinde açılan dikdörtgen bir giriş kapısı yer almaktadır. Ilıklıktan helaya geçişi temsil eden bu duvar üzerindeki sivri kemer, cephede pencere olarak kullanılmıştır. Cepheden açılan kapı üzeri tente ile örtülmüş. Günümüzde kaldırılmış olan tenteye ait metal izleri duvarda kalmıştır.

Cephenin sağında kuzey cephesindeki gibi girişin simetrik olarak karşısına yapılmış bir diğer açıklık bulunur. Bu girişler uzun bir süre çarşının ana girişleri olarak kullanılmıştır. Kadınlar sıcaklığı kenar eyvanı duvarı boyunca, döşeme kotundan saçağa kadar dikdörtgen bir şekilde duvar boşaltılmış. Açıklığın içine gri renkli profillerle bölünmüş 2 kanatlı açılabilen kapılar yerleştirilmiş. 2 kanadın doğusunda, batısında ve saçağa kadar üstünde sabit cam paneller bulunmaktadır.

Cephenin külhan kısmına doğru yapılan ek yapı ve üst katına çıkan merdivenler görülmektedir.

5.1.5.3. Üst Örtü

Fotoğraf 257: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Kubbe Görünümleri (Hamamın Girişinde Bulunan Tanıtım Panosundan)

Fotoğraf 258: Yeşil Direkli Hamam Restorasyon Öncesi Kubbe Görünümleri (Hamamın Girişinde Bulunan Tanıtım Panosundan)

Fotoğraf 259: Yeşil Direkli Hamam Kuzey Yönü Kubbelerin Genel Görünümü (Ş.Y.2020)

Yapının Mimari Doğan Hasol tarafından aktarılan bir yazıda, hamamın restorasyon projesi kendisine geldiğinde kubbe kurşunlarının yok olduğu, restorasyon çalışmaları sırasında tüm kubbeleri çok pahalı bir malzeme olmasından dolayı kurşun yerine taklidi görünümlü sıvalı yöntem ile restore edildiğini ve çok dayanıklı özel boyalar kullanıldığını ifade etmektedir. (www.mimarizm.com) Hamam girişinde bulunan tanıtım panosu restorasyon öncesi fotoğraflarından da kubbe kurşunların olmadığı seçilebilmektedir.

5.1.5.4. Mimari Öğeler

5.1.5.4.1. Pencereler

Yeşil Direkli Hamam üzerinde günümüzde 2 tip pencere vardır. Bu pencereler yapı çarşı işlevini aldıktan sonra dükkânları aydınlatmak için eklenmiştir. Hamamın özgün pencerelerine dair bir bilgi yoktur. Yalnızca yıkılan soyunmalığın üst kotunda pencereler olduğu fotoğraflarda gözükmektedir. (Tüm fotoğraflar Ş.Y.2020)

Tip 1 pencere; yapıya sonradan eklenmiştir. Yapının güney cephesinde kadınlar ılıklık bölümünden helaya geçişi temsil eden duvar üzerindeki sivri kemer, cephede pencere olarak kullanılmıştır. Tuğla kemer duvar boşluğu içerisine iç içe geçmiş yarım daire şeklinde gri renkli demir döküm profiller yerleştirilmiş, sabit şekildedir.

Tip 2 pencere; yapıya sonradan eklenmiştir. Külhan bölümü yerine yapılan ek yapı üzerinde, hamamın doğu cephesinde yer alır. Bu tip, bu boyutta olan 7 adet pencere vardır. Kemerli duvar boşluğunun içerisine demir döküm siyah renkli profillerle bölünmüş çift kanat açılabilen pencereler yerleştirilmiştir.

5.1.5.4.2. Kapılar

Yeşil Direkli Hamam üzerinde günümüzde 5 tip kapı vardır. Hamamın günümüzde mevcut olmayan 2 ana girişi yıkılan soyunmalığın batı cephesinde erkekler girişi ve güney cephesinde kadınlar girişi olduğu bilinmektedir. Günümüzde mevcut kapı tiplerinin 1'i hariç 4'ü yapı çarşı işlevini aldıktan sonra dükkânlar arası sirkülasyonu sağlayabilmek için yapılmıştır.

Tip 1 kapı; sonradan giriş açıklığına çevrilmiştir. Hamam yapısı çarşı işlevini aldıktan sonra ılıklık içerisinde her kubbenin altına bir dükkân yerleştirilmişti. Bu dükkânlara yapının en işlek caddesi olan batı cephesi üzerinden giriş verebilmek için, özgün plan şemasındaki nişler tamamı ile kapı açıklığına çevrilmiştir. 2 tanesi erkekler soyunmalığına, 2 tanesi de kadınlar soyunmalığına ait toplamda 4 niş yer almaktaydı. Kemerli duvar açıklığının içerisine dikdörtgen şekilli açık gri renkli demir doğramadan yapılmış tek kanatlı açılabilen camlı kapılar yerleştirilmiştir. Kapıların üzerinde bulunan kemerli kısımda açık gri renkli demir profillerle bölünmüş sabit cam pencereler bulunmaktadır.

Tip 2 kapı; hamamın özgün giriş açıklığıdır fakat doğramaları değiştirilmiştir. Yapının batı cephesinde bulunan kapı soyunmalıktan ılıklığa geçişi sağlayan giriş açıklıklarıdır. Cephenin sağında kadınlar, solunda erkekler girişi olmak üzere 2 adettir. Sivri kemerli duvar açıklığının içerisine tek çerçeveli demir doğramadan yapılmış, tek kanatlı açılabilen cam kapılar yerleştirilmiştir.

Tip 3 kapı; yapıya sonradan eklenmiştir. Çarşı işlevini alan hamamda, sıcaklık bölümü dükkânlarına giriş sağlayabilmek ve sirkülasyon alanı oluşturabilmek için, kuzey ve güney cepheleri üzerinde aynı doğrultuda (2) kapı açıklığı açılmıştır. Uzun bir süre çarşının ana girişleri olarak kullanılmıştır. Sıcaklığın kenar eyvan duvarı boyunca döşeme kotundan, saçağa kadar dikdörtgen bir şekilde duvar boşaltılmış. Duvar açıklığının içerisine gri renkli profillerle bölünmüş 2 kanatlı açılabilen kapılar yerleştirilmiş. 2 kanadın doğusunda, batısında ve saçağa kadar üstünde sabit cam paneller bulunmaktadır.

Tip 4 kapı; yapıya sonradan eklenmiştir. Çarşı işlevini alan hamamda ılıklık bölümlerini dükkâna çevirdikten sonra kuzey ve güney cephelerinde aynı doğrultuda giriş açıklıkları verilmiş. Kuzey cephesi erkekler helası orta kısmında, döşemeden neredeyse saçağa gelecek kadar dikdörtgen bir şekilde duvar boşaltılmış. Duvar açıklığının içerisine bordo renkli metal doğramalı tek kanatlı kapı yerleştirilmiş. Kapının doğusunda, batısında ve üstünde metal malzemeli sabit cam pencereler bulunmaktadır.

Tip 5 kapı; yapıya sonradan eklenmiştir. Çarşı işlevini alan hamamda ılıklık bölümlerini dükkâna çevirdikten sonra kuzey ve güney cephelerinde aynı doğrultuda giriş açıklıkları verilmiştir. Güney cephesinde yok olan hela bölümü yerine kadınlar ılıklığı duvarında dikdörtgen bir giriş açıklığı verilmiştir. Duvar açıklığının içerisine açık gri renkli metal doğramalı tek kanatlı kapı yerleştirilmiş. Kapının batısında metal malzemeli sabit cam pencere bulunmaktadır.

5.1.6. İşlev Değişikliğinin Yeşil Direkli Hamam Üzerindeki Etki Ve Sorunları

Önemli bir tarihi geçmişe sahip olan Yeşil Direkli Hamam, bulunduğu bölgenin İstanbul'un önemli turizm ve ticari merkezlerinden biri olması ve oldukça işlek bir konumda olmasından dolayı çarşı işlevini almıştır. Yaşamış olduğu birçok ihmal, müdahale, yıkım ve tadilat süreci sonucu günümüze ulaşmış olan yapının ilk hikayesi, 18. yüzyılda vakıflardan şahsa satılması ile başlamıştır. 1962 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları sonucu 1966 yılında Mimar Sinan Çarşısı olarak açılmış ve 54 yıl çarşı işlevini sürdürmüştür. Restorasyon çalışmaları ve bu bağlamda çarşı işlevine

değinmeden önce şahısların mülkiyetinde kültür varlığı değerini önemli ölçüde yitirdiği söylenebilir.

Yeşil Direkli Hamam çarşı fonksiyonunun beraberinde getirdiği birçok problemi de bünyesinde yaşamıştır. Yapıya genel olarak bakıldığında yapılan uygulamalar sonucunda sahip olduğu değerlerin işleve uygun olmak adına kaybolduğunu görmekteyiz.

Çarşı işlevi verilen hamamda ekonomik ve ticari sebeplerle yapılan müdahaleler istenilen sonucu esnaf ve halk için vermiştir. Fakat fonksiyona çevrilmek isterken ki yapılan müdahaleler yapının özgünlüğünü bozmuş, mekânlar okunamaz hale gelmiştir. Bu anlamda yapılan büyük hatalardan ilkinin sebebi hamamların özgünde mekânsal açıdan tek veya iki girişlerinin olması ve bu girişlerinde yapının yalnızca soyunmalık mahalinde olmasından kaynaklıdır. Çarşı işlevi demek yapıya günlük yüzlerce insanın giriş yapması ve bir sirkülasyon alanının oluşturulması demektir. Bu nedenle neredeyse hamamın her mahalin de giriş açıklıkları açılmış, özgün duvarların içleri boşaltılmıştır. Bunca ilerleyen teknolojiye rağmen, yapıya bu denli uygun olmayan girişlerin yapılması bilinçsizliğin göstergesidir.

Yapılan ikinci büyük hatanın sebebi ise hamamların özgün tasarımlarında üst örtüden gelen doğal ışık ve bir dönem pencere kullanımı sıklaştırılsa da mahremiyet ve gizliliğin ön planda olmasından dolayı minimalize edilmiş dışa kapalı cephelere sahip olmalarından kaynaklıdır. Bu yüzden içerde sergilenmesi gereken yüzlerce ürünün aydınlatılması doğal yollarla yetersiz kalmış, duvarlarda pencere açıklıkları açılmış, tavandan sarkıtılan floresan lambalar ve aplikler kullanılmış, özgün duvarlara zarar verilmiştir. Verilen yeni işlev düşünülürken özgün ve doğal aydınlatmanın mekânı aydınlattığı miktarca bir işlev düşünülmelidir. Yapay aydınlatma konusu da oldukça önemlidir. Yapının özgün malzemesine, duvarına zarar vermeyecek şekilde tasarlanması ve uygulanması gerekirdi. Bu hususta geçmişte aydınlatma için kullanılan nişlerden faydalanılabilir. Bu nişlerin amacı zaten eskiden de yapıda belli miktarlarda hamamın yapay aydınlatmasını sağlamaktır.

Tezin 1.bölümünde de bahsedilmiş olan; yeni işlevler yapının bizlere sağladığı olumlu ve olumsuz olanaklar değerlendirilerek düşünülmeli ve uygulanmalıdır. Yeşil Direkli

Hamam'ında her geleneksel hamam gibi en başından beri mekânsal çizgisi, olanakları ve dezavantajları bellidir. Fakat bu durum görmezden gelinmiş ve ticari kaygılar ön plana çıkmıştır. Bu yüzden tarihi yapılar içlerine sadece istenilenin yapılabileceği bir kabuk olarak görülmemelidir.

Yeşil Direkli Hamam yaşamış olduğu birçok ihmal, müdahale, yıkım, tadilat süreci ve işlev değişikliği sonucu soyunmalık ve külhan gibi iki önemli mahallini yitirmiş, geçirdiği restorasyon sırasında mekânlar içindeki ve arasındaki ilişki bozulmuştur. Hamamın ılıklık mekânında bulunan duvarlar yıkılarak diğer mekânlarla birleştirilmiş. Erkekler ve kadınlar sıcaklığı arasındaki duvar kaldırılmış çarşı içerisinde doğu-batı ekseninde kesintisiz dolaşım sağlanmıştır. Yapı yeni işlevinde kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamakta ancak özgün yapı elemanlarını tamamen yitirdiği için olumsuz bir örnektir.

Cephelere eklenen çeşitli elemanlardan, iç mahallerdeki özgün olmayan ayırıcı-sınırlayıcı metal doğramalardan, satılan ürünlerin dükkân dışındaki mahallerde de yoğun ve kalabalık bir şekilde sergilenmesinden ötürü yapı bütünüyle ve detayları ile algılanamamaktaydı.

Çarşı işlevinin kullanım kapasitesi ve ticaretini arttırmak için yapılan, yapının kuzey cephesinde bulunan kafeteryada, dışarıya masa atabilmek için özgün duvara tenteler sabitlenmişti. Günümüzde kaldırılmış olan bu tenteler ardında duvarda kalıcı hasarlara sebep olmuş ve tahribatın izleri kalmıştır.

Mimari akustikteki amaç sesin en net, en iyi şekilde anlaşılabilir olmasıdır. Buda iki şekilde gerçekleştirilir; homojen ses dağılımın sağlanması ve uygun çınlama zamanın gerçekleştirilmesi ile. Hamamlarda sıcaklık ve ılıklık bölümleri, akustik nitelikler hususunda önemli özelliklere sahip olunan yerlerdir. Bu özelliğin en büyük sebepleri yapının belli kısımlarda (döşeme, duvarlar, duvarların yarısı) mermer kaplama ve horasan harcı kullanımıdır. Kubbe formu akustikte her ne kadar istenmese de açıklıklar için sıklıkla kullanılmıştır. Mimar Sinan bunun çözümü olarak kubbe yüzeylerini horasan harç ile sıvamıştır. Yüzeyin gerekli yutmayı verecek malzeme olması önemlidir. Yani malzeme seçimi akustiği etkileyen ana faktördür. Yeşil Direkli Hamam'da horasan harcı yerine çimento bazlı sıva kullanılması, mermer malzemenin

ne duvarlarda ne de döşemede kullanılmaması ve özgüne aykırı bir şekilde açılan çeşitli kapı ve pencere açıklıkları sebebiyle akustik bozulmuştur. Mermer malzeme kullanımı tam anlamıyla yapılsa bile çimento esaslı sıvada mermerden yansıyan sesler yutulmamakta, aksine daha çok yansıyarak iç mekânda akustik kalitesini bozmaktadır. Hamam yapılarında bu özelliği kaybetmeden horasan harcına yakın malzemeler kullanılmalıdır. Böylece yeni verilecek bir işlevde akustiğin kullanıldığı opera, senfoni ve birçok müziğin icraat edildiği performans sanatları merkezi halini alabilir. Miraslarımızın bizlere sunduğu pek çok avantaj vardır. Bunların farkında olduğumuzda hem günümüz olanaklarına uygun hem de yapıyı bozmayan işlevlere gitmek herkesin kazancına olur.

Tarihi yapılarda koruma ilkeleri gereği, yapılan çağdaş eklerde hamamın geleneksel konumuna, dengesine ve çevresiyle olan uyumuna zarar vermemesi; yapının önüne geçmemesi ve geri dönüşü olabilen sistemler olması beklenir. Bu bağlamda Yeşil Direkli Hamam'a yapılan çağdaş ek, yapının külhan duvarına bitişik olarak betonarme karkas sistem ile yapılması ve dış cephesine sonradan eklenen taş taklidi sıva yüzünden geleneksel konuma, malzeme ve strüktüre uyum sağlamamaktadır. Mimari anlamda kabul edilebilecek bir eki, ait olmadığı bir dönemin görüntüsüne benzetmeye çalışılarak, estetiğine ve özgünlüğüne olumsuz bir etki yaratılmıştır. Hamamın devamı olan bir yapı görüntüsü kazandırılmaya çalışılmış. Ortaya mimari kimliği olmayan bir ek yapı çıkmıştır. Ek yapı özgün hamam mimarisine göre geri dönüşünün olabilmesi gereken külhan ve su deposu bölümlerinin tamamı ile önüne geçmiştir. Ek yapıda zemin katta yer alan dükkânların üstlerinin sundurma ile örtüldüğü, yapı boşaltılmadan önce satılan ürünlerin dışarıda sergilenmesi ve takılan kepenk, klima dış üniteleri vb. elemanlarla görüntü kirliliğine yol açtığını söyleyebiliriz.

Ek yapıya ilişkin eleştirilere karşı Doğan Hasol tarafından bir yazısında cevap verilmiş; yapının külhan bölümünün zaten yok olmaya yüz tutmuş kullanılamaz durumda olduğu ve alttaki tonozların kalan kısmını da üstüne yaptıkları ek yapı ile koruyabilecekleri yönündedir. Yapıya restorasyondan sonra mülk sahibi tarafından camekân eklemeler olduğu ve modern bir ek olarak yapılan yapının, daha sonrasında iki sıra tuğla bir sıra taş sıva şeklinde kaplanarak eski eser taklidi bir yapıya dönüştürülmesinden duyduğu rahatsızlığı iletmektedir. (www.mimarizm.com) Fakat

yine de bu durum yapılan ekin cepheye bitişik bir şekilde, külhan bölümü kalan tonozlarının daha geri dönüşünün olamayacağı betonarme bir yapı olarak yapılmasının haklı bir sebebi olamaz. Hamamın yeniden işlevlendirilme projesi kapsamında çevre düzenlemesinde yeni çarşı üniteleri ve trotuar kahveleri tasarlanmış fakat formalitelerden dolayı proje bütünüyle gerçekleşememiştir.

Hamamlar özgün işlevleri doğrultusunda sıcaklık ve ılıklık mekânları bünyesinde zaten ısıtma işlemini en iyi şekilde bulundurmak zorunda olan yapılardır. Bu hususta ısıtma sisteminin de başarılı bir şekilde uygulandığı alt yapısı göz ardı edilmemelidir. Külhan kısmı hamam yapılarında en çok hasar gören ve işleyişini yitiren bölümdür. Nitekim Yeşil Direkli Hamam içinde öyle olmuştur. Yapının külhan ve su deposu bölümleri zaten restorasyon öncesinde büyük hasarlara uğramış. Restorasyon projesi ile de üstüne çağdaş betonarme ek yapı yapılmış ve iyice geri dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Eğer ocaktan çıkan sıcak hava ve gazların dolaştığı cehennemlik kısmı yapıda hala kullanılabilir halde olsaydı bu durum değerlendirmek için en güzel fırsat olabilirdi. Ya da tedavi edilebilir derecede hasar görmüş olsaydı çağdaş sistemler ile müdahaleler yapılabilir. Yeşil Direkli Hamam da ısıtma tamamen klima tesisatı ile sağlanmış. Klimalar duvarlar ve taş malzemede kalıcı hasarlara sebep olmuş, ebatlarının büyüklüğü sebebiyle de zaten küçük ve kalabalık olan mekânları daraltmıştır. Ayrıca elektrik tesisatı için kullanılan kablo ve üniteler duvarlar boyunca gözükmekte ve görüntü kirliliği yaratmaktadır.

Restorasyon sonrası çarşı işlevinin aşırı yüklü bir program olması, çevre kirliliği, dış etkenler, yanlış kullanım, vandalizm gibi sebeplerle oluşacak hasarlardan belli dönemlerde yapılacak bakım onarımlarla, az maliyetle yapının korunması sağlanabilirken; uzun süre bakım görmeyen hamamlarda, yüksek maliyetli restorasyon müdahaleleri yapmak zorunda kalınmakta. Bazen de geri dönülemez hasarlara yol açmaktadır. Hamamlara yeni işlev verilmesiyle birlikte gelen bu problem sürekli bakımlarının yapılmamasıdır. Ayrıntılı çalışmada incelenen Yeşil Direkli Hamam gibi araştırılan diğer hamamlarında (Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa Hamamı) restorasyonundan sonra belli sürelerde bakımlarının yapılmaması sebebiyle bozulma ve hasarlar oluşmuştur. Yeşil Direkli Hamam gibi şahıs mülkiyetinde olan iş yeri ve çarşı işlevli tarihi yapılarda birçok mülkiyet sahibi ortaya

çıkmaktadır. Bu sebeple yapının bakım ve onarım çalışmalarında ortak karara varılıp, sonuca ilerlenmesi oldukça güçtür. Özel mülk sahibi tarafından belirli periyotlarda bakımları yapılmayan hamamlarda artık sonuna gelindiğinde yüksek maliyetli restorasyon çalışmaları yapılması gerekmekte, fakat çoğu örnekte de mülk sahibinin yetecek maddi gücünün olmaması sorunsalı karşımıza çıkmaktadır. Çok şükür ki Yeşil Direkli Hamam kaderine terkedilmemiş ve 2017 yılında kamulaştırılmıştır. Bu anlamda yapı kamulaştırıldıktan sonra içerdeki dükkânların kiracıları olan esnaf biranda yapıdan çıkartılmamıştır. Bir takım hakları gözetilmiş ve uzun süre beklenmiştir. Diğer taraftan da hamamın hemen yanında büyük bir Üsküdar Mimar Sinan Meydanı ve zemin altı otopark projesi gerçekleştirilmektedir.

2020 yılına gelindiğinde artık tarihi yapının boşaltılması istenmiş, dışarıdaki ve içerdeki çoğu muhdes ek tenteler, sarkıt aydınlatmalar ve sabitlenmiş raflar kaldırılmıştır. Günümüzde hamam çevresi levhalar ile kapatılmış, yapı içerisinden karot numuneleri alınmış, raspa çalışmaları yapılmış ve restorasyonun başlatılması beklenmektedir. Yapıya hangi işlev verileceği ise hala konuşulmakta ve bir sonuca bağlanmış değildir. Ak Parti eski Üsküdar İlçe Başkanı Halit Hızır hamam yapısının kamulaştırıldığı 2017 yılında müze galeri olarak işlev verileceği duyurulmuştu. Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen ise 2019 yılı adaylık sürecinde kütüphane ve kültür merkezi olacağından bahsetmiş. Esnaf avukatı olan Onur Cingil ise vakıflara ait Vakıf Katılım Bankası'nın bir şubesi olacağını ve eline geçen projelerde mevcut olduğunu söylemiştir. Kamuoyu, halk ve esnafın her an takipte olduğu Hamam üzerine hala kesin bir açıklama yapılmamıştır.

5.1.7. Koruma Ve Restorasyon Önerileri

Genel olarak yapının çarşı işlevinde kullanımında yapılan değişiklikler hiçbir şekilde kabul edilebilir değildir. Yapının özgün mimari elemanları çoğunlukla yok olmuş, var olan özgün elemanları da tahrip edilmiştir.

Günümüzde boşaltılan ve restorasyonu başlayacak olan yapıda klima, tente vb. unsurların sökülmesi, dükkânlardaki ürün ve raf sistemlerinin kaldırılması, duvarların kısmi muhdes ve niteliksiz eklerden temizlenmesi işleri gerçekleştirilmiştir.

5.1.7.1. Restorasyon Çalışmasının ilkeleri

Restorasyon önerisi ve projesinin genel yaklaşımı yapının restitüsyonuna yönelik olmalıdır. Yani restorasyon projesi hazırlanırken ana kaynak restitüsyon projesi olmalıdır. Restorasyon kararlarının alınmasında yapının özgün halinin korunması, yapıya en az müdahalede bulunulması ve özgün işlevini sürdürebilmesi amaçlanır. Fiziksel sürdürülebilirliğin sağlanması, kültürel ve mimari kimliğin yaşatılması için yapının sahip olduğu özellik, sorun ve olanakları doğrultusunda yapıya müdahalede bulunulmalıdır. Hamamın restorasyon projesinde yapılması gereken, yapıya yeniden Mimar Sinan devri özelliklerini kazandırmak, aynı zamanda da günümüzün ihtiyaçlarına göre düzenlemektir.

Yeşil Direkli Hamamın özgün işlevi ile kullanılmaması sürecindeki onarımlar nedeniyle, yapıda özgün olmayan malzeme kullanımları görülmektedir. Sonradan eklenen mevcut elemanların yapının özgün elemanlarına zarar vermeden kaldırılması gerekmektedir. Malzeme kaybı ve nitelik kaybı olan bölümler temizlendikten sonra yapıdaki benzer örnekleri ile aynı malzeme ve detayda tamamlanmalıdır.

5.1.7.2. Genel Müdahale Kararları

•Yapının restorasyonunda varlığı kesin olarak bilinen elemanlar günümüze ulaşan yapı elemanlarıdır. Bu elemanlar içerisinde fiziksel ve kimyasal bozulma görülenlerde sağlamlaştırma tekniği uygulanabilir.

•Yapıda izi bulunan ve olması gereken yeri, boyutu, malzemesi yapıdaki diğer öğe veya örneklerden bilinenler elemanlar, özgünüyle aynı malzeme, detay ve işçilikle yeniden yapılabilir.

•Yapıda izi bulunmayan ve olması gereken yeri, boyutu, malzemesi yapıdaki diğer öğe veya örneklerden bilinenler elemanlar, karşılaştırmalar sonucundan elde edilen bilgiler doğrultusunda yeniden yapılabilir. Yeni yapılacak elemanlar, yapıdaki mevcut elemanların malzeme ve boyutuna göre, yeni detaylarla tasarlanır.

•Yapıdaki varlığı yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edinilen bilgilere göre tespit edilen elemanlar, özgün malzeme ile yeniden yapılabilir.

•Yapıdaki yeri, izi, boyutu, malzemesi ve detayı bilinmeyen ancak mimari gereklilik nedeniyle olması gereken yapı elemanları, yapıya uyum sağlayan yeni malzeme ve detaylarla yapılabilir.

•Yapıda konfor koşullarını sağlamaya yönelik yapılacak aydınlatma tesisatı elemanları, yapıya zarar vermeyecek şekilde ve güncel malzemeler kullanılarak uygulanabilir.

5.1.7.3. Müdahale Önerileri

5.1.7.3.1. Kubbelerin Onarımı

Mimar Doğan Hasol tarafından yapılan restorasyon çalışmaları sırasında tüm kubbeler, özgünde var olması gereken kurşunun çok pahalı bir malzeme olmasından dolayı, yerine kurşun taklidi görünümlü sıvalı yöntem ile restore edilmiştir.

Kubbelerin üzerindeki özgün olmayan sıva kaldırılmalı. Kaldırılması sırasında yeni bulgulara rastlanılması durumunda, elde edilen veriler restitüsyon ve restorasyon projelerine işlenmeli. Kaldırma işleminden sonra kubbe yüzeyi özgün malzeme ve detayda kurşunla kaplanmalıdır.

Kubbelerin tümünde küçük ışıklıklar olan fil gözleri gerekli restitüsyon çalışmaları sonucunda karar verilip, gerekirse Mimar Sinan'ın Ayasofya Hamamı'ndan örnekler alınarak tekrar düzenlenmelidir.

5.1.7.3.2. Cephelerde Uygulanacak Müdahaleler

Dış cepheler restitüsyon kararlarına uygun olarak özgün görünümüne kavuşturulacak şekilde yapılmalıdır. Buna göre; Restorasyon uygulamaları kapsamında dış cephe taş duvar örgüsü derzlerinde ve taş yüzeylerindeki çimento esaslı onarımlar alttakine zarar vermeden temizlenmeli. Altta özgün derz dolgusu çıkması durumunda alttan çıkacak elemanın durumuna göre gerekli onarım ve koruyucu müdahaleler yapılmalı. Diğer durumda özgün malzeme ve detayda gömük derz uygulaması yapılmalıdır.

Eksilmiş taş ve tuğla elemanlar, 5 cm’den küçük malzeme kayıplarında plastik ve doğal tamamlama yöntemleri ile tamamlanmalı. 5 cm’den büyük malzeme kayıplarında yada gerekli görülen durumlarda aynı profil detayında yöreden temin edilecek benzer nitelikteki taş ve tuğla ile yeniden üretilmelidir.

Tüm cephelerin alt kotlarında ve saçak altlarında gözlemlenen yosun ve bitki oluşumları temizlenmeli. Saçak kaidesi ve altında bulunan tuğla kirpi saçak silmesi taş ve tuğlalarında tespit edilen malzeme kayıpları tamamlanmalıdır.

Özgünde sağır duvar olarak kullanılan tüm mahal cephelerinin üzerinde açılan giriş ve pencere açıklıkları gerekli restitüston ve araştırma çalışmaları sonucunda nasıl kapatılabilir, bütünleme ve tamamlama yoluyla neler yapılabilir bakılmalıdır.

Batı cephesinde giriş açıklığına çevrilen soyunmalık nişleri için gerekli restitüston ve araştırma çalışmaları yapılmalı, nasıl bir bütünleme ve tamamlama yoluna gidilerek nişler geri kazandırılabilir, neler yapılabilir bakılmalıdır.

Cephede yapay aydınlatma konusu da önemlidir. Yapının özgün malzemesine, duvarına zarar vermeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmadır. Genellikle eski eser cephelerinde kullanılan bir aydınlatma şekli olan ve Kılıç Ali Paşa Hamamı restorasyonunda da uygulanan, aydınlatma elemanının zemine yerleştirilip cepheye yansıtıldığı bir sistem tercih edilebilir.

5.1.7.3.3. İç Mahallerde Uygulanacak Müdahaleler

İlk olarak mahaller niteliksiz ve muhdes eklerden tamamı ile arındırılmalıdır. Sıcaklık bölümü halvet ve eyvan hücreleri, ılıklık hücrelerini bölen alüminyum doğramalı vitrin ara bölücüleri ve asma tavanları kaldırılmalı, mahaller sınırlandırılmamalı açık kullanılmalı, tüm kubbe ve tonozlar ortaya çıkartılmalıdır.

Hamamın ılıklık ve sıcaklık mahalleri arasındaki yıkılan özgün duvarları, gerekli restitüston ve araştırma çalışmaları sonucunda, bütünleme ve tamamlama müdahale teknikleri ile neler yapılabilir bakılmalıdır.

İç duvar yüzeylerindeki sonradan yapılmış çimento esaslı sıva ve boyalar kaldırılmalı. Kaldırma işleminden önce eklenmiş sıva yüzeyin altında özgün sıva, ısıtma ve su tesisatı sisteminin olma ihtimaline karşın itinalı araştırma raspaları yapılmalı. Alttan özgün sıva çıkması durumunda, alttan çıkacak elemanın durumuna göre gerekli onarım ve koruyucu müdahaleler yapılmalı. Çıkan özgün sıva numunesine göre ya da horasan harcına yakın malzemeler kullanılarak yeni bir karışım oluşturulmalı ve özgünde taşların sıva ile kaplandığı yerler (ılıklık-sıcaklık duvarları ve nişlerin yarısı) sıvanmalıdır.

Kubbe ve tonoz iç yüzeylerindeki sonradan yapılmış çimento esaslı sıvalar kaldırılmalı. Kaldırma işleminden önce sıvalı yüzeyin altında özgün sıva olma ihtimaline karşın itinalı araştırma raspaları yapılmalı. Alttan özgün sıva çıkması durumunda, alttan çıkacak elemanın durumuna göre gerekli onarım ve koruyucu müdahaleler yapılmalı. Çıkan özgün sıva numunesine göre ya da horasan harcına yakın malzemeler kullanılarak yeni bir karışım oluşturularak kubbe iç yüzeyleri sıvanmalı. Böylece hamamın akustik özelliği de tekrar kazandırılmış olabilir.

Hamamın tüm iç yüzeyindeki çimento bazlı sıva yukarıda söylenen sıralamalar ile kaldırıldıktan sonra döşeme içinde aynı süreç başlar. Özgün olmayan döşemenin kaldırma işleminden önce, yüzeyin altında özgün malzeme ve ısıtma sistemi olan cehennemliğin olma ihtimaline karşın itinalı araştırma raspaları yapılmalı. Çıkan raspa sonuçlarına göre özgün olmayan mozaik mermer döşeme kaplaması alttakine zarar verilmeden kaldırılmalı. Altta ortaya çıkabilecek elemanın durumuna göre gerekli onarım ve koruyucu müdahaleler yapılmalı. Ilıklık ve sıcaklık duvarlarının yarısı, nişlerin yarısı, tüm döşemeler çıkan özgün malzemeye göre ya da dönemin yapılan karşılaştırmalı çalışmaları ve Mimar Sinan'ın hamamlarında uyguladığı, geleneksel Türk hamamlarında da uygulanan yöntemler ile hamam tipolojisine uygun ölçü ve tipte mermer kaplama ile kaplanmalıdır.

Yapay aydınlatma konusu da oldukça önemlidir. Yapının özgün malzemesine, duvarına zarar vermeyecek şekilde tasarlanmalı ve uygulanmadır. Bu husus da geçmişte aydınlatma için kullanılan nişlerden faydalanılabilir. Bu nişlerin amacı zaten eskiden de yapıda belli miktarlarda hamamın yapay aydınlatmasını sağlamaktır.

Verilecek yeni işlev ne olursa olsun mümkün olduğunca halvetlerden en azından bir tanesinin özgün haline döndürülerek sergilenmesi ve bu bölümde hamam tarihçesi ve kullanımı ile ilgili bilgilendirici sunumun yapılarak günümüz insanına bir "Sinan Yapısı" içerisinde olduğu hatırlatılmalıdır.

5.1.7.3.4. Ek Yapıya İlişkin Müdahaleler

Külhan ve su deposunun üzerine yapıya bitişik bir şekilde betonarmeden yapılan ek yapı için ilk öneri; cephelerindeki taş taklidi sıvanın kaldırılarak, özgün cephe dokusunun ortaya çıkartılması ve dükkânların üst katta özgün hamam duvarı olan

bağının koparılması yönündedir. İkinci öneri olarak tonozlar üzerine yapılan dükkânlar tamamı ile kaldırılmalı, alttaki özgün taş doku ve tonozlar ortaya çıkartılmalı, bütünlemeler ve tamamlamalar ile neler yapılabilir bakılmalıdır.

5.1.7.4. Sonuç

Verilen tüm restorasyon öneri çalışmalarına karşın, şu anda niteliği ve varlığı saptanamayan ancak restorasyon uygulaması sırasında ulaşılabilecek bazı bulgulara ulaşıldığında, restorasyon projesinde yeni aşamalar gündeme gelebilir. Söküm sonrası yeni bulgular restorasyon projesinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirebilir. Bu amaçla, restorasyonun her aşaması, proje uygulama sorumlusu tarafından dikkatle takip edilerek, gerekli olan aşamalarda, ilgili Bölge Koruma Kuruluna yeniden proje hazırlanıp, izin alındıktan sonra gerekli müdahalelerle devam edilmelidir.

Restorasyon sürecinde her müdahale bir tahrip nedenidir. Ancak yapının sürekliliği, gelecek nesillere taşınması ve korunması için bu müdahale gereklidir. Restorasyon uygulamasında en ideal yaklaşım yapıya yapılan müdahalenin asgari düzeyde tutulması ve özgün dokunun azami oranda muhafaza edilebilmesidir.

SONUÇ

Hamamlar insan vücuduna hizmet veren, dünya mimarisinde çok önemli bir yere sahip olan kültürel yapılardır. Hamam yapıları konstrüksiyon ve işleyiş ile ilgili olarak teknolojinin sürekliliğini gösteren çok değerli bir inşa kültürünü bünyesinde bulundurmaktadır. Tezin 2. Bölüm'ünde de bahsedildiği üzere, hamam tarihçesinde yapılar Roma'dan Osmanlıya pek çok farklı kültürle inşa edilmiştir. Roma dönemi hamamları varlıklarını günümüze kadar sürdürememiş ve harabeye dönmüşlerdir. Fakat Osmanlı döneminden kalan hamamlar hala varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı'da hamamlar çoğunlukla külliye gibi büyük yapıların inşaat süreçleri yıllarca sürdüğü için işçilerin temizliğinin sağlanması ya da vakıf yapısı olarak padişahlar tarafından yaptırılan hamamların gelirleri ile külliye ve camilerin bakımlarının ve masraflarının karşılanması ya da çeşitli hizmetlere yardım eden vakıflara gelir sağlaması için yapılmıştır. Temizlenme ihtiyacının karşılanması ve iyi gelir getirmesinin yanı sıra bir sosyalleşme alanı olmaları nedeni ile toplumsal bir ihtiyaca da cevap veren yapılardır. 19.yy ikinci yarısından sonra özel mülk hamamları da yapılmaya başlanmış fakat sayısı azdır. 1. Dünya savaşı sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılar ve evlerde banyo kullanımı ile hamamlara olan rağbet dolayısıyla da gelirleri her geçen gün azaltmıştır. Böylece vakıf mülkü olan hamamlar, gelirlerinin azalmasını gerekçe göstererek, yapıları 300 sene gibi uzun vadeler ile şahıslara kiraya vermeye başlamışlardır. Hamamların özel mülkiyete geçmesiyle çok az kısmı günümüze kadar korunarak ulaşmış, birçoğunun yıpranma ve bozulmasının önü açılmıştır. Bunların yanı sıra belediyelerin yoğun imar çalışmaları ve yol genişletme çalışmaları da hamamların bazen belli bölümlerinin bazen ise tamamının yok olmasına yol açmıştır.

Günümüz koşullarında neredeyse çoğu hamam özgün işlevselliğini yitirmiştir. Sebepleri ise bugün herkesin evinde 7/24 sıcak su bulunması, sosyalleşmenin artık farklı mekânlarda gerçekleşmesi, yapının bulunduğu konumdaki arsa fiyatları, rantın artması ve ticari rekabet olarak gösterilebilir. Mevcutta işlevselliğini hala sürdüren hamamlar ise ya turistler tarafından rağbet gören ya da özel organizasyonlar için

günlük kiralanan mekânlar haline gelmiştir. Ama bu demek değildir ki az da olsa yıkıntılara uğrayarak günümüze ulaşmış olan hamam yapısının, tamamı ile yok olmasına göz yummak ya da gözden çıkartmak. Aksine dönemlerinin sosya-kültürel özelliklerini en iyi yansıtan yapı tipleri olarak korunmalılardır. Korumanın günümüz koşullarında en olabilir yöntemlerinden biri olan farklı işlevlere yönelmek, yapının uzun süre ayakta kalmasını sağlayabilmektedir. Çünkü hamamlar eski işlevselliğini kaybetmiş ve eğer yeni işlevler yüklenmezse öylece terk edilip kısa sürede geçmiş örnekleri gibi harap olacaktır. Değişen yaşam biçimi ve gereksinimler doğrultusunda hamam yapılarının çağdaş gereksinimler için yenilenmesi kaçınılmazdır. Yapılara yeni işlev kazandırılmasıyla ilgili yasal düzenlemelere tezin 2. Bölümünde birçok madde ile yer verilmiştir, bunlardan biri Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesi; "Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı, ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir." şeklindedir.

Tüm kültür varlıkları içerisinde hamam yapıları yeniden işlevlendirilmesi en zor yapı grubudur. Bunun sebebi ise, mekânsal alanlarının ve işleyişinin tamamının insan vücuduna hizmet etmek amacıyla tasarlanmış ve kendine has noktalarının olmasından kaynaklıdır. Özellikle ıslak mekânlar yapının büyük bir yüzdesini kapsadığı için, beraberinde getirdiği kendine has ısıtma ve tesisat gibi teknik özellikleri de yapının soyunmalık hariç her yerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden sıva arkasında çıkabilecek her türlü teknik eleman, tüteklik ve toprak künklere karşı dikkatli raspa çalışmaları yapılması gerekmektedir.

İç mekânlar arasında açılan geçişler ve birleştirmeler, yapının kalitesini ve algısını bozmaktadır. İç mimaride kullanılan teknik eleman ve malzemeler yapının yapıldığı dönemin tekniklerini yansıtmaktadır. Bu yüzden yapılan müdahaleler de kimi zaman özgün teknik ve malzemeleri kullanmak mümkün olmasa da, çağdaş eklemeler ve malzemeler özgüne yakın seçilmeli, devamı niteliği göstermelidir. Tüm bunların yanı sıra çağdaş ek ve malzemeler eğer yapıya kontrast oluyorsa, yapının mimarisi geri planda kalmamalıdır.

Özellikle mimari akustikteki amaç sesin en net, en iyi şekilde anlaşılabilir olmasıdır. Buda iki şekilde gerçekleştirilir; homojen ses dağılımın sağlanması ve uygun çınlama zamanın gerçekleştirilmesi ile. Hamamlarda sıcaklık ve ılıklık bölümleri, akustik nitelikler hususunda önemli özelliklere sahip olunan yerlerdir. Bu özelliğin en büyük sebepleri yapının belli kısımlarda (döşeme, duvarlar, duvarların yarısı) mermer kaplama ve horasan harcı kullanımıdır. Kubbe formu akustikte her ne kadar istenmese de açıklıklar için sıklıkla kullanılmıştır. Mimar Sinan bunun çözümü olarak kubbe yüzeylerini horasan harç ile sıvamıştır. Yüzeyin gerekli yutmayı verecek malzeme olması önemlidir. Yani malzeme seçimi akustiği etkileyen ana faktördür. Horasan harcı yerine çimento bazlı sıva kullanılması, mermer malzemenin ne duvarlarda ne de döşemede kullanılmaması ve özgüne aykırı bir şekilde açılan çeşitli kapı ve pencere açıklıkları sebebiyle akustik bozulabilmektedir. Mermer malzeme kullanımı tam anlamıyla yapılsa bile çimento esaslı sıvada mermerden yansıyan sesler yutulmamakta, aksine daha çok yansıyarak iç mekânda akustik kalitesini bozmaktadır. Hamam yapılarında bu özelliği kaybetmeden horasan harcına yakın malzemeler kullanılmalıdır. Böylece yeni verilecek bir işlevde akustiğin kullanıldığı opera, senfoni ve birçok müziğin icraat edildiği performans sanatları merkezi halini alabilir. Miraslarımızın bizlere sunduğu pek çok avantaj vardır. Bunların farkında olduğumuzda hem günümüz olanaklarına uygun hem de yapıyı bozmayan işlevlere yönelmek herkesin kazancına olabilir.

Bu kadar kendine özgün özelliklere sahip bir yapıya, yapı kimliğini bozmadan yeni fonksiyonlar yüklemek oldukça zordur. Bu yüzdende yeniden işlevlendirme sürecinde birçok sorun ortaya çıkabilmektedir. Karşılaşılan sorunlar neticesinde çoğu zaman yanlış ve yapıya zarar verilen kararlar alınmış, geri dönülmesi güç durumlara sokulmuştur. Yeni bir işlev seçilmeden önce doğru incelemelerin yapılması çok dikkat edilmesi gereken bir konudur. Çoğu zaman yapıyı işleve uydurmak adına proje ve uygulama süreçlerinde ciddi hatalar yapılmaktadır.

Yapılarda verilecek yeni işleve gelmeden önce, devrinin yapısal özelliklerini yaşatacak şekilde ve modern restorasyon olanakları çerçevesinde restore edilmesi, korunması ana şarttır. İlk olarak yapının hiç ellenmemiş halinin fotoğraflar ve ölçümler ile belgelenmesi, sonrasında rölövelerinin çıkartılması ve restitüsyon projelerini de

yaparak geçmişteki izlerini ortaya koymak önemlidir. Daha sonra yapılacak mühendislik ve mimarlık çalışmaları ile hamamlara uygulanacak restorasyon müdahale yöntemleri ortaya konulmalıdır. Yani uygulanan koruma çalışmaları yeni işleve yönelik düşünülmemelidir. Yapıya getirilecek yeni eklerin en azda tutulması ve yapıya zarar vermeden uygulanması ana koşuldur.

Verilecek her işlevde mekânsal şemanın okunmaya devam etmesi, birbiriyle bağlantılarının iyi kurgulanması şarttır. Hamamın özgün olan plan örüntüsünün asla bozulmaması gerekir. Yeniden işlev vermenin bir amaç değil gelip geçici bir araç olduğu bilinmelidir. Asıl sebebinin koruma teknik ve yöntemlerinden biri olduğunu unutmamalıdır. Zamanı geldiğinde kaldıran işlev ardında kalıcı hasarlar bırakmamış olmalı, her müdahale geri dönüşü olabilir olmalıdır.

Bu bağlamda, günümüze gelene kadar farklı işlevlerde kullanılmış, işleve uygun olmak adına restorasyonları yapılmış, çeşitli yıkım ve müdahalelere maruz kalmış özgünlüğünü yitirmiş olan; Mahmut Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Hoca Paşa (Hoca Sinan Paşa) Hamamı, Samatya – Yakup Ağa Hamamı ve Ayakapı (Valide Sultan-Havuzlu) Hamamı, detaylı çalışmada Üsküdar Yeşil Direkli (Büyük-Çarşı-Valide Sultan) Hamamı incelenmiştir.

İncelenen hamamlar üzerinde, işlev değişikliği ile birlikte oluşan mimari değişimleri anlatmak gerekirse;

Mahmut Paşa Hamamı'nda; soyunmalık bölümünün iki katlı ahşap soyunma hücreleri sergi ve dükkân alanı için tekrar inşa edilmiş, soyunmalık-ılıklık arası kısmı ve ılıklık, ahşap doğrama vitrinler ve plaklarla bölünerek dükkânlara çevrilmiş, sıcaklık bölümü göbek taşı, basamaklar ile döşeme haline getirtilmiş, hamam girişindeki mermer eşik yoğunluktan aşınmış. Tahtakale Hamamı'nda; erkekler ve kadınlar soyunmalık bölümüne, bodrum ve galerili iki kat, ılıklığa bodrum ve galerili iki kat, sıcaklık ve su deposu kısmına bodrum ve bir kat olmak üzere çelik sistemli dükkânlar eklenmiş, yeni ulaşım sistemi için nitelikli duvarlar delinmiş, ısıtma, havalandırma, aydınlatma ve ses tesisatı için eklenen bodrum kat kullanılmış, yok olan külhan ve odunluk kısmı yerine hamama bitişik çağdaş ek betonarme karkas dört katlı çarşı binası yapılmış. Hoca Paşa Hamamı'nda; ılıklık, hela ve tıraşlık mekânlarının üzerine iki katlı dükkânlar yapılmış,

soyunmalık bölümlerine üç kat; sıcaklığa, cehennemlik kot yüksekliği de kullanılarak iki kat çelik döşemeler eklenmiş, zemin katta göbek taşının olduğu alan, döşemede galeri boşluğu olarak bırakılmış, kalitesiz korkuluklar eklenmiş, halvetler plastik veya alüminyum bölücülerle dükkânlara çevrilmiş, yeni ulaşım sistemi için nitelikli duvarlar delinmiş, bazıları tamamen kaldırılmış ya da dükkan haline getirtilmiş, lavabo ünitesi ile çağdaş tuvaletler eklenmiş, erkekler soyunmalığı özgün kubbe fenerinden gelen doğal ışık kapatılmış, yapay aydınlatma için çerçeveler ve avizeler sarkıtılmış, yıkılan külhan ve su depoları yerine bodrum kat ve tek katlı çağdaş çarşı dükkânları yapılmış, cephede taklide kaçılmış. Ağa Hamamı'nda; Aksaray - Samatya yolunun açılması sırasında iki soyunmalık yıkılarak 3.50 metre geride modern cephe yapılmış, sonrasında yıktırılmış ve özgün temelleri üzerine tekrar modern bir cephe tasarlanmış, erkekler ve kadınlar soyunmalık bölümlerine betonarmeden üç katlı döşeme yapılmış, soyunmalık bölümünün altında yol kotundan dolayı bir bodrum kat oluşturulmuş, soyunmalık nişleri ve kadınlar soyunmalık giriş kapısı pencerelere çevrilmiş, erkekler sıcaklığı ve su deposu duvarında giriş açıklığı açılmış, su deposu duvarına bitişik sıra dükkânlar inşa edilmiş. Ayakapı Hamamı'nda; soyunmalık pencereleri dışarıya kapatılmış, duvarda kapı açıklığı açılmış, cepheye birleşik alüminyum kaplamalı ek bir yapı yapılmış, soyunmalık zemin döşemesi ile kubbe arasına betonarme asma kat yapılmış, döşeme beton kaplanmış, içeri ek bir oda ve baca eklenmiş, sıcaklık bölümü ile ılıklık arasında net bir bölünme kalmamış, yıkılmaya yüz tutmuş, betonarme kolon ve kirişler özgün duvar ve döşemenin taşınması için eklenmiş, sıcaklığa ofis eklenmiş, ılıklık ve sıcaklık kuzey duvarı briket duvar ile örülmüş, cephe yer yer alüminyum ve ahşap kaplamalar ile kapatılmış. Yeşil Direkli Hamam'da; özgün iki soyunmalık kısmı istimlak edilerek yıktırılmış, soyunmalık nişleri kapı açıklığına çevrilmiş, ılıklık ve sıcaklık aralarındaki duvarlar kaldırılmış, ara bölücü vitrinler eklenmiş, sıcaklık ve hela kısmına kapı açıklığı açılmış, özgün döşeme mermerleri yok olmuş, külhan ve su deposu üzerine betonarme taklit cepheli ek bit yapı yapılmıştır.

Yapılan araştırma kapsamında detaylı incelenen bu 6 hamamın yeni işlevler gereğince ne denli tahrip edildiği mevcut olanaklarla tespit edilerek belgelenmiş, beraberinde getirdiği etki ve sorunları anlatılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak yeniden işlevlendirme projelerinde en çok dikkat edilmesi gereken ilkeleri şöyle özetleyebiliriz;

-Yapının kompozisyonunun, bütünlüğünün, hasar tespiti ve analizlerinin göz önünde bulunduğu titiz bir ön araştırma ve belgeleme süreci olmalıdır.

-Yapının, özgün dokusunun korunmasına yönelik, devrinin yapısal özelliklerini yaşatacak şekilde ve modern restorasyon olanakları çerçevesinde restore edilmesi, buna yönelik müdahale tekniklerinin uygulanması gerekmektedir.

-Yapının mimari karakterine ve mekânsal şemasına köklü ve kalıcı bir değişiklik yapmadan, geri dönüşü olabilen yeni işlevlere uyarlamak gerekmektedir.

-Yeni işlev çerçevesinde yapılacak müdahalelerin, özgün dokuya olabildiğince azami düzeyde zarar veren malzeme ve tekniklerinden seçilmesi, müdahalelerin görünür olması ve gerektiğinde sökülebilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (2004). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon.* Yapı Endüstri Merkezi Yayını, İstanbul.

Akıl, Ş. (2020). *Konya Tarihi Ahmet Efendi Hamamı'nın Tarihi Süreç İçerisindeki Mekânsal Ve Fiziksel Değişimlerinin İncelenmesi.* Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Alkan, D. (2015). *İstanbul Hamam Restorasyonlarında Uygulanan Müdahale Teknikleri.* Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Arseven, C. E. (1983). *Hamam maddesi.* Sanat Ansiklopedisi, C. II, İstanbul.

Aru, K.A. (1949). *Türk Hamamları Etüdü.* (Doçentlik Tezi) İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Asatekin, N. G. (2004). *Kültür ve Doğa Varlıklarımız: Neyi Niçin Nasıl Korumalıyız.* Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Atlı, S. (1990). *Mimar Sinan Hamamları Konusunda Bir Araştırma.* Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ayverdi. E. Hakkı (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi.* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Başaru, V. (2017). *Üsküdar Hamamları.* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Bektaş S. (2011). Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Restorasyon Önerisi Ve Kütüphane Olarak İşlev Kazandırılması. Haliç Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Cebioğlu, G. (2013*). İstanbul'da Yeniden İşlev Verilen 16. Yüzyıl Çarşı Hamamlarına Yönelik Bir Araştırma: Ağa Hamamı-Samatya, Ortaköy Hamamı-Beşiktaş, Büyük Yeşil Direkli Hamam-Üsküdar.* Maltepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Cingöz, M. (1995). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Hamam Gelenekleri),* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Çelik E. (2018). *Geleneksel Türk Hamamlarının Mekânsal Açıdan İncelenmesi Ve Çağdaş Yorumu.* İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü İç Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Demirdal, M. (2014). *İstanbul'da İşlev Değişikliğine Uğramış Mimar Sinan Hamamları: Ortaköy Hamamı Örneği.* Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Dişli G. (2008). *An Investigation on Water Supply and Drainage System of Historical Turkish Baths.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, Ankara.

Eren, İ. Ö. (2000). *Fatih İlçe'sinde Yeni Aya Kapı Hamamı Restorasyon Projesi.* İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ergin, N. ve Erozan, A.Ö. (2012). *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem.* Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Ertuğrul, A. (2002). *Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Mevcut Hamamları.* İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ertuğrul, A. (2009). *Hamam Yapıları Ve Literatürü.* Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (7): 241-266.

Eyice, S. (1955). *Türk Hamamları ve Beyazıt Hamamı.* Türk Yurdu 244, s. 849-855.

Eyice, S. (1960). *İznik'de büyük hamam ve Osmanlı devri hamamları hakkında bir deneme.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, XI: 15, s. 99-120.

Eyice, S. (1994). *Hamamlar*. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, c. 3, s. 537-542.

Eyice, S. (1997). *Hamam.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, İstanbul, c. 15, s. 402-430.

Glück, H. (1921). *Die Baeder Konstantinopels*. Halm und Goldmann, Wien.

Göncüoğlu, S. F. (2012). *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII,* 1352'den bugüne şehir, Cilt I., Üsküdar Belediyesi, İstanbul.

Günay, R. (2014). *Sinan'ın İstanbul'u*. Yem Yayınları. s.35-36.

Gür, B. (2019). *Selimiye Hamam'ının Korunması Ve Yeniden Kullanılmasına Yönelik Öneriler.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Haskan, M.N. (1995). *İstanbul Hamamları.* Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.

Heyik, M. A. (2019). *Bir Kültürel Varlık Olarak Hamamlar Ve İstanbul Hamamları Üzerine Haritalama Çalışması.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

Kuban, D. (1977). *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi.* 7. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Kuruçay, A. (2012). *İstanbul'un 100 hamamı.* İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür AS Yayınları, İstanbul.

Orhan, S. (2003). *Hamam Mimarisi Ve Çardaklı Hamam.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

Öney, G. (1978). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları.* Türkiye İş Bankası Yayınları, s.71-74.

Önge, Y. (1981). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.* Sayı 1.

Önge, Y. (1986). *Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezî kubbeli örtü sistemleri.* II.Uluslararası Türk Ve İslam Bilim Ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan 2 Mayıs 1986 Bildiriler, Cilt ll, İstanbul.

Önge, Y. (1988). *Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar*. Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1-2, (1): 403-412.

Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Türk hamamları*. Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul.

Özgen, Ö. (2016). *Kültürel Miras Kapsamında "Türk Hamamı" Üzerine Bir İnceleme.* İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (42): 111-138.

Özkan, G. (2018). *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hamamı Restorasyon Ve Yeniden Kullanım Projesi.* İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sargın, S. (2017). *Kültürel Mirasın Korunması Ve Turizm Amaçlı Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Tarihi İstanbul Hamamları.* Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, İstanbul.

Sönmez, Z. (1988). *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler.* s. 39.; Saî Çebebi, Tezkirelü'l Bünyan, Binbir Direk Yay., İstanbul, s. 51.

Sözen, M. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan.* İstanbul.

Şen, Y. (2008). *15 – 17. Yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması.* Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Şişman, Ö. (1990). *Osmanlı Mimarisinde Alçı Pencereler.* Mimar Sinan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Damışman Yardımcısı Doç. Dr. D. Tahsin Aykutalp, s.10.

Tansuğ, S. (1984). *Türk Hamamı*. E arşiv: 6-39.

Taşçıoğlu, T. ve Pasiner, A. (1998). *Türk Hamamı.* Unilever Yayınevi, İstanbul.

Uğurlu, E. (2005). *Characterization of Horasan Plasters From Some Ottoman Baths In İzmir*. Yüksek Lisans Tezi, İ.Y.T.E Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Uyanık H. (1994). *İstanbul'daki Türk Hamam Yapılarının Depreme Karşı Dayanıklılığının Analitik İncelenmesi.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

Ülgen, A. S. (1950). *Hamam.* İslam Ansiklopedisi, İstanbul. s. 174.

Ürük F. Z. (2016*). Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi Ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri.* Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 28, Temmuz 2016, s. 185-209

Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul I. Bölge Müdürlüğü, *Restorasyon Konservasyon-Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yıllığı.* Yıl: 2019 Sayı: 19

Yaman, T. C. (2010). *Türk Hamamının Mekânsal Kurgusu "İstanbul Hamamları",* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yediyıldız, B. (1982). *Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü.* Vakıflar Dergisi XIV, Ankara.

Yegül, F. (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma.* çev. Emel Erten, Homer Kitabevi, İstanbul.

Yegül, E. (2008). *Üsküdar Hamamları Ve İcadiye Dağ Hamamı: Çevresel, Yapısal, İşlevsel Sorunları Ve Çözüm Önerileri.* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yıldırım, Ş. (2020). *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Koruma Ve Restorasyon Ders Notları,* İstanbul.

Yılmazkaya, O. (2002). *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hamamı.* Çitlembik Yayınevi, İstanbul.

Zarbakhsh, F. (2016). *Tarihi Hamam Yapılarında Yeniden İşlevlendirme Süreci / İran Ve Türkiye'den Seçilmiş Örneklerin Analizi.* Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarım Anabilim Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara.

Url-1 <www.google.com/maps/place >, erişim tarihi (ocak-mayıs) 2021

Url-2 < https://www.agahamami.com.tr >, erişim tarihi 04.2021

Url-3 < http://kutupmimarlik.com/portfolio/fatih-ilcesi-257-ada-11-parselde-yer-alan-mahmutpasa-hamaminin-rolove-restitusyon-restorasyon-projelerinin-hazirlanmasi-isi/ >, erişim tarihi 02.2021

Url-4 < www.hodjapasha.com/tr/fotograf/ >, erişim tarihi 03.2021

Url-5 < http://www.envanter.gov.tr/anit/index/ >, erişim tarihi (ocak-mayıs) 2021

Url-6 < gazeteuskudar.com/2020/12/23/uskudardaki-tarihi-mimar-sinan-carsisinin-gelecegi-belirsiz/ >, erişim tarihi 05.2021